

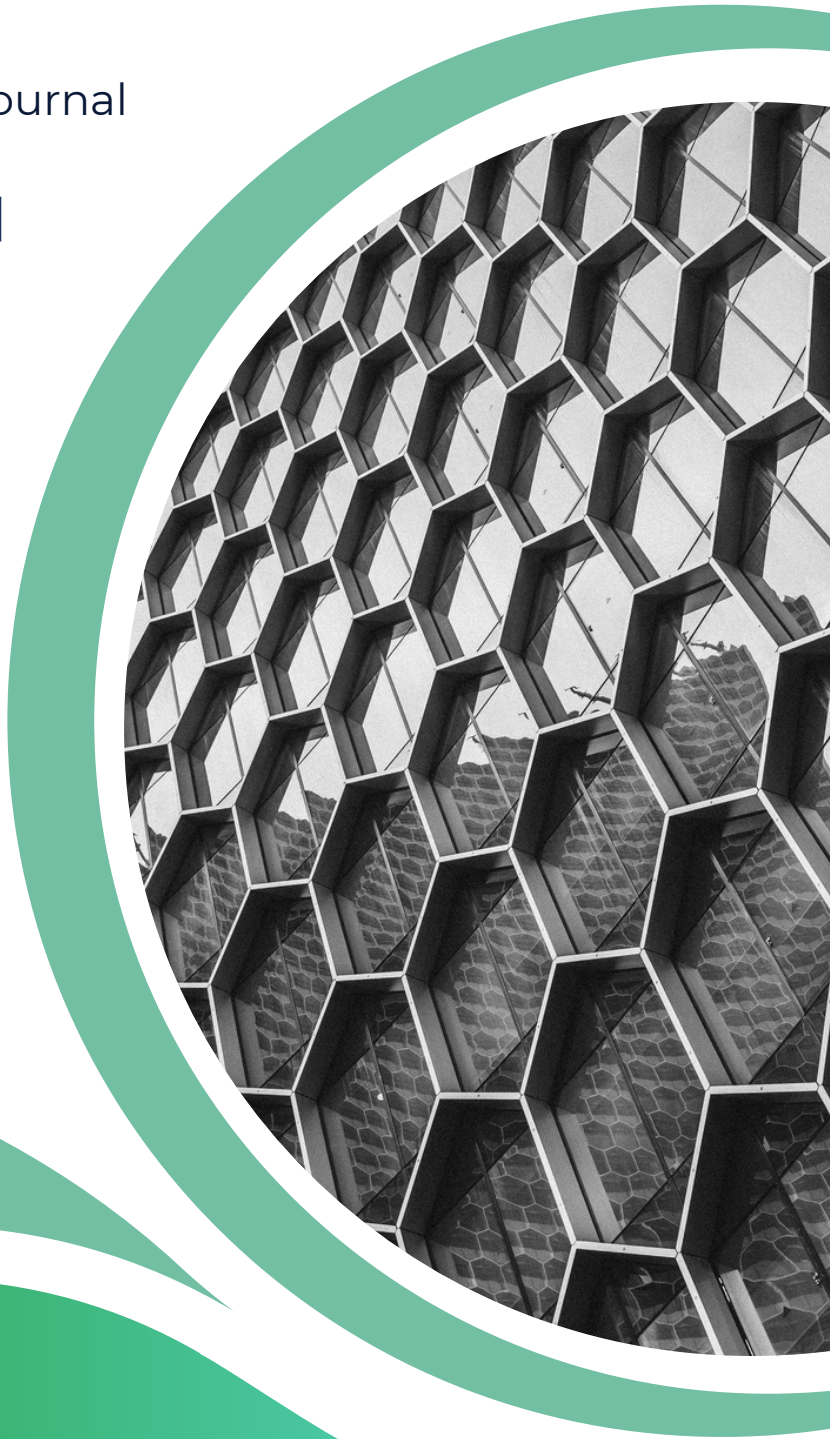
"IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION"

international scientific-practical journal

AKTAU, KAZAKHSTAN

ISSN: 3007-8946

15 NOVEMBER 2024

els.education23@mail.ru

irc-els.com

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION»**

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION»**

Main editor: G. Shulenbaev

Editorial colleague:

B. Kuspanova
Sh Abyhanova

International editorial board:

R. Stepanov (Russia)
T. Khushruz (Uzbekistan)
A. Azizbek (Uzbekistan)
F. Doflat (Azerbaijan)

International scientific journal «IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION», includes reports of scientists, students, undergraduates and school teachers from different countries (Kazakhstan, Tajikistan, Azerbaijan, Russia, Uzbekistan, China, Turkey, Belarus, Kyrgyzstan, Moldova, Turkmenistan, Georgia, Bulgaria, Mongolia). The materials in the collection will be of interest to the scientific community for further integration of science and education.

Международный научный журнал «IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION», включают доклады учёных, студентов, магистрантов и учителей школ из разных стран (Казахстан, Таджикистан, Азербайджан, Россия, Узбекистан, Китай, Турция, Беларусь, Кыргызстан, Молдавия, Туркменистан, Грузия, Болгария, Монголия). Материалы сборника будут интересны научной общественности для дальнейшей интеграции науки и образования.

15 ноября 2024 г.
Aktau, Kazakhstan

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-3-7

TO STUDY THE EFFECTIVENESS OF THE USE OF INNOVATIVE METHODS IN TEACHING CHEMISTRY IN A MEDICAL UNIVERSITY

DAURENBEKOV KANAT NARBEKOVICH

Ph.D., Acting Professor

Head of the Department of Department of «Chemical Disciplines, Biology and Biochemistry»
of JSC "SKMA" Shymkent

KULBAEVA MADINA SERIKOVNA

Lecturer of the Department of «Chemical Disciplines, Biology and Biochemistry» of
JSC "SKMA» Shymkent

ORTAI SALTANAT BAKHYTZHANOVNA

Lecturer of the Department of «Chemical Disciplines, Biology and Biochemistry» of
JSC "SKMA» Shymkent

KATCHANOVA AIGERIM BOLATOVNA

Teacher of the Medical College JSC "SKMA" Shymkent

The main goal of the modern sphere of education is the formation and development of a personality comprehensively prepared for all changes in the economy, politics, legal and social spheres, meeting modern requirements in terms of education, intellectuality, spirituality, morality. Currently, the Republic of Kazakhstan has developed conceptual foundations for the further development, reform and modernization of all spheres of public activity, including in the education system. The further use of methods already established in pedagogy in the educational process will be an obstacle to active learning and learning. The constant increase in the requirements for educational standards in the context of global competition creates wide opportunities for the use of modern pedagogical technologies in the learning process. In accordance with the concept of subject relations in order to coordinate the interaction of the teacher-teacher and students, the basis of which is the principle of harmonious development of the integral personality of the student in an integrated educational process.

One of the urgent problems is the definition of a conceptual and scientific approach to the theory, trends, structure and functions of processes in the pedagogical system with reference to modern methodology, a new pedagogical paradigm, foreign and domestic experience in order to optimize processes in the education system [1].

The article offers an analysis of theoretical data and practical tasks on the application of Bloom's taxonomy in the study of chemistry in medical universities of the Republic of Kazakhstan. The presented materials are classified into 6 levels in accordance with the specified cognitive theory in order to form higher thinking skills. Mastering educational materials at Bloom levels increases the effectiveness of the educational process and activates the independent work of students.

The purpose of the study is to test the effectiveness of Bloom's taxonomy in teaching chemistry in medical schools.

Research objectives:

1. Development of proposed tasks on the levels of Bloom's taxonomy in order to form students' higher thinking skills in theoretical and practical chemistry classes.

2. To determine the effectiveness of the developed tasks according to the levels of Bloom's taxonomy in connection with the formation of functional literacy of students.

Research methods and materials: *the application of the research method in the cognitive field of Bloom's taxonomy in the educational and practical activities of chemical disciplines, which fully leads to educational goals based on the systemic nature of the pedagogical design process. The*

taxonomy precisely structures the list of cognitive learning activities, and its application is justified by a systematic and proactive approach in which learning goals are formulated through learning activities. Today, the most common and proven in the learning process is the traditional Bloom taxonomy.

Keywords: *Bloom's taxonomy, knowledge, levels of knowledge, pedagogical goals, independent work, practical exercises.*

Bloom's taxonomy is a variant of the classification of pedagogical goals. This method was proposed by a group of scientists led by Benjamin Bloom in 1956. The incentive for the creation of the initial version was the desire to standardize methods for measuring and evaluating knowledge and learning skills in university practice. Bloom's taxonomy is a classification of mental actions performed by a student in the process of transition from simple mental actions to complex ones, providing a deep degree of knowledge. In Bloom's taxonomy, mental actions are divided into six levels: from knowledge, understanding, and application of knowledge to analysis, synthesis, and evaluation [2].

1st year students enrolled in the medical education program of the South Kazakhstan Medical Academy didactic tasks in chemistry lessons in a cycle of basic disciplines performing educational tasks, theoretical and practical, laboratory work based on competencies and learning outcomes. These tasks teach students to think critically, act, explore, and be independent, using theoretical material based on Bloom's taxonomy to ensure the development of students' personality.

Here is a detailed description of the classification of the six levels of cognition in accordance with this version of the taxonomy.

The first level is "knowledge" - here the memorization and reproduction of the studied material takes place, the student knows the terminology, facts, methods, Basic concepts.

The second level is "understanding" - the criterion of assimilation at this level is the ability to interpret (interpret, present) the material, as well as predict the expected consequences and results. The student understands facts, principles, can create diagrams, diagrams, graphs.

The third level is "application" - at this cognitive stage, the student can use the fixed material in practical work. This level is above "understanding", characterized by the adequate application of methods, principles, and tools.

The fourth level is "analysis" - here there is a positive extrapolation, that is, on the basis of previously acquired knowledge, the student discovers new knowledge, identifies interrelated parts, preserving the structure of the organization as a whole, corrects mistakes, identifies cause and effect.

The fifth level is "Synthesis" - this level of cognition involves combining elements into a single whole, has novelty and originality (scientific research, systematization, classification of something, reporting, building a case study, etc.).

The sixth level - "assessment" - is defined as the culmination of mastering the previous stages. Here, the student must have the ability to draw cognitive conclusions and suggestions and apply them in certain practical situations. These levels are often represented in the form of a well-known "pyramid of flowering".

The first level is "knowledge" - here the memorization and reproduction of the studied material takes place, the student knows the terminology, facts, methods, Basic concepts.

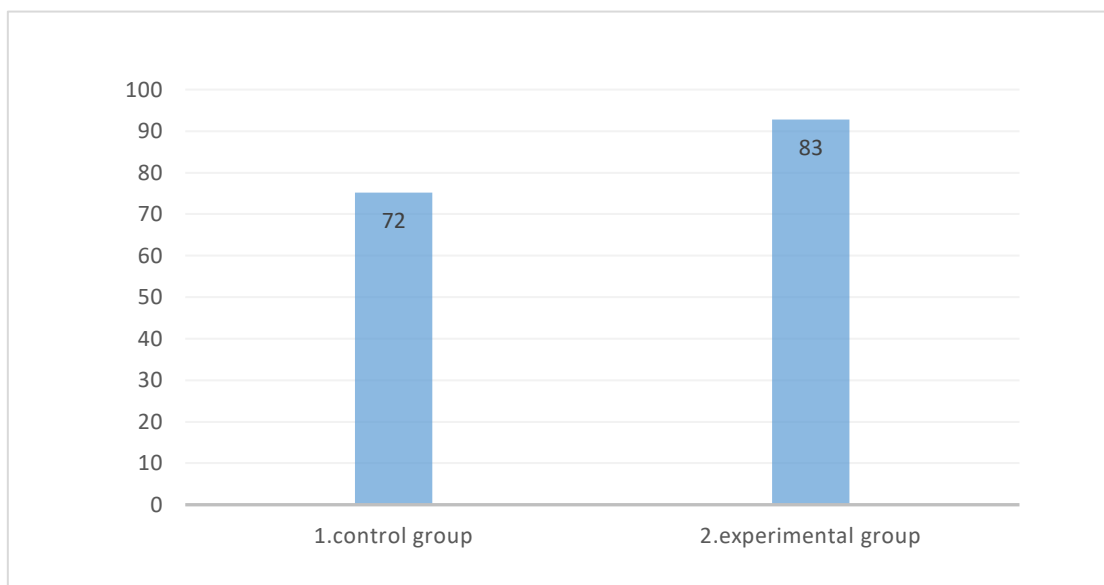
The second level is "understanding" - the criterion of assimilation at this level is the ability to interpret (interpret, present) the material, as well as predict the expected consequences and results. The student understands the laws, facts, principles, can create diagrams, graphs [3].

To reflect the stated theoretical provisions, the authors developed questions and tasks on the discipline "Chemistry" in the module "structural organization of human physiological processes" for 1st-year students of the South Kazakhstan Medical Academy in accordance with Bloom's taxonomy, which were carried out during practical classes.

Research results and their discussion. Based on the proposed Bloom taxonomy, research was conducted to verify the impact on the degree of mastering of educational material by students on

some topics of the discipline "Chemistry". According to the module "structural organization of human physiological processes" for 1st year students enrolled in the program "Medicine" in the discipline "Chemistry", research work was carried out on the basis of questions and tasks developed in accordance with the conditions of the method. A control group of 14 students and an experimental group of 14 students were selected.

Based on the "Bloom pyramid", questions and tasks on the levels of cognition on the topic "colligative properties of solutions" were developed in accordance with the calendar thematic plan (Table 1). At first, the initial knowledge of both groups was tested using test tasks, and the results were almost the same. At the end of the practice, the knowledge levels of the students of both groups were checked by passing test tasks at an intermediate control. According to the results of the interim control, it was proved that the average qualitative indicator of the experimental group in which Bloom's taxonomy was used was higher compared with the control group. The results of the observations are presented below in the form of a diagram (Diagram 1).

According to the results of the study, it was found that the students of the experimental group had increased interest in the subject and the dynamics of cognitive activity. In the questionnaire received from the students of the experimental and control groups, thoughts and opinions were expressed about the development of educational material based on this applied pedagogical technology.

Table 1

№	The levels of Bloom's taxonomy	Developed questions and tasks
1.	Know	<ol style="list-style-type: none"> 1. What are solutions and their classification. 2. Indicate the methods of determining the concentrations of solutions. 3. What are the colligative properties of solutions? 4. Define the degree of dissociation, electrolytes and nonelectrolytes. 5. Define Raoul's law. 6. Give a definition of the phenomenon of osmosis pressure and propose an equation for calculating osmosis pressure. 7. Name isotonic, hypertonic and hypotonic solutions. 8. What are Cryoscopic and ebullioscopic constants?
2.	Understand	<ol style="list-style-type: none"> 1. Explain what problems can be solved using the colligative properties of solutions.

		<p>2. Give examples of why electrolyte and nonelectrolyte solutions have different electronegativity.</p> <p>3. Explain the origin of osmosis pressure and describe hypotonic, isotonic and hypertonic solutions through its value.</p> <p>4. Describe the increase in the boiling point of solutions and the decrease in the freezing point based on Raoul's law.</p> <p>5. Depending on the concentration of solute in biological fluids in a living organism, the processes of hemolysis and plasmolysis occur. Explain the physiological basis of these processes.</p>
3.	Application	<p>1. In medical practice, a 0.9% isotonic solution of NaCl with osmosis pressure equal to blood plasma is used. Prepare a 0.9% Naci isotonic solution by performing the appropriate calculations and using chemical means and containers.</p> <p>2. When a hypotonic solution is introduced into the blood, it is observed in the direction of red blood cells (endoosmos). Red blood cells can increase in size, rupture their membranes, leading to the hemolysis process. On this occasion, prepare a glucose solution of 0.25 m and determine whether the osmosis pressure is hypotonic compared to the osmosis pressure of human blood.</p> <p>3. A small amount of hypertonous solution is introduced into the human body, and in the case of a large amount of administration, red blood cells lose water due to exoosmos, shrink in size and contract (plasmolysis). In accordance with this, prepare a 0.5 m glucose solution and prove that human blood is hypertonic compared to osmosis pressure.</p> <p>4. It is known that the water crystallizes at 0⁰C, that is, it turns into ice, determine at how many degrees the 40% ethyl alcohol solution freezes.</p> <p>5. It is known that water boils at 100⁰C, that is, it turns into steam, determine at what degrees 50% sucrose boils.</p> <p>6. When dissolving 18g of substance in 100g of water by Cryoscopic method, the freezing point of water decreases by 1 degree, find the molecular weight of the solute.</p>
4.	Analysis	<p>1. When a hypotonic solution is injected into the blood, red blood cells increase in volume, the process of hemolysis occurs, and vice versa, when a hypertonic solution is injected into the blood, it leads to a plasmolysis process. Describe these two phenomena in comparison.</p> <p>2. In surgery, hypertonic bandages dipped in a 10% NaCl solution are used for the treatment of purulent wounds. Explain the effect of hypertonicity dressing based on the law of osmosis.</p> <p>3. Cells of animals and plants consist of a surface layer of protoplasm with the ability of a semi-permeable membrane. Analyze why this cell retains its volume and functions normally when placed in an isotonic solution.</p> <p>4. When cutting a lemon with a sharp knife, the juice does not separate, and if we sprinkle sugar on the chopped lemon, The Juice begins to flow out. How to explain this phenomenon.</p> <p>5. The human body needs 8-10 g of salt daily. Analyze the biological effect of salt in the body by resorting to the phenomenon of osmosis.</p>

		6. Explain the increase in boiling points and decrease in freezing points of electrolyte and nonelectrolyte solutions compared to pure water in a comparative way based on Raoul's law.
5.	Synthesis	<ol style="list-style-type: none"> 1. What pains are observed when the osmosis pressure of the blood deviates from the normal state. 2. Bacterial cells have a high osmosis pressure value. Predict the effect on the human body if antibiotic drugs are injected into these cells. 3. Prepare a glucose solution that corresponds to 0.9% Sodium Chloride isotonic solution. 4. Determine the similarities and features when determining the osmosis pressure of electrolyte and nonelectrolyte solutions. 5. Formulate what is the importance of osmosis pressure for a living organism. 6. What recommendations do you give to ensure that the osmosis pressure of fluids in the human body is normal.
6.	Rating	<ol style="list-style-type: none"> 1. Evaluate how the future doctor will apply the knowledge gained on the colligative properties of solutions in their medical practice. 2. Evaluate the similarity and difference between the phenomenon of osmosis and reverse osmosis. 3. Hemolysis and plasmolysis occur when red blood cell cells are placed in solutions with different concentrations. Give a comparative assessment of the conditions under which these phenomena occur. 4. Explain whether the boiling and freezing points of solutions are high or low compared to pure water, and what factors depend on them. 5. When the human body is exposed for a long time or kidney function is impaired, the amount of protein decreases, that is, predict the consequences.

Thus, in the process of teaching chemistry in medical universities of the Republic of Kazakhstan, it was proved that the proposed tasks on the levels of Bloom's taxonomy in the discipline "chemistry" contribute to the practical application of students' knowledge, increase functional literacy, the formation of their higher thinking skills, the development of critical thinking abilities, and improve cognitive knowledge.

LIST OF REFERENCES:

1. Instructions for the teacher. Center of pedagogical excellence of the NGO "Nazarbayev Intellectual Schools", Astana, 2016.
2. Educational goals according to Bloom's taxonomy. A collection of tasks and exercises. AEO "Nazarbayev Intellectual Schools" Center of Pedagogical Excellence, Astana, 2015.
3. Klarin M.V. Innovative learning models: A study of world experience. M.: Luch, 2016. 640s.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-8-12
УДК 373.3,373.31

БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ ОҚУШЫЛАР АРАСЫНДАҒЫ БУЛЛИНГТІҢ АЛДЫН АЛУ

САЛГАРЕВА ГУЛАЙЫМ ИБРАГИМОВНА

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Бастауыш оқыту педагогикасы мен әдістемесі кафедрасының аға оқытушысы, педагогика және психология магистрі,
Алматы, Қазақстан

**ТАШБОЛАТ СҰЛУХАН, ТОКБЕРГЕНОВА АРУЖАН,
СЕРІЖАНҚЫЗЫ ҰЛМЕКЕН**

6B01301-Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі білім беру бағдарламасының
3-курс студенттері, Алматы, Қазақстан

***Аннотация:** Бұл мақалада бастауыш мектеп оқушылары арасындағы буллингтің негізгі көріністерін, себептерін және оны болдырмау тәсілдерін қарастырады. Зерттеуде буллингтің физикалық, вербалды, әлеуметтік және кибербуллинг сияқты формаларына назар аударылады. Буллингтің туындауына әсер ететін факторлар, соның ішінде отбасылық мәселелер, мектептегі бақылаудың жеткіліксіздігі, әлеуметтік теңсіздік және балалар арасындағы өзара қарым-қатынас ерекшеліктері талданады.*

***Кілттік сөз:** буллинг, эксперимент, оқу процесі, психосоматикалық аурулар, эмоционалдық интеллект, психологиялық қолдау.*

Мектептегі буллинг – балалардың психологиялық денсаулығына, оқу үлгеріміне және әлеуметтік қарым-қатынасына зиян келтіретін маңызды мәселе. Буллинг физикалық, ауызша немесе интернет арқылы болуы мүмкін және көбінесе балалардың өзіне деген сенімін жоғалтуына, жалғыздық сезінуіне, сабаққа деген қызығушылығының төмендеуіне әкеледі.

Буллингтің алдын алу үшін мектепте қолайлы, қауіпсіз орта қалыптастыру маңызды. Мұғалімдер мен ата-аналар балаларға буллингтің зияны туралы түсіндіріп, оларды құрметпен қарым-қатынас жасауға үйретуі керек. Сонымен қатар, мектептерде психологтар мен кеңесшілердің көмегі қолжетімді болуы, кибербуллингтің алдын алу бойынша шаралар қабылдануы тиіс. Барлық тараптар бірігіп жұмыс істегенде ғана буллинг мәселесін шешу мүмкін.

Қазіргі қоғамда буллингтің бет алысы аландаушылық тудырады, себебі оның түрлері көбейіп, масштабы кеңейіп келеді. Бұрын тек мектеп қабырғасында көрініс тапса, қазір интернет пен әлеуметтік желілердің кеңеюімен буллинг онлайн ортаға да таралды. Кибербуллингтің өсуі қудалаудың жасырын әрі тәулік бойы жалғасуына жол беріп, зардап шегушілердің жағдайын қиындата түсуде.

Қоғамда буллингке қарсы күрес күшейіп келеді. Мектептерде буллингтің алдын алуға арналған бағдарламалар, тренингтер мен ақпараттандыру жұмыстары ұйымдастырылуда. Әлеуметтік желілер де өз платформаларында кибербуллингтің алдын алу үшін арнайы шаралар қабылдауда, мысалы, мазмұнды бақылау, қорғаныс құралдарын енгізу. Бірақ қоғамда бұл мәселеге көзқарас әртүрлі. Кейбіреулер буллингті «балалар арасындағы әдеттегі жанжал» деп қараса, ал басқалары оның ауыр зардаптарын түсініп, жоюға белсенді түрде атсалысады. Буллингтің қоғамда ашық талқылануы оның қауіптілігін жақсырақ түсінуге, алдын алу шараларын жетілдіруге және жалпы қауымдастықты буллингке қарсы біріктіруге септігін тигізуде.

Әйтсе де, буллингпен тиімді күресу үшін қоғамда оған қарсы тұру мәдениетін қалыптастыру маңызды. Бұл ата-аналардың, мұғалімдердің және балалардың бірлескен күш-жігерін талап етеді.

2022 жылдың 3 мамырында ҚР “Бала құқықтары туралы” және “Білім туралы” заңдарына түзетулер енгізіліп, “жәбірлеу” ұғымы ресми түрде бекітілді. Бұл жаңашылдық мектептерде, оқу орындарында балаларды қорғауға арналған нақты шараларды қарастыруда маңызды қадам болды. Осы түзетулер аясында буллинг (жәбірлеу) заңды түрде анықталып, оны алдын алу мен жою жолдары заңнамалық тұрғыда қарастырылды [1].

Бұл өзгерістің негізгі маңыздылығы: Бұрын Қазақстанда буллингті нақтылайтын, оған қарсы нақты шаралар ұсынатын заңнамалық база болмаған еді. “Жәбірлеу” ұғымын енгізу арқылы буллингке заңдық анықтама беріліп, оның нақты түрлері мен сипаттары анықталды. Бұл өзгеріс ата-аналар, мұғалімдер және білім беру мекемелері арасында буллингке қатысты түсініктің артуына мүмкіндік берді.

Заңда буллингке қарсы шаралар қарастырылғандықтан, мектептерде жәбірлеуге қарсы іс-шаралар ұйымдастыру міндеттелді. Бұл мұғалімдер мен білім беру қызметкерлерін оқушылардың құқығын қорғауға міндеттеп, мектеп деңгейінде буллингті анықтау мен алдын алу шараларын реттеуге жол ашты.

Түзетулер арқылы мектептерде буллингтің алдын алу бойынша жоспарлар жасау және іске асыру міндеттелді. Бұл мектептерде қауіпсіз ортаны қалыптастыру үшін маңызды қадам болды, себебі енді оқу орындары балаларды жәбірлеуден қорғау үшін нақты шаралар қабылдауы тиіс.

Буллингке қарсы әрекет етуде ата-аналар, мұғалімдер және қоғам өкілдерінің жауапкершілігі күшейді. Мектептер жәбірлеу жағдайларын уақытында анықтап, оған шара қолдануға міндеттелді, бұл мектептерге бақылауды арттырды.

Сонымен қоса қазіргі таңда елімізде буллингке қатысты бірнеше нормативті құжаттар мен заңнамалық актілер бар. Олар оқушылардың құқығын қорғауға, мектептерде қауіпсіз орта құруға бағытталған. Солардың бірнешесіне тоқталып өтсек:

1. “Білім туралы” Қазақстан Республикасының Заңы

Бұл заңда білім беру мекемелеріндегі қауіпсіздік және оқушылардың құқықтарын қорғау мәселелері қарастырылады. Мұнда оқушыларға құрмет көрсету, психологиялық қауіпсіздік және мектептегі тәртіпті сақтау туралы талаптар көрсетілген.

2. “Балалардың құқықтары туралы” Қазақстан Республикасының Заңы

Бұл заң балалардың құқығын қорғауға арналған негізгі құжаттардың бірі болып табылады. Онда балалардың зорлық-зомбылықтан қорғалуына, оларға қолайлы және қауіпсіз орта жасауға баса назар аударылады.

3. Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі.

Кодексте буллинг немесе қорлау әрекеттері үшін әкімшілік жауапкершілік қарастырылған. Мұнда психологиялық және физикалық зорлық-зомбылық көрсеткен адамдарға әкімшілік жаза қолдану мәселелері көрсетілген.

4. “Қазақстан Республикасында Бала құқықтарын қорғау туралы” заң.

Бұл заңда балалардың құқығын қорғауға, оларды зорлық-зомбылықтан қорғауға және мектептегі буллингтің алдын алуға бағытталған. Бағдарламада балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету және олардың құқықтарын қорғау бойынша шаралар мен стратегиялар айқындалған.

Бұл құжаттар буллингтің алдын алу және оған қарсы күрес шараларын реттеуге мүмкіндік береді. Алайда, буллингке қарсы күресте заңдар мен нормативтерден бөлек, ата-аналар мен мұғалімдердің, сондай-ақ оқушылардың өзіндік санасы мен жауапкершілігі маңызды рөл атқарады.

Буллинг деген ұғымға тоқталар болсақ – бұл адамның басқа адамға қысым көрсетуі, қорлауы немесе қудалауы. Ол әртүрлі формада кездеседі: физикалық (ұру, итеру), ауызша (балағаттау, мазақтау), әлеуметтік (оқшаулау), және кибербуллинг (интернет арқылы қорлау). Буллинг адамның психикалық денсаулығына зиян келтіріп, өзіне деген сенімділігін төмендетеді және мектепте, қоғамда қиындықтар туғызуы мүмкін.

Буллингтің алдын алу үшін ата-аналар мен мұғалімдер балаларды бір-біріне құрметпен қарауға үйретіп, көмек сұрауды насихаттауы керек. Қоғамда буллингке қарсы мәдениет қалыптастыру арқылы балаларға қауіпсіз орта жасауға болады.

Буллинг туралы зерттеулер өткен ғасырдың ортасында басталған, ал бұл ұғымды алғаш анықтап, ғылыми айналымға енгізген ғалым – Дэн Ольвеус (Dan Olweus). Швед-Норвегиялық психолог Ольвеус 1970 жылдары мектептегі зорлық-зомбылық пен қудалау мәселелерін зерттеп, буллингті алғаш рет ғылыми тұрғыда сипаттап берді. Ол буллингті әлсіздерді жүйелі түрде қорлау, оларға физикалық немесе психологиялық түрде қысым жасау деп түсіндірді.

Буллингке қарсы алғашқы эксперименттік бағдарламаны Д. Ольвеус 1982-84 жылдары ұсынды. Бағдарлама 42 норвегиялық мектепте сынақтан өтті. Эксперимент аяқталғаннан кейін сегіз және жиырма айдан кейін мектептердегі жағдайды зерттеу жүргізілді, нәтижесінде буллингтің көріністерінің жиілігі екі еседен астам төмендеді. Мектеп оқушыларының айтуынша, мектеп қауіпсіз орынға айналды; мектеп оқушылары арасындағы сенімді және ұзақ достық қарым-қатынастардың саны артты; оқу үлгерімі артты; сабаққа келмеу, ұрлық, бұзақылық және бүлдіру әрекеттері азайды. Бұл нәтижелер Д.Ольвеус бағдарламасын бүкіл елге заңнамалық түрде енгізуге мүмкіндік берді [2, б.249].

Д. Ольвеустың ойынша, мектеп ішлік қудалау жағдайларын негізінен рұқсат етілген әдістермен емес, мектеп ортасының өзгеруімен, неғұрлым сындарлы және шығармашылық материалдарды тарату арқылы климаттың жақсаруымен азайтуға болады. Оқу процесіндегі қатысушыларын барлық деңгейлерде – жеке, топтық, мектептегі сауықтыру жұмыстарына тарту қажет. Д. Ольвеус буллингтің алдын алу бағдарламасы бүкіл мектеп қауымдастығына, соның ішінде әкімшілікке, мұғалімдерге, кеңесшілерге, қызметкерлерге (жүргізушілер, мектептің медициналық қызметкерлері, күзетшілер, асхана қызметкерлері, кітапханашылар), ата-аналар мен оқушыларға бағытталған.

Сонымен қоса, Кен Ригби – австралиялық ғалым, ол буллингтің психологиялық және әлеуметтік аспектілерін зерттеді. Ригби балалардың мінез-құлқына буллингтің әсерін, буллингке қатысатын түрлі рөлдерді (қорлаушы, құрбан, бақылаушы) талдап, мектептерде буллингтің алдын алу жолдарын ұсынды.

Питер Смит – Ұлыбританиядағы Лондон университетінің профессоры, ол балалар мен жасөспірімдер арасындағы буллингтің түрлерін және оның мәдениетке тәуелді өзгерістерін зерттеген. Питер Смит кибербуллинг мәселесіне де көп көңіл бөлді және оны дәстүрлі буллингтен ерекшелендіретін факторларды анықтады [3].

Ресей ғалымдары (А.А.Реан, М.А.Новикова, И.А.Коновалов, Д.В.Молчанова) буллингтің алдын алу және болдырмау мәселесі мектеп маңызды орын алады. Мұнда отбасы да маңызды рөл атқарады дей отырып, «буллинг орын алған кезде мұғалім мен ата-аналар мәселені тығыз қарымқатынаста шешуі керек, сонда ғана тиімді нәтиже болады. Бұл жерде келесі мәселе өте маңызды: баланың қорлауды қоздырушысы немесе оның құрбаны болғанына қарамастан, мектеп пен ата-аналар әрдайым баланың жағында бола отырып, мәселеге қарсы «біртұтас майданға» түсуі керек [4,б.6].

Бұл ғалымдар буллингті әр қырынан зерттеп, оның түрлері, себептері мен салдары туралы құнды мәліметтер берді. Олардың зерттеулері буллингке қарсы бағдарламаларды дамытып, мектептерде және қоғамда буллингті болдырмауға бағытталған шараларды қолдануға септігін тигізді.

Зерттеулерді талдай келе, буллингтің пайда болу себептерінің көп екендігін және оның әртүрлі болуы мүмкін екендігіне көз жеткіздік. Буллингтің ең жиі кездесетін мынадай себептері

1-кесте. Буллингтің пайда болу себептері

Себеп	Сипаттама
Отбасылық мәселелер	Баланың үйінде назардың жетіспеуі немесе қатал тәртіпке бағынуы оның мектептегі мінез-құлқына әсер етеді.
Эмоционалдық тұрақсыздық	Кейбір балалар өздерінің эмоцияларын дұрыс басқаруға үйренбеген. Олар өздерінің ішкі мазасыздығын басқа балаларға агрессия арқылы көрсетуі мүмкін.
Әлеуметтік қысым	Топ ішіндегі көшбасшы болуға талпыныс кейбір балаларды басқа оқушыларды басып-жаншуға итермелеуі мүмкін.

Буллингтің салдары ауыр және кең ауқымды болып келеді, ол баланың психологиялық, әлеуметтік, академиялық және физикалық жағдайына әсер етеді. Психологиялық тұрғыдан алғанда, буллингке ұшыраған балалардың өзін-өзі бағалауы төмендеп, оларда депрессия, алаңдаушылық, тіпті өзіне қол жұмсау туралы ойлар пайда болуы мүмкін. Әлеуметтік тұрғыда буллинг құрбандары оқшауланып, қоғамнан шеттетіледі, бұл олардың достарымен және құрдастарымен қарым-қатынас жасау қабілетін бұзады.

Буллингтің академиялық салдары да маңызды: мұндай оқушылардың оқу үлгерімі төмендеп, олар мектепке барудан бас тартуы немесе оқуға деген қызығушылығын жоғалтуы мүмкін. Сонымен қатар, буллинг физикалық жарақаттар немесе психосоматикалық аурулар тудыруы мүмкін. Ұзақ мерзімді әсерлер ересек өмірде де сақталып, эмоционалдық жаралар мен қарым-қатынастағы қиындықтарға әкеледі. Буллингке қатысқан балаларда агрессияның күшеюі және болашақта құқық бұзушылыққа бейімділік пайда болады.

Буллингтің алдын алу жоғарыда көрсетілген салдардың болмауы үшін өте маңызды және оған мектеп, ата-аналар мен қоғамның бірлесіп араласуы қажет.

Буллингтің алдын алу шараларын мектеп әкімшілігі, мұғалімдер және ата-аналар бірлесе отырып қолдануы қажет. Буллингтің алдын алуға бағытталған төмендегідей тиімді тәсілдерін ұсынамыз:

1. Білім беру және түсіндіру жұмыстары: Балаларға буллингтің не екенін, оның салдары қандай болатынын ерте жастан түсіндіру қажет. Бұл жерде мектептегі арнайы сабақтар мен тренингтердің маңызы зор. Мұғалімдер буллингтің көріністерін анықтау және оларға жауап беру жолдарын үйретуі керек.

2. Эмоционалдық интеллектті дамыту: Оқушыларға өз эмоцияларын түсіну және басқару дағдыларын дамытуға көмектесу қажет. Әлеуметтік-эмоционалдық білім беру бағдарламалары балалардың өзін-өзі бақылауын, жанашырлықты және өзара құрметті үйретеді.

3. Қатаң мектеп ережелері: Мектепте буллингке нөлдік толеранттылық саясаты енгізілуі тиіс. Бұл ережелер нақты жазылып, оқушылар мен ата-аналарға түсіндірілген жағдайда, балалар арасындағы қорқыту әрекеттері азаяды. Бұған қоса, буллинг жасағандарға қандай жауапкершілік жүктелетінін нақты көрсету қажет.

4. Мектептің әлеуметтік-психологиялық қолдауы: Психолог мамандардың көмегімен оқушылардың эмоционалдық жағдайын бақылап отыру, буллингке бейім балалармен жеке жұмыс жүргізу өте маңызды. Буллинг құрбандарын анықтап, оларға көмек көрсету үшін психологтар тұрақты түрде диагностика жүргізуі тиіс.

5. Ата-аналармен жұмыс: Буллингтің алдын алу тек мектепте ғана емес, үйде де маңызды. Ата-аналар балалармен ашық әңгімелесіп, олардың мектептегі көңіл-күйлерін бақылап отыруы керек. Сонымен қатар, ата-аналарға балалар арасындағы буллинг белгілерін байқау үшін арнайы ақпараттық сессиялар ұйымдастыру қажет.

6. Топтық жұмыс және ынтымақтастықты дамыту: Оқушылар арасында достық қарым-қатынастарды дамыту үшін топтық тапсырмалар мен ойындарды пайдалану маңызды. Бірлескен жұмыс балалардың өзара қарым-қатынасын нығайтып, ынтымақтастық дағдыларын қалыптастырады.

Қорытындылай келе, бастауыш мектептегі буллинг балалардың психикалық, әлеуметтік және академиялық дамуына айтарлықтай теріс әсер ететін күрделі мәселе. Буллингтің салдары құрбандар үшін де, агрессорлар үшін де ауыр болуы мүмкін, оның ішінде психологиялық жарақаттар, әлеуметтік оқшаулану, оқу үлгерімінің нашарлауы және ұзақ мерзімді денсаулық проблемалары бар. Буллингтің алдын алу үшін мектепте жүйелі шаралар қабылдап, ата-аналар мен педагогтар бірлесе отырып, балалар арасында қауіпсіз және қолайлы орта құруы тиіс. Бұл балалардың болашақтағы өмір сүру сапасына да оң әсерін тигізеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. ҚР “Бала құқықтары туралы” және “Білім туралы” заңдары <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P010000789>
2. Olweus D. Bullying or peer abuse in school: intervention and prevention. In G.Davies et al. (Eds.), Psychology, law and criminal justice: international developments in research and practice. Berlin: Walter de Gruyter.1995. pp. 248-263.
3. Peter K.Smith “Understanding School Bullying: Its Nature and Prevention Strategies” 2014.
4. Реан А.А., Новикова М.А., Коновалов И.А., Молчанова Д.В. Руководство по противодействию и профилактике буллинга: методические рекомендации. – М., 2019. - 64с.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-13-17

ТАҲҚИҚИ КЎДАКОНИ ДОРОИ ИЛЛАТҲОИ ГУНОГУН ДАР ИНКИШОФ ВА РОҲҲОИ ИСЛОҲНАМОӢ

ИМАТЗОДА ЛУТФИЯ МАҲМАДУЛЛО

Мудири шубъаи педагогика, психология ва методикаи таълими Пажӯишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомӣ, д.и.п., профессор, Душанбе, Тоҷикистон

ҲАКИМОВА ҶАМИЛА САЙФУЛЛОЕВНА

Ходими калони илми шубъаи педагогика ва методикаи таълими Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, н.и.п., Душанбе, Тоҷикистон

ХАСАНОВ ХУРШЕД

Ассистенти кафедраи педагогикаи махсус ва таҳсилоти фарогири Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Аннотатсия: Дар мақола масъалаҳои назарӣ амалии инкишофи педагогикаи ислоҳӣ ва муайян намудани вазифаҳои он барои гурӯҳҳои махсуси муассисаҳои таълимии кишвар дар замони муосир мавриди таҳлилу баррасӣ қарор ёфтааст. Омӯзиши масъала ба муҳаққиқон имкон додааст, ки вазифаҳо, хусусият, ҳадаф ва мавзӯи тадқиқотро дар самтҳои тадқиқоти педагогии таълиму тарбияи кӯдакони дорои иллатҳои гуногун муайян созанд. Муносибати бонизом ва маҷмаъ ба ин масъала имкон дод, ки муҳимтарин шаклҳои фаъолият ҷиҳати аз байн бурдани иллатҳои гуногуни инкишофи рӯҳию ҷисмӣ бачаҳоро ҷудо намуда, қорҳои истисноӣ педагогиро пешниҳод намоем. Тавсия дода мешавад, ки дар машғулиятҳои таълимӣ асбобу таҷҳизоти махсус ва дастурҳо истифода бурда шаванд.

Калидвожаҳо: таҳқиқ, иллатҳои гуногун, муассисаҳои махсус, педагогикаи ислоҳӣ, коррексия, компенсатсия, низоми усулу методҳо, тавсияҳои педагогӣ.

Оғози асри XXI дар рушди соҳаи маорифи кишварҳои пешрафта марҳилаи нави илмиву иттилоотиро кушод ва Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани соҳибистиклолӣ тадриҷан ба раванди умумичаҳонии ин марҳила ворид гардид.

Дар даврони соҳибистиклолӣ дар доираи сиёсати давлатӣ дар самти таҳсилот як қатор санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии давлатӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030, Консепсияи миллии таҳсилоти фарогир (инклюзивӣ) барои кӯдакони имконияташон маҳдуд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015, Конвенсияи байналмиллалӣ оид ба маҷбӯбон (2018) Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак (2010), ва ғайра таҳияву қабул гардиданд. Дар Консепсияи миллии таҳсилоти фарогир (инклюзивӣ) барои кӯдакони имконияташон маҳдуд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015 чунин омадааст: “Консепсияи миллии таҳсилоти фарогир самтҳои асосии рушди таҳсилоти фарогирро (инклюзивиро) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намуда, дар таъмини ҳуқуқҳои баробари кӯдакони имконияташон маҳдуд барои гирифтани таҳсилот мусоидат менамояд”. [4,6]

Ислоҳоти соҳаи таҳсилоти маорифи кишвар дар давраи муосир ба баланд бардоштани сифати таълиму тарбия равона гардида, масъалаҳои педагогикаи ислоҳӣ (логопед, сурдопедагог, олигофренопедагог, тифлопедагог ва ғайраҳо) барои гурӯҳҳои махсуси, муассисаҳои махсуси таълимии кишвар аз ҷониби олимони таҳқиқотчиён Б.Мачидова, Л. Иматзода, М. Дадобоева, М.Обидова, А. М. Байзоев, Х. М. Сабуров, Ҷ. Ҳақимова, З. П. Раҳмонов, Д. З. Раҳмонова, С. Д. Қувватов ва дигарон мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор гирифтаанд. Мутахассисони тоҷик дар ин самт бо таърих ба таҳқиқоти олимону мутахассисони хориҷӣ, бахусус рус (Т.С.Зикова, Л.С.Виготский, М.С.Певзнер, Ж.Пиже, И.М. Соловьева, Ж.И.Шиф, Р. И. Лалаева, Н. Н.Малофеев, Т. В. Пелимская, Ф. Ф. Рау, Л. Н. Зуева, Е. Е. Шевтцова, Л. И. Белякова, Л. С. Волкова, Р. Е.

Левина, О. В. Правдина, В. И. Селиверстов, Т. Б. Филичева, С. Холл ва дигарон бар асоси муҳимтарин принципҳои назарӣ ва амалии таълиму тарбияи бачаҳои дорои нуқсҳои актиоҷи қисмӣ тадқиқотро ташкил намуда, асосҳои методологии илмӣ масъалаҳоро мавриди омӯзишу таҳлил қарор диҳанд.

Бояд қайд кард, ки дар педагогикаи ислоҳӣ оид ба проблемаҳои расонидани ёрии ҳамаҷонибаи барвақт ба кӯдакони дорои хусусиятҳои гуногуни инкишофи психофизикӣ: нуқсони шунавоӣ (Л. М. Кобрин, Е. И. Леонгард, Т. В. Пелимская, Н. Д. Шматко ва дигарон), нуқсони бинӯӣ З.С.Алиева, Л. П. Григорьева, О. В. Парамей, Л. И. Филчикова ва дигарон), ихтилоли ҳаракат (О. Г. Приходько, Е. В. Сазонова ва дигарон) ихтилоли инкишофи нутқ (Б.К.Тупоногов, Г.В. Чиркина, Е.В. Шереметева ва дигарон), бо осеби органикии системаи марказии асаб (Е.А. Эжжанова, Г.А. Мишина, Е.А. Стребелева ва дигарон) тадқиқотҳои сершумори илмӣ, назариявӣ ва амалӣ гузаронида шудаанд.

Бояд қайд кард, ки мавзӯи педагогикаи ислоҳӣ ва вазифаҳои дар назди он гузошташуда самтҳои муайян менамояд, ки мувофиқи он бояд самтҳои тадқиқоти педагогии таълиму тарбияи одамони дорои иллатҳои мухталиф сурат гиранд. Методологияи педагогикаи истисноӣ сохт, шаклҳо ва тарзҳои омӯзиш ва арзёбии ҳақиқати педагогии таълими одамони носолимро дарбар мегирад.

Муносибатҳои иҷтимоӣ ва ҳодисаҳо дар ягонагии диалектикӣ, дар муносибати муайяни мутақобил вучуддоранд ва аз ин ҷиҳат як воҳиди томо ташкил медиҳанд. Дар робита бо ин принципҳои асосии методологии омӯзиши муносибатҳои иҷтимоӣ ва ҳодисаҳо барои тамоми илмҳои ҷомеашиносӣ, аз ҷумла педагогикаи истисноӣ ягона мебошанд. Дар ин равиш баъзе самтҳои муосири методологияи илмиро аз назар мегузаронем.

Дар асри XIX дар бораи педагогикаи истисноӣ (сурдопедагогика, тифлопедагогика, логопедия) тадқиқот сурат набастааст. Дар асарҳои илмӣ таҷрибаи пешқадами таълими бачаҳои иллатӣ танҳо ҷамъбаст шудааст, вале барномаҳои тадқиқот, ташхиси натиҷаҳо, усулҳои омӯзиши масъалаҳо, хусусиятҳои татбиқи амалии онҳо асоснок нагардидаанд. [11,101-170]

Методологияи муосир робита ва вобастагии ҳамдигарии назария ва амалияро баррасӣ менамояд. Ҳангоми пешниҳоди масъалаҳои тадқиқот нақши афзалиятноки назария яке аз нишонаҳои муҳим будани тадқиқот ба шумор меравад. Он зиддиятҳои мавҷудаи иҷтимоӣ, ҳамзамон номувофиқати санаду ҳодисаҳои навро инъикос менамояд. Дарёфти зиддиятҳои воқеият, бар асоси онҳо ба миён гузоштани масъалаҳои илмӣ омилҳои асосии ҷустуҷӯҳои илмӣ мебошад.

Омӯзиши масъала ба муҳаққиқ имкон медиҳад, ки вазифаҳо, хусусият, ҳадаф ва мавзӯи тадқиқотро муайян созад. Дар ин раванд аз рӯи натиҷаҳои тадқиқот фарзияи илмӣ пешниҳод мешавад, ки он самт, шароит ва тарзи ҳалли масъаларо равшан месозад. Қори бонизомии илмию тадқиқотӣ ҳамеша ба санҷиши фарзияи илмӣ, тасдиқ ва ё инқори нишондодҳои он равона мегардад.

Барои ҳалли масъала муайян ва интихоб намудани усули тадқиқоти истисноӣ педагогӣ маҷмӯи тарзу воситаҳоест, ки ба гирифтани ошкор сохтани маълумоти саҳеҳ оид ба ҳодисаҳои ислоҳию педагогӣ, ҷузъиёти онҳо, самтҳои инкишофи онҳо ва ҳалли мушкилоти махсуси педагогӣ равона мешавад. Ҳангоми интихоби мавзӯи тадқиқот ҳама низомии усулҳо (методҳо)-ро баррасӣ намудан ва ҳамонро интихоб кардан зарур аст, ки бештар аз ҳама ба моҳияти мавзӯи мавриди омӯзиш ва натиҷаҳои ниҳои мувофиқ меоянд. Усулҳои озмоишию таҷрибавӣ рангоранг буда, вобаста ба мақсад ва вазифаҳои тадқиқот – аз ҷамъоварии мавод сар карда, то санҷиши нишондодҳои назарӣ ва ақидаҳои мураккаби илмӣ тасниф мешавад. [3;5;7;11]

Агар сарчашмаи ба даст овардани иттилоотро асоси таснифот қарор диҳем, пас методҳоро метавон ба онҳое, ки маводи назариро меомӯзанд ва онҳое, ки раванди воқеии истисноӣ педагогиро меомӯзанд, тақсим намуд. Ба тарзи дуҷум методҳои зерин шомиланд: мушоҳида, суҳбат, анкета, тест, таҳлили ҳуҷҷатҳо, фаъолияти омӯзгор – дефектолог ва хонандагон, озмоиши педагогӣ ва ғайра.

Равандҳои истисноӣ (коррексионӣ) дар таълим ва тарбияи шахсияти бачаи бемор нақши муассир мебозанд. Дар раванди яклухти истисноӣ педагогӣ ҳамаи машғулиятҳо бояд ба ҷуброни нуқсон, ба рушди босамари бача равона гардад. Таълим дар боғчаи махсуси кӯдакон бояд тарбия, инкишоф ва ислохро дар бар гирад.

Дар ин маврид таълим ва тарбия бояд пеш аз инкишоф сурат бандад. Л. С. Выготский дар ин бобат мегӯяд: танҳо он таълим хуб аст, ки аз инкишоф пеш гузарад, бачаро ба зиндагӣ даъват намояд, як қатор равандҳои инкишофи дохилро бедор созад, ба ҳаракат дарорад. [1,76-220]

Фаъолияти истисноии педагог ва талабагон бояд бо ҳам мувофиқат намоянд ва мақсадҳои умумӣ дошта бошад. Педагог ва талабагонро лозим аст, ки барои интиқол ва дарки итилооти таълим роҳу воситаҳои иртибот ёбанд. Муаллимро зарур аст, ки усулҳои кор бо очизону маъюбонро аз худ намояд, дар бачаҳои рӯҳан ва ҷисман ноқис малакаю маҳоратҳои мувофиқ ташаккул диҳад. Танҳо дар чунин ҳолат ба ягонагии таълим ва таҳсил дар муассисаҳои махсуси таҳсилоти метавон муяссар гардид. [9, 15-28] Дигар қонуниятҳои муҳим нақши коррексия ва муошират дар таълим ва тарбия мебошад.

Бачаҳои ҷисман ва ҳиссан носолим дар муносибат ва муошират душворӣ мекашанд, худро назорат ва мақсадашонро пурра ифода карда наметавонанд. Профессор М. И. Земтсова дар тадқиқоти худ роҳҳои ҷуброни нобиноиро исбот намуд, ки муносибату муошират (дар бозӣ, меҳнат, донишомӯзӣ, ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ) барои баргараф сохтани душворихо омили муҳим ба шумор меравад. [2]

Педагогикаи истисноӣ, ё худ корҳои ислоҳсозӣ ба шахсони носолим имкон медиҳад, ки ба муносибату муошират ва омӯзиш пардозанд, зеро ба ин восита онҳо метавонанд норасоиро аз байн баранд.

Ба инобат гирифтани синну сол ва хусусиятҳои инфиродии бачаҳои дорои нуқси рӯҳию ҷисмӣ низ қонуниятҳои муҳим махсуб меёбад. Раванди таълиму тарбияро ба синну соли бачаҳо ҳамоҳанг кардан лозим аст, зеро ҳар як синну сол хусусиятҳои ба худ хос дорад. Чунин бачаҳо муносибати инфиродиро тақозо менамоянд. Дар ин ҳолат на танҳо синну сол, балки шакли сохтори нуқсонро ба назар гирифтани зарур аст. Бе донишҳои хусусиятҳои алоҳида бачаи бемор тафрикаи таълим ва ислоҳсозиро дуруст ва пурсамар ташкил намудан мумкин нест.

Қонуният робитаи мақсадҳо, мазмунҳо, усулҳо, воситаҳо ва шаклҳои ташкили раванди яклухти коррексионӣ педагогӣ мебошад. Мақсадҳо бояд мазмунҳо, методҳо, воситаҳо ва шаклҳои фаъолияти педагогҳои талабагони носолиро муайян намоянд. Мазмуни таҳсилот интихоби усулҳо, воситаҳо ва шаклҳои таълимиро равшан месозад. Чунин пайдарпай қонунист, вале он нопурра хоҳад буд, агар хусусияти раванди таҳсилот ва маҳз тамоюли истисноӣ (коррексионӣ) он ба назар гирифта нашавад.

Раванди истисноӣ педагогӣ на танҳо маҷмӯи донишу малакаҳоеро, ки талабагони носолим бояд омӯзанд, балки дар рафти таҳсил роҳҳои аз байн бурдани норасоихоро муайян мекунад. Яъне ҳама ҷузъиёти раванди истисноӣ педагогӣ тамаюли махсус хоҳанд дошт ва дар робита бо ҳамдигар амалӣ мегарданд.

Ба андешаи муҳаққиқони тоҷик Л.Иматзода, Б.Мачидова, М.Дадобоева забонгирӣ яке аз душвортарин норасоии нутқ ба ҳисоб меравад ва баргараф кардани он душвор аст.[3;7;8] Вайроншавии суръати нутқ ба забонгирӣ оварда мерасонад. Ин дар ҳоли талаффуз карда натавонистани калимаҳо аз тарафи кӯдакон ба вучуд меояд.[3,12-15]

Ба фикри мо, дар педагогикаи истисноӣ ду принциби мустиқилро ҷудо кардан лозим. Фардиат ва тафрикаи таълим ва тарбияи бачаҳои инкишофашон вайрон. Муносибати тафрикавӣ ва инфиродӣ ба хонандагони дорои нуқсонҳои мухталиф пеш аз ҳама ба мақсаду вазифаҳои таълиму тарбия дар мактабҳои махсус ва муассисаҳои томактабӣ ҷавоб хоҳад дод.

Барои баррасии давраҳо, сохтор ва мутасилии корҳои истисноӣ педагогӣ дар муассисаҳои таълим ҷиҳати бачаҳои аз инкишоф бозмонда моҳияти ислоҳ (коррексия) ва

чуброн (компенсатсия) ва робитаю вобастагии мутақобили онҳоро ошкор намудан зарур аст.

Коррекция - и ислохшуда, беҳтаргардида - дар педагогикаи истисноӣ (коррекционӣ) низоми тадбирҳои педагогӣ, ки барои барҳам додани норасоҳои рӯҳию ҷисмии инкишофи одамони ба таълими махсус мӯҳтоҷ равона гардидааст.

Компенсатсия – чуброн – чуброн намудани узви гумшуда ё қатъ гардидаи бадани шахс аз ҳисоби истифодаи ҳисси нигоҳдоранда, мутобиқсозии техникӣ ва таҷдиди фаъолияти муҳаррикҳо.

аъсири коррекционӣ барои барҳам додани норасоии инкишофи рӯҳӣ, ки бо ин ё он бемории бача (норасоии ҳис, идрок, тасаввурот, фикр, тафаккур, нутқ, хотира, ҳаракат ва ғайра) алоқаманд аст, мадад мерасонад.

Дар натиҷаи таъсири коррекционӣ дар решаи майнаи шахс робитаҳои нави муваққатӣ ба вучуд меоянд ва ё роҳҳои дигар ташкил меёбанд, ки тавассути онҳо ба минтақаҳои алоҳида, ё ҷойҳои латҳурда маълумот ё итилооъ фиристода мешавад. Дар натиҷаи робитаҳои нави дарунӣ ташкил меёбанд, яъне навсозӣ ба амал меояд, иттилоот ба воситаи ҳисҳои маҳфуз монда ворид мегардад.

Мазмуни корҳои истисноӣ дар муассисаҳои таълимӣ (коррекционӣ) барномаи фаъолияти муътадил ва мақсадноки педагогиро тиббӣ, ҳамзамон худомӯзии талабагон аст, ки барои барҳам додан ва кам кардани норасоҳои рӯҳӣ ва ҷисмии инкишофи бачаҳо равона гардидааст.[5,46-98]

Бо муайян намудани моҳияти корҳои истисноӣ аз мавқеи мазмуни умумии он зарур аст, ки шаклҳои татбиқи амалии он дар мактабҳои махсус ва муассисаҳои томактабӣ барои бачаҳои аз инкишоф бозмондари баррасӣ намоем. Муносибати бонизом ва маҷмаъ ба ин масъала имкон медиҳад, ки ҷаҳор муҳимтарин шаклҳои созмондиҳии фаъолият ҷиҳати аз байн бурдани норасоҳои рӯҳию ҷисмии инкишофи бачаҳо ҷудо намоем. Асоси таснифотро ташкил медиҳад: ҷой, шароит ва мақсад ва вазифаҳои корҳои истисноӣ педагогӣ.

1. Тамоюли истисноии раванди умумии таълим.
2. Машғулиятҳои махсуси истисноӣ.
3. Машғулиятҳои истисноӣ дар оила
4. Худислоҳсозӣ.

Хеле муҳим аст, ки омӯзиши мавзӯи фанҳои гуногун бо корҳои истисноӣ педагогӣ пайванд гардида, намуду усулҳои коррексияи педагогӣ, ки ҳангоми омӯзиши ин ё он мавзӯ пурсамар ба истифода мераванд, муайян карда шаванд. [11,34-82]

Дар муассисаҳои махсуси таълимӣ барои бачаҳои аз инкишоф бозмонда самаранокии корҳои истисноӣ педагогӣ аз он вобаста аст, ки ин раванд ба кадом дараҷа бо ислоҳи тиббӣ алоқаманд карда шудааст. Ин ду раванд ба ҳам робита дорад ва қатъи назар аз баъзе хусусиятҳо, ҷиҳати аз байн бурдани норасоҳои инкишофи бачаҳо, вазифаҳои умумиро ба ҷо меоранд.

Кормандони тиббӣ мактабҳои махсус тавсияҳои беҳдошти тиббӣ таҳия месозанд, ки шароити муътадили ташкили ислоҳи педагогиро муайян мекунад. Ва маҳз чунин тавсияҳо оид ба машғулиятҳои ҷисмонӣ, бинӣ ва шунавоӣ, истифодаи асбобу таҷҳизоти махсус, дастурҳоро дар бар гирифтаанд. Кормандони тиббӣ ва педагогӣ якҷоя масъалаҳои ҳасташавии бачаҳо, равшании хонаҳо, асбобҳои махсуси аёнӣ ва воситаҳои таълимиро ҳал менамоянд.

Педагогикаи муосири ҳамкорӣ талаб мекунад, ки коррексия дар муассисаҳои махсуси таълимӣ барои бачаҳои аз инкишоф бозмонда ва нуқсондошта бо ҳамкориҳои муаллимон, мураббияҳо, падару модарон, кормандони тиб ва бачаҳо гузаронида шавад.

АДАБИЁТ:

1. Выготский Л.С. Психология развития ребенка. - М.: 2005. - 512 с.
2. Земцова, М. И. Учителю о детях с нарушениями зрения. – Москва : Просвещение, 1973. - 159 с.
3. Иматова Л., Туронов С. Инкишофи нутқи кӯдакони забонашон нуксондошта. - Душанбе, 2012. - С.12-15.
4. Концепсияи миллии таҳсилоти фарогир (инклюзивӣ) барои кӯдакони имконияташон маҳдуд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015. - Душанбе, 2010.
5. Коррекционная педагогика: Основы обучения и воспитания детей с отклонениями в развитии/ Б.П.Пузанов, В.И.Селиверстов, С.Н.Шаховская, Ю.А.Костенкова; Под ред.Б.П.Пузанова. - М., 1998.
6. Лапшин В.А., Пузанов Б.П. Основы дефектологии. – М., 1991.
7. Лутфуллоев М. Асосҳои таълими ибтидоии забони модарӣ. – Душанбе, 2007.
8. Маҷидова.Б., Дадобоева М. Асосҳои логопедия. Душанбе. 2018. 138с.
9. Педагогика". Под редакцией Ю. К. Бабанского."Просвещение", Москва, 1983 г.
10. Специальная педагогика /Л.И.Аксенова, Б.А.Ар, Л.И.Белякова и др.; Под ред. Н.М.Назаровой. – М., 2004.
11. Тупоногов Б.К. Основы коррекционной педагогики: - Учеб. пособие. – М., 2008. – 224с.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-18-20

ВЛИЯНИЕ МОБИЛЬНЫХ ПРИЛОЖЕНИЙ НА САМОСТОЯТЕЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ СТУДЕНТОВ: ВОЗМОЖНОСТИ И ВЫЗОВЫ

АЛИЕВА ИНАРА БАДАЛЖЫЗЫ

преподаватель математики, Кентауский политехнический колледж, Кентау, Казахстан

АТАЕВ ПАЧЧАХАН ТУРАХАНОВИЧ

преподаватель НВП, Кентауский политехнический колледж, Кентау, Казахстан

Аннотация: *Статья посвящена исследованию влияния мобильных приложений на самостоятельное обучение студентов в условиях цифровизации образования. Рассматриваются возможности, которые мобильные технологии предоставляют для организации персонализированного и гибкого обучения, а также вызовы, связанные с использованием таких приложений. В статье проанализированы примеры мобильных приложений, способствующих учебной активности студентов, и предложены рекомендации для эффективной интеграции мобильных технологий в учебный процесс.*

Ключевые слова: *мобильные приложения, самостоятельное обучение, образовательные технологии, цифровая грамотность*

Аңдатпа: *Мақала мобильді қосымшалардың цифрлық білім беру саласындағы студенттердің дербес оқуына әсерін зерттеуге арналған. Мобильді технологиялардың жеке және икемді оқуды ұйымдастыруда мүмкіндіктерін қолданатын және осындай қосымшаларды қолдану барысында туындайтын қиындықтарды қарастырылады. Ғылыми мақалада студенттердің оқудағы белсенділігіне әсер ететін мобильді қосымшаларды мысалдары талданған және оқу процессінде мобильді технологияларды тиімді енгізуге ұсыныстар келтірілген.*

Түйін сөздер: *мобильді қосымшалар, дербес оқу, білім беру технологиялары, цифрлық сауаттылық.*

Annotation: *This article explores the impact of mobile applications on students' self-directed learning in the context of digitalization in education. It examines the opportunities mobile technologies provide for personalized and flexible learning, as well as the challenges associated with their use. The article analyzes examples of mobile apps that support students' learning activities and offers recommendations for the effective integration of mobile technologies into the educational process.*

Key words: *mobile applications, self-study, educational technologies, digital literacy*

В последние годы мобильные приложения становятся неотъемлемой частью образовательного процесса, особенно в контексте самостоятельного обучения студентов. Мобильные устройства, такие как смартфоны и планшеты, обеспечивают доступ к широкому спектру образовательных ресурсов, что позволяет учащимся учиться независимо от их местонахождения и времени. Этот фактор особенно важен в условиях современных вызовов, таких как необходимость самообразования и повышения

Цель данной статьи — проанализировать влияние мобильных приложений на самостоятельное обучение студентов, рассмотреть ключевые возможности и потенциальные вызовы, а также предложить направления для дальнейших исследований в этой области.

1. Теоретические аспекты и подходы к самостоятельному обучению

Самостоятельное обучение традиционно рассматривается как форма обучения, при которой студент самостоятельно организует и управляет своим образовательным процессом. В условиях цифровизации образование становится более доступным, и новые технологии, в

частности мобильные приложения, играют ключевую роль в поддержке и развитии самостоятельного обучения.

Исследования показывают, что успешное самостоятельное обучение требует высокого уровня мотивации, самодисциплины и навыков самоконтроля. Современные образовательные приложения, благодаря своей доступности и адаптивности, становятся мощным инструментом для развития этих навыков.

2. Мобильные приложения как инструменты для самостоятельного обучения

2.1. Доступность и гибкость образовательных ресурсов

Одним из главных преимуществ мобильных приложений является их способность обеспечивать круглосуточный доступ к учебным материалам. Студенты могут изучать различные дисциплины, от языков до математики, в любое удобное время и в любом месте. Например, такие приложения, как **Khan Academy**, **Coursera** и **Duolingo**, предоставляют пользователям доступ к видеоурокам, текстовым материалам и тестам, что позволяет учащимся организовывать учебный процесс по своему усмотрению.

Эта гибкость играет ключевую роль для студентов, у которых мало времени для традиционных занятий из-за работы или других обязательств. Возможность учиться в «свободное» время, например во время поездок или ожидания, значительно увеличивает общий объём усвоенного материала.

2.2. Персонализация и адаптивное обучение

Мобильные приложения также способствуют персонализации учебного процесса. С помощью технологий искусственного интеллекта и машинного обучения приложения могут адаптировать контент под индивидуальные потребности каждого учащегося. Например, в языковых приложениях, таких как **Duolingo**, программа автоматически подстраивает сложность заданий в зависимости от результатов учащегося, что позволяет поддерживать оптимальный уровень сложности и предотвращать перегрузку учащихся.

Кроме того, такие приложения позволяют отслеживать прогресс и корректировать учебный план в соответствии с достижениями и трудностями студента, что способствует более эффективному обучению.

2.3. Геймификация как мотивационный инструмент

Геймификация, то есть использование игровых элементов в образовательном процессе, является ещё одной важной характеристикой мобильных приложений. Элементы геймификации, такие как баллы, уровни, достижения и таблицы лидеров, могут значительно повысить мотивацию учащихся. Это стимулирует учащихся регулярно пользоваться приложением и выполнять задания.

Приложения, такие как **Kahoot!** и **Quizlet**, используют геймификацию для проведения викторин и тестов, превращая процесс обучения в увлекательное и соревновательное занятие, что способствует повышению вовлечённости и улучшению результатов.

2.4. Развитие цифровой грамотности и навыков самоорганизации

Использование мобильных приложений способствует развитию цифровой грамотности у студентов. Они учат работать с различными платформами, управлять временем и организовывать учебный процесс с помощью цифровых инструментов. Эти навыки становятся необходимыми в современном мире и помогают студентам не только в учёбе, но и в профессиональной деятельности.

Мобильные приложения для обучения способствуют формированию навыков самоконтроля и тайм-менеджмента, что особенно важно для студентов, занимающихся самостоятельным обучением. Они учат ставить цели, планировать занятия и следить за выполнением задач.

3. Проблемы и вызовы, связанные с использованием мобильных приложений

Несмотря на множество преимуществ, использование мобильных приложений в образовательном процессе сопряжено с рядом проблем и вызовов.

3.1. Потенциальные отвлекающие факторы

Помимо образовательных приложений, мобильные устройства содержат множество других функций, таких как социальные сети, игры и развлекательные приложения. Это может отвлекать студентов от учёбы и снижать эффективность самостоятельного обучения. Исследования показывают, что частое переключение между различными приложениями может ухудшать концентрацию и увеличивать время, необходимое для выполнения учебных задач.

3.2. Проблемы с самодисциплиной

Несмотря на многочисленные инструменты, помогающие организовать процесс обучения, самостоятельное обучение требует от студентов высокой самодисциплины. Без внешнего контроля и структуры, обеспечиваемых традиционным образовательным процессом, студенты могут сталкиваться с трудностями в организации своего времени и поддержании мотивации.

3.3. Перегрузка информацией

Избыток образовательных ресурсов и приложений может привести к информационной перегрузке. Студенты могут испытывать трудности с выбором подходящих приложений или с организацией информации, полученной по разным каналам. Это может вызвать чувство растерянности и снизить эффективность учебного процесса.

4. Перспективы использования мобильных приложений в образовательной практике

Мобильные приложения открывают огромные возможности для улучшения процесса самостоятельного обучения, однако для их эффективного использования требуется интеграция с традиционными методами обучения и грамотное применение технологий. Будущие исследования в этой области могут быть сосредоточены на разработке новых приложений, которые будут лучше интегрированы в учебные планы, а также на методиках, которые помогут студентам более эффективно справляться с вызовами цифрового обучения.

Мобильные приложения значительно меняют подход к самостоятельному обучению студентов, предлагая новые возможности для гибкости, персонализации и мотивации. Тем не менее, их эффективное использование требует высокого уровня самодисциплины и способности студентов организовывать учебный процесс. В будущем, с развитием технологий и улучшением образовательных платформ, мобильные приложения будут играть еще более важную роль в образовательном процессе, открывая новые горизонты для обучения и развития студентов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Андерсон, К. А., и Дилл, К. Э. (2000). Видеоигры и агрессивные мысли, чувства и поведение в лаборатории и в жизни. *Журнал «Личность и социальная психология»*, 78(4), 772–790.
2. Джи, Дж. П. (2003). Чему видеоигры могут научить нас в плане обучения и грамотности. *Компьютеры в развлечениях (CIE)*, 1(1), 20–20.
3. Коллер Д., Нг А. (2013). Онлайн-образование: исследование того, как учатся студенты. *Harvard Business Review*.
4. Ли, Дж., и МакГарри, К. (2020). Роль мобильных приложений в образовании. *Журнал «Образовательные технологии и общество»*, 23(1), 22–34.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-21-25
УДК 371.3:54:81'243

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАЗЛИЧНЫХ МАТЕРИАЛОВ В ПРЕПОДАВАНИИ ХИМИИ В БИЛИНГВАЛЬНОМ КЛАССЕ

ШАМШИЕВА МАЛИКА РАШИДОВНА

Педагог – модератор средней школы №29 им. Ю.Гагарина,
г.Тараз, Казахстан

ТАУБАЕВА РАУШАН СЕРИХАНОВНА

PhD, асоц.проф. Таразского университета им. М.Х.Дулати,
г.Тараз, Казахстан

АЗИМБЕКОВ ГАЛЫМ ЕЛДОСУЛЫ

Педагог-модератор школы-лицей №4 Байзакского района
Жамбылской области, Казахстан

***Аннотация.** В статье рассматривается важность использования различных материалов в преподавании химии в билингвальных классах. Основное внимание уделяется методам, которые помогают учащимся лучше понимать сложные химические концепции и процессы. Эти методы делают уроки более наглядными и интересными, способствуя эффективному обучению и освоению как химии, так и второго языка.*

***Ключевые слова:** Матчинг, Флэш-карты, билингвальный класс.*

Современный мир с его развитой коммуникацией отличается разнообразием и многоязычностью.

В условиях глобализации и развития технологий умение жить и работать во многих языковых средах становится ключевым навыком. Это означает, что образовательная система направлена на обучение учащихся не только знанию нескольких языков, но и навыкам межкультурного общения, чтобы они могли комфортно чувствовать себя в любой точке мира.[1]

Многоязычность открывает доступ к более широким возможностям: выпускники, владеющие несколькими языками, могут учиться и работать в разных странах, легче адаптируются к новому окружению и могут общаться с людьми из других культур. Это важно не только для учебы, но и для будущей карьеры, так как многие работодатели ценят сотрудников, способных взаимодействовать с международными коллегами и клиентами.

Кроме того, обучение во многоязычной среде способствовало развитию когнитивных способностей, таких как критическое мышление, память и гибкость ума. Все это вместе подготавливает выпускников к успешной жизни и работе в глобализированном мире, дает им больше свободы в выборе пути и делает их более конкурентоспособными на широком уровне.[2]

Преимущества билингвального обучения химии

- Расширение кругозора – обучение химии на двух языках позволяет учащимся освоить научную терминологию и понятия в разных языковых системах, что расширяет их кругозор и способствует глубокому пониманию предмета.

- Улучшение языковых навыков – билингвальное обучение стимулирует развитие языковых навыков, как родного, так и иностранного, позволяя учащимся эффективнее использовать язык для анализа и формулирования химических понятий.

- Повышение конкурентоспособности – в глобализированном мире владение несколькими языками является важным преимуществом. Знание химии на английском языке откроет ученикам доступ к международным ресурсам и возможностям.

- Развитие когнитивных способностей – билингвальное обучение стимулирует работу мозга, развивает когнитивные способности, улучшает память, внимание и способность к решению проблем.

Вопрос о желании учиться всегда волновал учителей, однако о мотивации собственных педагогов преподавать стали активно говорить именно в десятом билингвальном образовании. Вопрос был сформулирован так: несмотря на готовность учителя преподавать, двуязычное обучение происходит в его технологии сопротивления. Одновременно это приводит к снижению уровня образования и росту недовольства в обществе, что обостряет проблему негативной мотивации у педагогов. Смягчение негативной мотивации - первый шаг, и эта задача совсем не проста. Двигаться к ней нужно постепенно, поскольку мы не можем напрямую сравнивать учителей друг с другом. Важно мягко перенаправлять мотивацию от сопротивления поддержке и одобрению. Чем успешнее мы справимся с этим скрытым сопротивлением, тем быстрее будет прогресс.[3]

Знакомство с билингвальными методиками, включающими современные педагогические приемы, такие как развитие критического мышления, ролевые игры и создание сетевых проектов, обогащает учителя, что приводит к тому, что он сможет воплотить свои теоретические знания на практике. В рамках семинаров и тренингов эти подходы помогают учителю перейти от наблюдателя до активного практика, что позволяет ему эффективно применять свои навыки.

В процессе обучения необходимо учитывать индивидуальные особенности детей, так как их владение вторым языком может значительно различаться. По возможности следует стремиться к тому, чтобы учебный материал воспринимался ими адекватно.

Для детей важно иметь некоторую свободу действий и возможность выбирать наиболее комфортные условия и стандарты для обучения. Им следует позволять свободно выбирать язык для обсуждения учебного материала, чтобы учёба была приятной. Важно также всячески стимулировать их к творческой деятельности.[4]

Важно уделять внимание качеству образования, избегая перегрузки учащихся домашними заданиями. Чтобы быстрее и лучше освоить второй язык, рекомендуется предлагать ученикам использовать простые тексты, смотреть юмористические и молодежные передачи, принимая во внимание наличие в них жаргона. В процессе обучения стоит стремиться к партнерским отношениям с учащимися, предоставляя им возможность работать в группах. Также следует развивать у них критическое мышление и стремление к самостоятельному поиску информации.

Хотя ошибки неизбежны для тех, кто активно работает, стоит избегать ситуаций, в которых недостаточное знание второго языка становится поводом для насмешек со стороны учащихся. Не забывайте, что навыки владения вторым языком у детей постоянно совершенствуются. Поэтому перед каждым занятием тщательно просматривайте дидактические и раздаточные материалы на втором языке. Убедитесь, что вы не только правильно переводите каждое слово в раздаточном материале, но и можете его объяснить. Тщательно проверьте произношение собственных имен, названий элементов, химических реакций, задач, формул и процессов на втором языке. Пользуясь источниками на родном языке, убедитесь, что знаете названия упоминаемых в них имен собственных на втором языке.[5]

Преподавание химии в билингвальном классе требует использования специальных методик, которые помогут учащимся лучше понять материал и освоить второй язык. Вот несколько рекомендаций:

1. Использование визуальных материалов: Таблицы, схемы, диаграммы и видео помогут учащимся лучше понять сложные химические процессы и термины.

Ионная связь / Ionic Bond Образование связи / Bond Formation: Перенос электронов от одного атома к другому / Transfer of electrons from one atom to another. Образование положительно и отрицательно заряженных ионов / Formation of positively and negatively charged ions.	Ковалентная связь / Covalent Bond Образование связи / Bond Formation: Совместное использование электронов между атомами / Sharing of electrons between atoms. Образование молекул с общей электронной парой / Formation of molecules with shared electron pairs.
Примеры / Examples: <ul style="list-style-type: none"> • NaCl (хлорид натрия) / NaCl (sodium chloride). • MgO (оксид магния) / MgO (magnesium oxide).	Примеры / Examples: <ul style="list-style-type: none"> • H₂O (вода) / H₂O (water). • CO₂ (углекислый газ) / CO₂ (carbon dioxide).

Использование визуальных материалов в преподавании химии значительно упрощает понимание сложных концепций. Таблицы, схемы, диаграммы и видео делают уроки более наглядными и интересными, помогая учащимся лучше усваивать материал и применять теорию на практике. Это особенно важно в билингвальных классах, где визуальная поддержка способствует освоению как предмета, так и второго языка. Благодаря этим методам, обучение становится более эффективным и увлекательным, создавая благоприятные условия для академического и языкового развития.[6]

2. Контекстное обучение: Приведение примеров из реальной жизни, которые иллюстрируют химические концепции, помогает учащимся связывать теорию с практикой.[7]

Пример: Письмо от Друга

*Привет, мой дорогой друг (имя)!
У нас случилась неотложная проблема в лаборатории. Мы проводили эксперимент с реакцией серной кислоты и цинка, но произошла утечка кислоты на стол. Я не уверен, как правильно нейтрализовать её, чтобы избежать повреждения оборудования. Ты мог бы зайти и помочь? Мне очень нужна твоя помощь.
Спасибо!
Твой друг, (имя).*

*Hi, my dear friend (name)!
We have an urgent issue in the lab. We were conducting an experiment with sulfuric acid and zinc, but there was a spill of acid on the table. I'm not sure how to properly neutralize it to avoid damaging the equipment. Could you come by and help? I really need your assistance.
Thanks!
Your friend, (name).*

На данное письмо нужно написать ответ с решением на английском языке.

3. Групповая работа: Задания в парах и группах позволяют учащимся обсуждать материал на втором языке, что улучшает их языковые навыки и содействует коллективному обучению.

Карточки 1: Элементы / Elements

Водород (H)	Кислород (O)	Hydrogen (H)	Oxygen (O)
Азот (N)	Хлор (Cl)	Nitrogen (N)	Chlorine (Cl)

Карточки 2: Химические реакции / Chemical Reactions

Реакция соединения	Реакция замещения	Compound reaction	Substitution reaction
Реакция обмена	Реакция разложения	Exchange reaction	Decomposition reaction

Карточки 3: Лабораторное оборудование / Laboratory Equipment

 Melting pot – Calcination of solids	? Тигель – Прокаливание твердых веществ
 Separating funnel – Separating immiscible liquids	? Делительная воронка – Разделение несмешивающихся жидкостей
 Conical flask – Storage and preparation of solutions	? Коническая колба – Хранение и приготовление растворов

Эти карточки можно использовать для различных игр и упражнений в классе, таких как:

1. **Матчинг:** Учащиеся соединяют карточки с правильными переводами.
2. **Флэш-карты:** Используйте карточки для быстрого опроса и закрепления знаний.

3. Игры в группы: Учащиеся работают в группах, чтобы правильно разложить карточки по категориям.[8]

Преподавание химии в билингвальном классе открывает уникальные возможности для развития как академических, так и языковых навыков учащихся. Использование разнообразных методик, таких как контекстное обучение, визуальные материалы и интерактивные занятия, помогает сделать процесс обучения более увлекательным и эффективным. Важно поддерживать открытость и готовность к экспериментам как со стороны преподавателей, так и со стороны учащихся. Создание благоприятной и мотивирующей учебной среды способствует успешному освоению как химии, так и второго языка. Взаимопомощь и поддержка в классе способствуют формированию крепких знаний и навыков, которые пригодятся учащимся в их дальнейшей академической и профессиональной жизни.

Таким образом, сочетание качественного образования и практической языковой подготовки делает билингвальное обучение химии важным и перспективным подходом, который готовит учащихся к вызовам современного мира.

ЛИТЕРАТУРА

1. Караулов Ю. Н. "Языковой аспект преподавания химии: теоретические и практические аспекты." – М.: Издательство МГУ, 2015.
2. Смирнов А. В. "Методика преподавания химии в средней школе." – СПб.: Просвещение, 2018.
3. Филиппов В. М. "Современные методы обучения химии: Введение в билингвальное обучение." – М.: Academia, 2020.
4. Иванова Л. Н. "Использование наглядных пособий в обучении химии." – СПб.: Лань, 2019.
5. Жукова Е. В. "Психолого-педагогические основы билингвального обучения химии." – М.: ВЛАДОС, 2021.
6. Петрова Н. В. "Интегративные подходы в билингвальном обучении химии." – М.: Издательство Юрайт, 2017.
7. Кузьмина О. П. "Практическое руководство по преподаванию химии на двух языках." – СПб.: Питер, 2019.
8. Румянцев А. С. "Современные технологии обучения химии: Билингвальная методика." – М.: Весь Мир, 2018.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-26-31
УДК 373,31

ТРАНСМЕДИАЛЫҚ ОҚЫТУ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТІЛДІК ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУ

Г.И. САЛГАРАЕВА

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті аға оқытушы, педагогика және
психология магистрі

Е.Н. НУРБОЛАТОВНА, К.А. НҮРХАНҚЫЗЫ, Ж.Б. ӘЛІМЖАНҚЫЗЫ

6B01301 – Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі мамандығының 3-курс
студенті, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
Алматы қаласы

***Аңдатпа.** Бұл мақалада трансмедиалық оқыту әдісінің бастауыш сынып оқушыларының тілдік дағдыларын дамытудағы рөлі қарастырылады. Трансмедиалық оқыту әдістерін қолдану арқылы оқушылардың сын тұрғысынан ойлау, коммуникативтік дағдылары және мультимәдениетке бейімділігі қалыптасатыны көрсетіледі. Трансмедиа құралдарын тиімді пайдалану арқылы оқушылардың тілдік дағдыларын жақсарту жолдары талқыланады.*

***Кілт сөздер:** трансмедиалық оқыту, бастауыш сынып, тілдік дағды, мультимедиалық құралдар, интерактивтілік, сыни ойлау.*

Бастауыш мектепте алған білім кейінгі білімдерді игерудің негізі болып табылады. Жаңа буын мемлекеттік стандартының негізгі міндеті – баланы оқытудың бірінші сатысында сапалы біліммен қамтамасыз ету. Қазіргі бастауыш мектепте баланы тек оқуға, санауға және жазуға үйрету жеткіліксіз. Оны жаңа дағдылармен қамтамасыз ету қажет. Бұл оқу қабілетінің негізін құрайтын әмбебап оқу әрекеттері, сонымен қатар қалыптасқан саналы мотивациялы оқыту, өзін-өзі ұйымдастыру және өзін-өзі дамыту. Әрине, баланы бәріне үйрету, оған барлық нәрсе туралы дайын идеялар мен білім беру мүмкін емес. Бірақ оны өз бетінше білім алуға, жағдайды талдауға, қорытынды жасауға, өзі шешпеген тапсырманың немесе мәселенің шешімін табуға үйретуге болады. Балалардың оқуға деген қызығушылығын арттыратын, түсініксіз болып қалған нәрсені түсінуге үйрететін жағдайлар жасау қажет. Содан кейін оқушы өзін-өзі тану процесінен және оқу нәтижесінен мотивация ала бастайды. Бұл мәселелерді шешуде мұғалімге рөлі ерекше. Өз жұмысыңызды қайта қарау, қазіргі бастауыш сынып оқушысын оқытудың жаңа әдістерін игеру, сабақтың құрылысына, оны өткізу формасына жаңа көзқараспен қарау қажет [2]. Сонымен қатар, 2020 жылы да ҚР білім беру жүйесінің талаптары мен стандарттары қайта жаңартылып, онда АКТ-ның маңызы одан әрі күшейтілді. 2012 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартында (МЖМБС) оқытудың мазмұны мен әдістерін үнемі жаңартып, оқушылардың қажеттіліктері мен заманауи талаптарға сәйкес келу керектігі айтылған. МЖМБС-қа сәйкес, мұғалімдер оқытуда жаңа педагогикалық және ақпараттық технологияларды қолдану арқылы білім сапасын арттыруға бағытталған тәсілдерді енгізуге міндетті. Бұл стандартта оқушылардың шығармашылық ойлауын дамыту және олардың ақпараттық-коммуникациялық құзіреттілігін жетілдіру қажеттілігі де айқын көрсетілген [1].

Осы мақсатты орындауда трансмедиалық оқыту әдістері керемет мүмкіндіктер сыйлайды деп ойлаймыз. Трансмедиа – әртүрлі медиа платформаларды пайдалану арқылы ақпаратты баяндау және тарату тәсілі [3]. Бұл әдіс мультимедиялық құралдар мен әртүрлі ақпараттық платформаларды қолданып, оқушылардың қызығушылығын арттыру мен білім алу процесін тиімді етуге бағытталған. Бастауыш сынып оқушыларының тілдік дағдыларын

дамытуда трансмедиалық оқыту ерекше маңызға ие, себебі бұл әдіс оқушылардың тілдік құзыреттіліктерін дамытумен қатар, олардың ойлау, түсіну, талдау қабілеттерін жетілдіреді.

Г.Дженкинстің пікірінше, трансмедиалық оқыту, оқушылардың түрлі медиа платформалар арқылы белсенді қатысуына мүмкіндік береді, бұл олардың тілдік дағдыларын дамытуға көмектеседі. Оның “Convergence Culture: Where Old and New Media Collide” еңбегінде трансмедиалық оқыту арқылы оқушылардың ауызекі сөйлеу, жазу және оқу дағдыларының жан-жақты дамитыны айтылады [4]. Сонымен қатар, Анна Л. Шапиро (Anna L. Shapiro) – “Transmedia Storytelling and New Educational Environments” еңбегінде трансмедиалық оқыту әдісін мектептегі оқытуда қолданудың пайдасын талдаған болатын. Ол тілдік дағдыларды дамыту үшін оқушыларды әртүрлі медиа мазмұндармен таныстырып, олардың тілді түсіну, қолдану және креативтілік қабілеттерін арттыруға баса назар аударған [5].

Тілдік дағдыларды трансмедиалық оқыту арқылы дамыту. Тілдік дағдылар бастауыш сыныптағы білім беру бағдарламасының негізі болып табылады. Бұл кезеңде оқушыларға тіл үйрету, оқу және жазуды үйрену маңызды орын алады. Трансмедиалық оқыту әдістері тілдік дағдыларды дамытудың тиімді құралы ретінде қолданылады. Оқушылардың сөздік қоры мен тілдік коммуникация дағдылары тек мәтін оқумен шектелмейді. Олар көрген, естіген, өздері жасаған әрекеттер арқылы да тілдік дағдыларын дамытады. Мысалы, мультимедиалық кітаптар мен анимациялық фильмдер арқылы оқушылар жаңа сөздерді тез меңгереді, ал әртүрлі медиаарналардағы мәтіндермен жұмыс істеу олардың оқу және жазу қабілеттерін жетілдіреді. Тілдік дағдыларды дамытудың тиімді әдістері:

№	Дағдылар түрлері	Мүмкіндіктері мен дамыту әдістері
1.	Оқылым және тыңдалым дағдыларын дамыту	Трансмедиалық оқыту арқылы оқушылардың тыңдалым және оқылым дағдыларын дамыту оңай жүзеге асады. Трансмедиалық когниция — әртүрлі медиаресурстардан алынған ақпаратты біріктіре отырып, оқушылардың тілдік дағдыларын дамытатын әдіс. Бұл тәсіл бастауыш сынып оқушыларының тілдік дағдыларын дамытудың негізгі элементтерінің бірі болып табылады. <i>Мысалы,</i> оқушылар бір мәтінді оқып қана қоймай, сол мәтінге қатысты бейнематериалдарды көру немесе аудиожазбаларды тыңдау арқылы ақпаратты толықтырып, оны түсіну деңгейін арттырады. Трансмедиалық когницияның арқасында балалар тілді тек теориялық деңгейде ғана емес, практикалық тұрғыдан да меңгереді
2.	Жазылым дағдыларын дамыту.	Трансмедиалық оқытуда шығармашылық және практикалық жазба тапсырмаларын орындау маңызды рөл атқарады. Оқушылар мәтінді оқығаннан кейін өз ойын жазбаша түрде жеткізуге тырысады. Бұл әдіс олардың жазылым дағдыларын дамытады. Сондай-ақ, медиа арқылы алынған ақпараттарды талдап, өз сөздерімен қайта жеткізу дағдылары жетіледі. - Жазылым дағдыларын дамытуда ойындар мен интерактивті платформаларды қолдану тиімді
3.	Айтылым дағдыларын дамыту.	Трансмедиалық әдіс оқушылардың айтылым дағдыларын дамытуда да үлкен рөл атқарады. - Мысалы, видеофильмдер көру арқылы оқушылар белгілі бір ситуациялардағы диалогтарды үйреніп, сөйлеу қабілеттерін жетілдіреді. Сонымен қатар, топтық жұмыс және талқылау барысында оқушылар өз ойларын ашық

		айтып, тілдік қарым-қатынас дағдыларын дамытады. Оқушылардың айтылым дағдысын дамытатын тағы бір тиімді әдіс - геймификацияланған трансмедиялық контент әдісі. Бұл әдісте оқушыларға ойын арқылы тіл үйрету негізгі мақсат болып табылады. Түрлі медиа көздерінен алынған контентті ойын форматында ұсыну балалардың қызығушылығын арттырады және тілдік материалды жеңіл меңгеруге ықпал етеді. Ойын барысында оқушылар жаңа сөздерді үйреніп, сөйлемдер құрастырып, өзара қарым-қатынас жасау дағдыларын дамытады.
4.	Шығармашылық ойлау мен коммуникативтік дағдыларды дамыту.	Трансмедиялық оқыту оқушыларды шығармашылық ойлауға ынталандырады. Әртүрлі мультимедиялық ресурстар мен интерактивті тапсырмалар арқылы олар жаңа ақпаратты креативті түрде өңдеуге және қолдануға үйренеді. Бұл олардың сыни тұрғыдан ойлау қабілетін дамытып, коммуникативтік дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік береді

Трансмедиялық оқытуда бір ақпарат бірнеше медиаканалдар арқылы беріледі, яғни оқушылар бір мәтінді кітаптан оқып, кейін оны мультимедиа форматында бейнелер, аудиоматериалдар немесе интерактивті құралдар арқылы игереді. Мұндай тәсіл балалардың тілдік дағдыларын (оқылым, жазылым, тыңдалым, айтылым) кешенді түрде дамытады. Бір контентті әртүрлі тәсілдермен қабылдау арқылы оқушылардың есте сақтау қабілеті, түсіну деңгейі артады, ал тілдік дағдылары тезірек қалыптасады.

Тілдік дағдыларды меңгеру үшін тыңдау, сөйлеу, оқу және жазу сияқты әртүрлі дағдыларды кешенді түрде дамыту қажет, ал трансмедиялық тәсіл осы дағдыларды дамытуға қажетті орта қалыптастырады. Трансмедиялық оқытудың тілдік дағдыны дамытудағы рөлі ерекше.

- *біріншіден*, көпарналы ақпарат береді, яғни, трансмедиялық оқыту тыңдау, көру, оқу және жазу секілді әртүрлі медиаресурстарды (бейне, аудио, мәтіндер, әлеуметтік желілердегі жазбалар) қолдана отырып, тілдік дағдыларды жан-жақты дамытады. Бұл тілдік материалды әртүрлі форматта көру және тыңдау арқылы тіл үйренушінің ақпаратты тез қабылдауын жеңілдетеді.

- *екіншіден*, интерактивтілік пен белсенділікті қолдайды. Трансмедиялық ресурстар (мысалы, тілдік ойындар, викториналар, подкасттар) оқушыларды белсенді қатысуға ынталандырады. Мысалы, онлайн-курстар немесе бейне материалдар тіл үйренушіні сөйлесуге, сұрақтарға жауап беруге және қарым-қатынас жасауға тартады.

- *үшіншіден*, когнитивті және тілдік байланысты нығайтады. Трансмедиялық оқыту арқылы оқушылар тілді тек оқып қана қоймай, оны қолдану арқылы түсіну қабілетін арттырады. Әр түрлі медиақұралдардан алынған ақпаратты талдап, оларды байланыстырып, жаңа контексттерде қолдану тілдік ойлау қабілетін дамытады.

- *төртіншіден*, мәдени және лингвистикалық контексті түсінуге ықпал етеді. Трансмедиялық оқыту оқушыларға тілді үйрену барысында әртүрлі мәдениет пен тілдік контекстке енуді қамтамасыз етеді. Әртүрлі медиаресурстарды пайдалану арқылы тіл үйренуші тілдің әлеуметтік, мәдени қырларын да зерттей алады.

- *бесіншіден*, жеке тілдік дағдыларды жетілдіреді. Әртүрлі медиаарналар арқылы әр оқушы өзіне қажетті тілдік дағдыларды дамыта алады. Мысалы, біреулер тыңдау дағдысын аудиоконтент арқылы жетілдірсе, басқалары жазу дағдыларын блог немесе әлеуметтік медиа жазбалары арқылы жетілдіре алады.

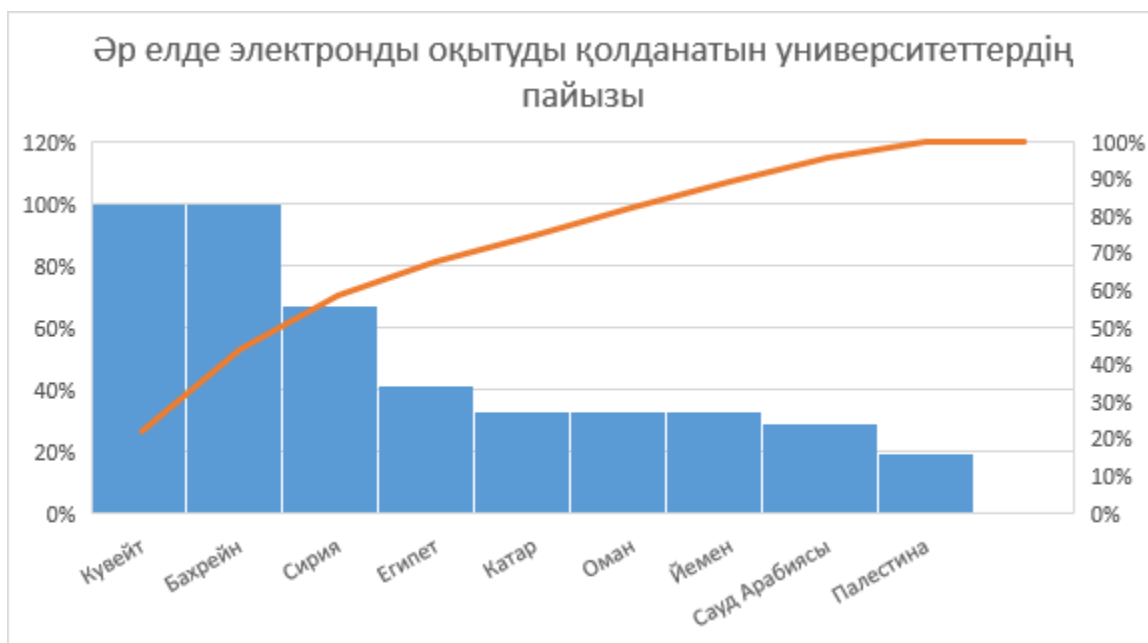
- *алтыншыдан*, шынайы тілдік ортаға енуге көмектеседі. Трансмедиялық ресурстар тіл үйренушіні шынайы тілдік ортаға жақындатады. Әлеуметтік желілердегі пікірталастар,

онлайн-форумдар немесе бейнеконтенттер тіл үйренушілерге шынайы өмірде қолданылатын тірі тілмен танысуға мүмкіндік береді [6].

Қазақстанда трансмедиалық оқыту мәселесін зерттеген отандық ғалымдар арасында білім беру саласындағы заманауи әдіс-тәсілдерге қызығушылық артып келеді. Олар трансмедиалық оқытудың ақпаратты қабылдауды жеңілдетіп, оқушылардың танымдық белсенділігін арттыратынын айтады. Сонымен қатар, бұл әдіс оқыту үдерісін әртүрлі платформаларда жүзеге асыру арқылы білімді көп қырынан қарастыруға мүмкіндік береді. Осы бағытта жұмыс істеген ғалымдар трансмедиалық оқытудың тиімді жақтарын және оқушылардың білімін арттыруға тигізер әсері жайлы пікірлерін білдірген. Отандық ғалымдар Д.С. Муликова және Н.С. Асенова - медиа және ақпараттық технологиялар негізінде оқытудың артықшылықтарын анықтап, трансмедиа құралдарының білім беру сапасына оң ықпалын атап өткен [7]. Ж.А. Рустемова – оқытуда интербелсенді әдістердің ерекшеліктерін қарастырып, олардың оқу мақсаттарын орындау барысындағы қызметі мен маңызын түсіндірген [8]. Бұл ғалымдар трансмедиалық оқытудың болашағы зор екеніне сенімді және Қазақстанның білім беру жүйесінде бұл әдісті енгізу арқылы оқыту сапасын арттыруға болатынын алға тартады.

Шетел ғалымдары трансмедиалық оқыту әдісін білім беру саласына енгізудің артықшылықтары туралы көптеп зерттеулер жүргізіп, бұл әдістің оқушылардың білімді қабылдау, түсіну, және есте сақтау қабілетін жақсартатынын атап көрсетеді. Мысалы, Генри Дженкинс – трансмедиалық оқытудың негізін қалаушы ғалымдардың бірі. Ол трансмедиалық әдісті қолдану арқылы әртүрлі медиадағы ақпаратты қолдану білім алушылардың материалды тереңірек меңгеруіне мүмкіндік беретінін айтады. Дженкинс оқытудың осы тәсілі студенттердің шығармашылық ойлау қабілеттерін арттыратынын және бір тақырыпты әртүрлі платформа арқылы зерттеуге мүмкіндік беретінін түсіндіреді [4]. Кэролин Сан – трансмедиалық оқыту әдісінің оқушылардың ынтасын арттыратынын және күрделі ақпаратты оңайлатуға мүмкіндік беретінін атап өтеді. Ол бұл әдісті қолдану оқытуға мультимедиалық құралдарды пайдаланумен тығыз байланысты екенін айтады [9]. Джеймс Пол Джи пікірінше, трансмедиалық оқыту әдістерінің оқушылардың шынайы өмірде қажет болатын дағдыларын дамытатынын көрсетеді. Джи бұл әдіс арқылы студенттер алған білімдерін әртүрлі контексте қолдануға машықтанатынын атап өтеді [10]. Бұл ғалымдардың зерттеулері трансмедиалық оқытудың білім беру үдерісіне оң әсерін дәлелдеп, оқытудың дәстүрлі тәсілдерін заманауи технологиялармен біріктіру қажеттілігін көрсетеді.

Трансмедиалық оқыту әдісінің тілдік дағдыларды дамытуға ықпалын зерттеу әлемнің түрлі елдерінде жүргізіліп келеді. Төменде шетелдердегі трансмедиа әдісінің негізі болатын электронды оқытуды қолданатын статистикалық көрсеткіштер берілген:

Трансмедиалық оқыту тиімді әдіс болғанымен, оның да белгілі бір қиындықтары бар. *Бірінші қиындық* – Қазіргі таңда кеңінен таралғаны - мұғалімдердің дайындық деңгейі. Трансмедиалық әдісті тиімді қолдану үшін мұғалімдер цифрлық және мультимедиялық құралдармен жұмыс істеуге дайын болуы керек. Бұл үшін арнайы оқыту бағдарламалары мен курстардың қажеттілігі туындайды. Дәстүрлі оқытуға үйреніп қалған мұғалімдер үшін сәл қиындық тудырады. Бұл қиындықтарды шешу үшін келесідей іс-әрекеттерді ұсынамыз:

- Кәсіби даму курстары: мұғалімдерге арналған арнайы сандық сауаттылық курстарын ұйымдастыру. Мұғалімдер мультимедиалық ресурстарды тиімді қолдануды үйренуі керек.

- Тәлімгерлік: сандық технологияларды жақсы меңгерген мұғалімдер өз әріптестеріне көмек көрсетіп, тренингтер өткізу арқылы тәжірибелерін бөлісе алады.

- Қарапайым қолдануға болатын құралдарды таңдау: техникалық күрделі емес, интуитивті платформаларды пайдалану арқылы алғашқы қадамдардан бастауға болады.

Екінші қиындық – құрал-жабдық пен интернетке қолжетімділік. Трансмедиалық оқыту әртүрлі сандық және мультимедиалық құралдарды қолдануды талап етеді. Бірақ көптеген мектептерде заманауи техникалық жабдықтар, компьютерлер, планшеттер немесе интерактивті тақталар жеткіліксіз болуы мүмкін. Бұл оқыту процесін қиындатуы мүмкін, себебі мұғалімдер қажетті ресурстарды пайдалана алмауы ықтимал. Бұл қиындықты шешудің бірнеше жолы бар:

- Қолда бар жабдықтарды тиімді пайдалану. Кейбір сыныптарда толық жабдық болмаса да, мұғалімдер смартфондар немесе басқа қарапайым құрылғыларды пайдалануы мүмкін.

- Мұғалімдер өзара тәжірибе алмасып, шектеулі ресурстарды қолданудың тиімді әдістерін меңгеруі керек.

- Қарапайым және қолжетімді құралдарды қолдану: оқулықтармен қатар интерактивті элементтерді (QR кодтар, мобильдік қосымшалар) енгізу арқылы трансмедиалық оқытуды оңтайландыру.

Үшінші қиындық - материалдарды дайындау уақыты. Трансмедиалық әдіске арналған оқу материалдарын дайындау ұзақ уақытты талап етеді, себебі әртүрлі платформалар үшін контент жасау күрделі болуы мүмкін. Мұғалімдерге материалды дайындау үшін уақыт қажет, ал кейбір жағдайларда бұл уақыт жеткіліксіз болуы мүмкін. Әсіресе, сабақ жоспарлау мен сабақтан тыс жұмыстарды бірге алып жүру мұғалімдерді шаршатады.[12] Бұл қиындықты еңсеру үшін келесідей әрекеттерді орындауды ұсынамыз:

• Мұғалімдердің дайын ресурстарды қолдануы. Мысалы, көптеген онлайн платформалар мен ресурстар бар, оларды тікелей сабаққа енгізуге болады (Quizizz, Kahoot, Google Classroom).[13]

• Мұғалімдердің бір-бірімен тәжірибе алмасып, ресурстарды бірлесе жасауы: мұғалімдер өзара топтық жұмыстар арқылы мультимедиалық материалдар жасай алады.

• Уақытты тиімді жоспарлауы: апталық немесе айлық жоспарлар құрып, әртүрлі медиаресурстарды алдын ала дайындап алу.

Қорытындылай келе, трансмедиалық оқыту бастауыш сыныптардағы тілдік дағдыларды дамытуда маңызды рөл атқарады және оның болашағы зор деп айтуға болады. Бұл әдістің көмегімен оқушылар тек тілдік дағдыларын жетілдіріп қана қоймай, сонымен қатар ақпаратты әртүрлі көзқараспен қабылдау, шығармашылық ойлау, өз бетімен оқу және сыни тұрғыдан ойлау сияқты маңызды қабілеттерді де дамытады. Трансмедиалық оқыту оқушылардың білім сапасын арттырып, олардың заманауи білім беру талаптарына сай бәсекеге қабілетті тұлға болып қалыптасуына өз ықпалын тигізері анық.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты (МЖМБС) <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000183>
2. Воротников Д.И., Арефьев К.Б. Применение инновационных технологий на уроках в начальной школе. Россия, 2019 <http://itmultimedia.ru/transmedia-razberemysya-chto-eto-takoe/>
3. Jenkins H. Transmedia Storytelling // Technology Review. 2003. — January.
4. Anna Shapiro, <https://go.gale.com/ps/i.do?id=GALE%7CA780930028&sid=sitemap&v=2.1&it=r&p=AONE&sw=w&userGroupName=anon%7Ea301577c&aty=open-web-entry>
5. Шайсултанова С.К. Оқушылардың тілдік дағдыларын дамыту – жаңартылған білім бағдарламасындағы басты қажеттіліктердің бірі. Астана, 2023.
6. Муликова Д.С., Асенова Н.С. Бастауыш сыныпта ақпараттық коммуникациялық технологияларды қолдану жолдары <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47402592>
7. Рустемова Ж.А. Интербелсенді әдістердің оқыту деңгейлеріне қарай қолданылуы <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47353722>
8. Carolyn Sun Transmedia: An innovative approach towards unfolding stories across multiple delivery channels <https://www.irjet.net/archives/V3/i6/IRJET-V3I6347.pdf>
9. James Paul Gee Digital Media and Learning: A Prospective Retrospective
10. <https://jamespaulgee.com/pubs/Digital%20Media%20and%20Learning.pdf>
11. https://www.researchgate.net/figure/Percentage-of-universities-using-e-learning-in-each-country_fig2_274069272
12. <https://vo.hse.ru/article/download/15864/15153>
13. <https://kostdaryn.edu.kz/assets/dar/%D0%9C%D2%B0%D2%92%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%9C%D0%9D%D0%86%D2%A2%20%D0%A6%D0%98%D0%A4%D0%A0%D0%9B%D0%AB%D2%9A%20%D2%9A%D2%B0%D0%A0%D0%90%D0%9B%D0%94%D0%90%D0%A0%D0%AB.pdf>

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-32-35

ЖОБАЛАУ ӘДІСІ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

САЛГАРАЕВА ГУЛАЙЫМ ИБРАГИМОВНА

, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің аға оқытушы, педагогика және психология магистрі, Алматы, Қазақстан

**ЖАҒЫПАРОВА ДИЛЬНАРА, ЖҰМАШ СЫМБАТ,
ИМАНҒАЛИ АРУЖАН**

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің
6B01301»- Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі мамандығының 3-курс
студенттері, Алматы, Қазақстан

***Аңдатпа.** Бұл мақалада бастауыш сынып оқушыларының қаржылық сауаттылығын қалыптастыруда жобалау әдісін қолданудың маңыздылығы, тиімділігі және тәжірибелік қаржы аспектілері талқыланады. Зерттеу барысында жобалау әдісінің көмегімен оқушыларға нақты өмірлік қаражат мәселелерді шешуге бағытталған жобаларды әзірлеу ұсынылады. Бұл әдіс оқушылардың сыни ойлау, проблемаларды шешу және дербес қаржылық шешімдер қабылдау қабілеттерін жетілдіруге ықпал етеді. Мақалада қаржылық сауаттылықты жобалау әдісі арқылы дамытудың артықшылықтары, оны қолданудың ерекшеліктері және тиімділігін арттыру жолдары қарастырылады.*

***Кілт сөздер:** қаржылық сауаттылық, жобалау әдісі, бастауыш сынып оқушылары, қаржылық білім, сыни ойлау, қаржылық шешімдер.*

Бүгінгі әлемде қаржылық сауаттылық – өмірдің маңызды және қажетті дағдыларының бірі. Бұл тек ересектерге ғана емес, сондай-ақ балаларға да ерте жастан үйретілуі тиіс негізгі білімдер қатарына кіреді.

Балаларға қаржыны басқаруды, жоспарлауды және үнемдеуді үйрету олардың болашақтағы табысты, тұрақты және саналы азамат болып қалыптасуына үлкен ықпал етеді. Сондықтан бастауыш сыныптан бастап қаржылық сауаттылықты жобалау әдісі арқылы қалыптастыру өте өзекті болып саналады. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында білім беру мазмұнын жаңартудың және жеке тұлғаның өмірге қажетті дағдыларды қалыптастырудың маңыздылығы көрсетілген. Бастауыш сынып оқушыларының қаржылық сауаттылығын қалыптастыру балаларды әлеуметтік және экономикалық өмірге дайындауға бағытталған, бұл заңның талаптарына сай келеді. Заңның талаптарына сәйкес білім беру мазмұны оқушылардың жеке, кәсіби және әлеуметтік құзыреттерін дамытуға бағытталуы тиіс, ал қаржылық сауаттылық – осы құзыреттіліктердің маңызды бөлігі. Сонымен қатар, ҚР «Қаржылық сауаттылықты арттыру» стратегиясы халықтың барлық санаттарына қаржылық білім беруді қамтамасыз етуді көздейді. Бұл стратегияның бір бағыты ретінде балалар мен жасөспірімдердің қаржылық сауаттылығын арттыру белгіленген. Жобалау әдісі арқылы бастауыш сынып оқушыларына қаржылық сауаттылықты үйрету осы ұлттық стратегиялық құжаттың талаптарына сай келеді, себебі ол балаларды қаржылық жағдайлармен ерте жастан таныстырып, оларды болашақ қаржылық шешімдерге дайындайды. Еліміздің экономикалық және әлеуметтік тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатында мұндай дағдыларды ерте жастан дамытудың маңыздылығы жоғары.

Қаржылық сауаттылық – бұл кез келген адамға қажет маңызды дағдылардың бірі. Қазіргі жаһандану және нарықтық экономика заманында қаржылық білім ерте жастан бастап берілуі тиіс. Бұл оқушылардың ақшаны дұрыс басқаруға, қаржылық шешімдер қабылдауға және жеке қаржы мәселелерін тиімді шешуге дайындығын арттырады. Бастауыш сынып оқушыларына қаржылық сауаттылықты қалыптастыру, негізінен, қаржылық ұғымдармен таныстырып қана

қоймай, оларды өмірге енгізуге, түрлі қаржылық жағдаяттарды түсінуге және дұрыс шешім қабылдауға дағдыландыруды көздейді.

Қаржылық сауаттылық – бұл жеке тұлғаның қаржылық ресурстарды тиімді басқару, инвестициялық шешімдер қабылдау, тәуекелдерді бағалау және қаржылық жоспарлау қабілеттерін қамтамасыз ететін, қаржы саласындағы негізгі ұғымдар мен процестер туралы білімдер мен тәжірибелік дағдылардың жиынтығы. Қаржылық сауаттылық – оқушыларға ақшаны басқару, қаражаттық шешімдер қабылдау және өмірлік қаржылық дағдыларды қалыптастыру үшін қажетті білім мен машықтарды дамыту процесі.

Бастауыш сыныпта оқушыларды қаржылық сауаттылықпен таныстырудың тиімді әдістерінің бірі – жобалау. Бұл әдіс балаларды шынайы өмірдегі қаржылық мәселелермен бетпе-бет кездестіріп, оларды шешу жолдарын іздеуге бағыттайды. Жобалау әдісі арқылы оқушылардың қаржылық сауаттылығын қалыптастыру – оларды тәуелсіз ойлауға, өз бетінше әрекет етуге және шығармашылық шешімдер қабылдауға үйретеді. Бұл әдіс теориялық білімді тәжірибемен ұштастыра отырып, балалардың қаржылық мәселелерді терең түсінуіне ықпал етеді.

Қазіргі заманда қаржылық сауаттылықтың өзектілігі – әрбір адамның өміріне қажетті маңызды дағдылардың бірі. Бұл тек ересектерге ғана емес, балаларға да қатысты. Ерте жастан қаржылық сауаттылықты дамыту болашақта олардың қаржылық қиындықтарға тап болмауына, дұрыс шешімдер қабылдауына, үнемшілдік пен жауапкершілікке дағдылануына көмектеседі. Осы тұрғыда бастауыш сынып оқушыларының қаржылық сауаттылығын қалыптастыру аса өзекті болып табылады, ал жобалау әдісі бұл білімді игерудің тиімді жолы ретінде қолданылады.

Шетелдік және отандық ғалымдардың зерттеулері қаржылық сауаттылықты ерте жастан қалыптастырудың маңыздылығын растайды. Мысалы, Анетте Прайс (Annette Price) – қаржылық сауаттылықты ерте жастан қалыптастыруды жақтайтын американдық ғалымдардың бірі. Ол өз еңбектерінде былай деп жазып кеткен: «Қаржылық сауаттылықты бала кезден меңгеру – олардың болашақта қаржылық жауапкершілікті толыққанды сезініп, ақшаны басқару қабілеттерін дамытуына жол ашады». Ол өзінің еңбектерінде қаржылық білімнің балаларды тек ақшаны үнемдеуге ғана емес, сонымен қатар ақшаны тиімді жұмсауға, үйрететінін атап өтеді.

Қазақстандағы экономикалық білім беру саласындағы жетекші ғалымдардың бірі Жанат Кенжебаев та қаржылық сауаттылықты қалыптастыруды бала кезден бастап дамытудың маңыздылығын атап өтеді. Өз еңбегінде Ж. Кенжебаев былай деп жазады: «Қаржылық сауаттылықты бастауыш сыныптан бастап үйрету балаларды өз шығындарын жоспарлауға, ақшаны үнемдеуге және жауапты қаржылық шешімдер қабылдауға үйретеді».

Қазіргі таңда қаржылық сауаттылықты дамытуға арналған дәстүрлі тәсілдермен қатар, жобалау әдісін қолдану білім беру жүйесінде маңызды бағыттардың бірі ретінде қарастырылып отыр. Бұл зерттеудің басты мақсаты – жобалау әдісін қолдана отырып, бастауыш сынып оқушыларының қаржылық сауаттылығын қалыптастыруға арналған әдістемені әзірлеу және оның тиімділігін бағалау.

Тәжірибелік тапсырмалар орындау. Оқушыларды күнделікті өмірдегі қаржылық жағдайларға қатысты тапсырмалармен айналыстыру қажет. Мысалы, балаларға өздерінің жеке бюджеттерін құрып, ақша жұмсау мен жинау стратегияларын жасап көруге мүмкіндік беру маңызды. Олар осы арқылы қаржылық жоспарлау, жауапты шешім қабылдау секілді дағдыларды меңгереді.

Ойын түрінде қаржылық сауаттылықты дамыту. Бастауыш сынып оқушылары үшін ойын арқылы оқу – ең тиімді әдістердің бірі. Оқушыларды «Дүкен ойыны», «Банк ойыны», «Инвестиция әлемі» сияқты қаржылық ойындар арқылы үйретуге болады. Бұл ойындар арқылы олар қаржылық операцияларды дұрыс жоспарлауды және басқара білуді үйренеді.

Қаржылық сауаттылықты дамытуға арналған жобалар балалардың қарапайым қаржылық ұғымдармен танысуына ықпал етеді, мысалы: ақша, бюджет, кіріс пен шығыс, үнемдеу, сатып

алу, банк қызметтері т.б. Жобалау әдісі осы ұғымдарды түсінуге және оларды өмірде қолдануға көмектеседі.

Бастауыш сынып оқушыларына арналған жобалар:

“Менің арманымдағы дүкен” жобасы

Бұл жоба аясында балалар өз арманындағы дүкенді жобалайды. Олар өздеріне қажетті тауарларды тандап, дүкеннің бюджеті мен кіріс-шығысын есептейді. Осылайша, балалар өз бетінше жоспарлау және есептеу дағдыларын дамытады.

“Отбасылық бюджет” жобасы

Бұл жоба отбасылық бюджетті құруға бағытталған. Оқушылар өз отбасыларының ай сайынғы шығындары мен кірістерін есептеп, ақшаны үнемдеудің жолдарын іздейді. Жобаның нәтижесінде балалар отбасылық қаржыны тиімді басқарудың негіздерімен танысады.

Балалардың қаржылық сауаттылығын дамытуға арналған жобаларды одан әрі толықтыруға болады:

“Қаржылық ойындар” жобасы

Бұл жоба аясында балалар қаржылық тақырыптардағы үстел ойындарын ойнайды немесе мобильді қосымшалар арқылы виртуалды экономикада тәжірибе жинайды. Ойын барысында олар ақша айналымын, сауда жасау, жинақтау және инвестициялау сияқты негізгі ұғымдармен танысады. Мысалы, «Монополия» ойыны арқылы балалар сатып алу-сату, жалға беру және шығындарды басқару дағдыларын меңгереді.

“Менің алғашқы жинағым” жобасы

Бұл жоба балаларға жинақтау мәдениетін қалыптастыруға бағытталған. Оқушылар өздерінің белгілі бір мақсатқа (мысалы, велосипед немесе ойыншық сатып алу) ақша жинау жоспарын құрады. Жобаның барысында олар жинақтау үшін уақытты қалай дұрыс жоспарлау, шығындарды қысқарту және ақшаны артық жұмсамау туралы ақпарат алады.

“Менің арманымдағы саяхат” жобасы

Бұл жоба балаларға өздерінің арманындағы саяхатты жоспарлау арқылы қаржылық сауаттылықты дамытуға мүмкіндік береді. Оқушылар саяхаттың барлық шығындарын (жол, қонақүй, тамақ, экскурсиялар және т.б.) есептеп, сол үшін қажетті қаражатты жинау жоспарын жасайды. Осылайша, балалар өз армандарына жету үшін қаржылық тәртіпті үйренеді.

Бұл жобалар балалардың тек қаржылық ұғымдармен танысуына ғана емес, сонымен қатар оларды өмірде тиімді қолдануға да үйретеді.

Жобалау әдісі арқылы бастауыш сынып оқушыларының қаржылық сауаттылығын қалыптастыру қазіргі білім беру жүйесінде маңызды басымдықтардың бірі болып табылады. Бұл әдіс тек теориялық білім беріп қана қоймай, оқушыларды тәжірибелік тапсырмалар мен шынайы өмірдегі қаржылық жағдайларды талдауға итермелейді, олардың өмір бойы пайдалана алатын маңызды дағдыларын қалыптастырады.

Қаржылық сауаттылықтың ерте жастан берілуі — балаларды жауапты қаржылық шешімдер қабылдауға, болашақтағы табысты жеке және қоғамдық өмірге дайындаудың алғашқы қадамы. Бастауыш сыныпта қалыптасқан дағдылардың маңыздылығы орасан, өйткені бұл кезеңде балаларда тұлғалық қасиеттер мен дағдылардың іргетасы қаланады. Оқушылардың ақшаға деген көзқарасын дұрыс қалыптастыру, олардың табысты қаржылық басқару дағдыларын дамыту, қаржы ресурстарын ұтымды жоспарлау қабілетін жетілдіру – мұның барлығы баланың әрі қарайғы өміріне тікелей әсер етеді.

Осылайша, қаржылық сауаттылықты жобалау әдісі арқылы бастауыш сыныпта қалыптастыру – бұл тек пәндік білім беру ғана емес, өмірлік маңызды дағдыларды үйретудің инновациялық тәсілі. Қаржылық сауаттылық қазіргі заманда аса қажет қасиетке айналып отыр, сондықтан оны бастауыш сыныптан бастап оқыту – оқушылардың болашақтағы қаржылық тұрақтылығына кепілдік беретін маңызды қадам. Оқыту процесіне жобалау әдісін енгізу арқылы біз балалардың қаржылық сауаттылықты ерте жастан меңгеруіне ықпал етіп қана қоймай, олардың өмірлік табысты болуына жол ашамыз. Бұл, сөзсіз, болашақ ұрпақтың саналы және қаржылық жағынан сауатты болуына септігін тигізеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Жүнісова, Ә. К. (2019). Жобалау әдісі: бастауыш сынып оқушыларының сыни ойлау қабілеттерін дамыту жолдары. Педагогикалық ғылымдар және практика,, 56-61. <https://bilimger.kz/108281/>
2. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2000000338>
3. Бектемисов, К. (2017). Қаржылық сауаттылық негіздері: Оқушыларға арналған оқу құралы. Алматы: Оқу баспасы.
4. «Journal of Economic Education», 2017.
5. «Қазақстандағы қаржылық сауаттылық негіздері», Алматы, 2019.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-36-40

БІЛІМ БЕРУ ӘДІСТЕМЕСІ

САУЫТБЕК ДАНАГҮЛ ЕРБОЛҚЫЗЫ

Жамбыл облысы, Тараз қаласы

Аннотация. Білім беру әдістемесі-жекелеген пәндер бойынша берілетін білімнің көлемі мен мазмұнын негіздей отырып, оны оқытудың тиімді әдістерін зерттейтін педагогикалық ғылымның бір саласы. Жас ұрпақты тәрбиелеу және оқыту процесінің заңдылықтарын жалпы дидактика зерттейді. Ол пәндік дидактиканы жеке пәндерді оқытудағы заңдылықтардың көрінісі ретінде де, әр пәнді оқытуда өзіне ғана тән заңдылықтар ретінде қарастырады. Олардың әрқайсысының өзіндік ерекшеліктеріне байланысты өзіндік оқыту әдістері бар. Оқушылардың жан-жақты дамуы, ақыл-ой, танымдық қызығушылығын қалыптастыру, еңбекке дайындықтың белгілі бір түріндегі мектепте оқыту және біліктілік жүйесі мен әдістемесі.

Білім мазмұны дидактикалық категория ретінде "нені оқыту керек" деген сұраққа жауап береді. Оқушылардың жан-жақты дамуы үшін олар адамзат жинаған білім, білік және дағды жүйесін игеруі керек. Білім беру мазмұны қоғамның мектеп алдына қойған ағымдағы және болашақ мақсаттарымен анықталады. Айта кету керек, оқытудың мазмұны әрқашан саяси, идеологиялық күрестің көрінісі болып табылады.

Оқыту мазмұны қоғамның әлеуметтік-экономикалық және ғылыми-техникалық қажеттіліктеріне сәйкес қалыптасады. Елдің тәуелсіздігі, республикадағы әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістер мектеп түлектерінің жаңа қоғам құруға, мәдени және рухани өсуге дайын болуын талап етеді.

Ұлттық және жалпыадамзаттық мәдениетке байланысты оқыту мазмұнының ерекшеліктері бар. Қазіргі әлемде оқыту мазмұны адамизация, компьютерлендіру, интеграция, жеке даму ережелеріне негізделген. Оқытудың мазмұны дидактикалық талаптар негізінде пәндер қай сыныпта, қандай көлемде оқылуы керек екенін анықтайды. Бастауыш сыныптарда барлық пәндер бойынша бастапқы қарапайым Ақпарат, орта сыныптарда жүйелі білім беріледі.

Білім беру мазмұны-дидактиканың негізгі ұғымдарының бірі. Ол әр мектеп реформасының негізі болып табылады және реформалар тек жергілікті факторлардың әсерінен ғана емес, сонымен бірге халықаралық ықпалда да жүреді.

Кілттік сөз: білім беру әдістемесі, инновация, азиялық мектеп, алғашқы қазақ мұғалімі, оқыту, тәрбиелеу, Қазақстанның білім беру жүйесі.

Қазақ өлкесінің кең байтақ даласында білім берудің пайда болуы мен даму тарихы сонау ерте замандардан бастау алады. Қазақстан жерінде, әсіресе оның отырықшы аудандарында, ерте орта ғасырларда (б.з. д. VII - VIII ғ.) көптеген мектептер мен медреселер, діни білім беретін жоғары оқу орындары жұмыс істей бастағаны тарихтан белгілі.

Испиджаб, Тараз, Сайрам, Түркістан, Отырар және т.б. ерте қалаларда медреселер көп болды, олардың жалпы саны 84-ке жетті. Ауылдық жерлерде молда мектебінде сабақ берді (татарлар, башқұрттар және т.б.). Оқу ақысы халықтан жиналды. Балалар қыс, күз айларында оқыды. Оқу мерзімі 4 жыл, 7 жылдан бастап оқуға қабылданды. Медреселер мұсылмандық салт-жораларды тарататын оқу орны ғана емес, сонымен қатар ірі мәдени орталық болды. Бұл оқу орындарында заң, тарих, логика, философия, математика, астрономия, медицина және т. б. пәндер енгізілді. Медресенің жанында қатты кітапханалар орналасқан.

150 жылға созылған патша үкіметінің отарлау саясаты халқымыздың егемендік үшін ғасырлар бойғы күресіне нұқсан келтірсе де, рухани өмірде Батыс пен Шығыстың қатынастарына жол ашты. Мысалы, Змеиногорскіде (Шығыс Қазақстан) қорғасын-мырыш кен

орнында 1761 жылы тау-кен жұмысшыларының балаларына арналған мектеп, 1786 жылы Омбыда "азиялық мектеп" ашылды. Осындай мектеп 1789 жылы Орынборда ашылды.

Қазақ феодалдарының балаларына (сұлтан, би, бай, старшина) Неплюев кадет корпусында (1825), Омбы кадет корпусында (1848) оқуға рұқсат етілді. Алғашқы қазақ мектебі Бөкей хан Ордасында (1841), 1850 жылы Орынбордағы Шекара комиссиясының жанынан ашылды.

Ресейдің Білім министрлігі 1870 жылы халықты ағарту шаралары туралы арнайы заң қабылдады. Осы Заңға сәйкес шетелдік азаматтарды орыстандыруды көздейтін миссионерлік педагогика жүйесі енгізілді. Мәскеуде құрылған арнайы миссионерлік қоғамның негізгі қағидаттары: мұсылман елдерінің ыдырауы, от жағу, яғни пантелеизм мен панисламизмге қарсы күрес; бурят халықтарының православиелік дінге көшуі, халықты ата-бабалар тарихымен, ұлттық мәдениетпен таныстыру, орыс алфавитін енгізу; мұсылман мектептері мен медреселердің біртіндеп жойылуы, олардың орнында орыс - түзеу, орыс - қазақ мектептерінің ашылуы, олардың барлығын таза орыс тіліне кейіннен аудару, көптеген миссионер-ғалымдарды, шетелде отарлық саясатты жүзеге асыру үшін оқытушы кадрларды даярлау. Омбыдағы "АЗИЯ мектебі", Орынбордағы Неплюев кадет корпусы, Омбыдағы кадет корпусы құжатта көрсетілген шараларды жүзеге асырудың көрнекі көрінісі болды.

Қазақ қоғамындағы Білім "алғашқы қазақ мұғалімі" деп танылған Ы.Алтынсариннің есімімен тығыз байланысты. Қазақ даласындағы ы. Алтынсариннің ағартушылық қызметі мен идеялары бүгінде педагогика саласында ғылыми - зерттеу жұмысына айналды. Оның ағартушылық қызметі қазақ халқының рухани-саяси отаршылдық саясатын басу кезеңімен тұспа-тұс келді. Ағартушыларда бұл саясатты тоқтату үшін жергілікті саяси күш болған жоқ. Ұлттық білім беру жүйесінің заманауи талаптарына сәйкес миссионерлік ағартудың негізгі заңдары - оқу ісін қабылдай отырып, Қазақстандағы халық ағартуы жаңа жолға түсті.

XIX ғасырдың соңында "қазақ мектептері қандай болуы керек " деген мәселе күн тәртібіне қойыла бастады. Осыған байланысты екі қарама-қарсы көзқарас пайда болды.

Олардың бірі біртіндеп орыстандыру саясатына ұмтылған миссионерлер (Н.И.Ильминский және т.б.) болды, бурят халқын тәртіпсіз қалдырды, ал басқалары - қазақ ағартушылары (Ы.Алтынсарин, Ш.Уәлиханов, А. Құнанбаев) орыс халқы мәдениетінің озық озық үлгілерін меңгеру арқылы "өз еліңді өркениетті елдер деңгейіне көтеру қажет" деп мәлімдеген. Оқу Джадиді (туте) деп аталатын отарлық орыстандыру саясатына қарсы түркі тектес ұлттарды өзін-өзі сақтау үшін күрес болды. Колонистер оның өрісін тарылтады. Патша үкіметі ұлттық мектептердегі екі ағымға қарсы тұру арқылы ұлт санасының оянуын басуға тырысты (хадим - ескі діни Араб оқуы, ал Джадид-жаңа араб әрпімен әлемдік үй білімі). Нәтижесінде, Хадим ағымының өкілдері джадидтерді "Құдайға қастандық жасады" деп айыптап, патша әкімшілігіне олардың үстінен өтініш жазуға дейін жетті. Джадидтің ағымына Белсенді қарсы шыққандардың бірі Н. И. Ильминский болды. Джадидова, В. В., В. ғ. к., математика және информатика кафедрасының доценті, М. Математика және информатика кафедрасының доценті, В.Ф. М., доцент, В. Ф. М., доцент, В. Ф. М., доцент, В. Ф. М., доцент, В. Ф. М., доцент, В. Ф. М., доцент. пәндерді енгізу, сауатсыз, фанатикалық молдаларды тиісті білімі бар молдаларға ауыстыру, оқитудың дыбыстық әдісін енгізу, мектеп және медресе түлектеріне емтихан тапсыру, оқушыларға тиісті құжаттарды ұсыну, әскери міндеттерін орындауды жеңілдету, мұсылман мектептерін бақылауды аймақтың сайланған Құрметті азаматына беру, оның өлкенің ресми қамқоршысына бағыну және т. б. арқылы қазіргі заманғы оқушыларға орта білім беруді қамтамасыз ету мәселелері де назардан тыс қалған жоқ.

Қазақстан Республикасының Білім беру жүйесін реформалау қоғамның демократиялық бағытта дами бастағанын айғақтайды. Осыған байланысты білім беруге деген көзқарас түбегейлі өзгерді, оқитудың жаңа нысандары, жаңа бағыттар пайда болды, бұл білім беру мазмұнының толық жаңаруына әкелді. Дәстүрлі бағыттағы мектептерден бөлініп, өздерінің оқу формаларын ұйымдастырған жаңа типтегі мектептер пайда болды. Мұндай мектептерді заманауи талаптарға жауап беретін Инновациялық білім беру мекемелеріне жатқызуға болады.

Ал жаңа үлгідегі инновациялық мектептердің негізгі мақсаты-тұлғаның толық дамуы мен білім алуы.

Инновация - бұл жаңа мазмұнды ұйымдастыру, ал жаңалықты енгізу-бұл жаңашылдықты енгізу, ұйымдастыру, яғни инновациялық процесті мазмұнды дамыту, жаңасын ұйымдастыру, қалыптастыру, ал "жаңалық"-бұл жаңаның мазмұнын, оны енгізу әдісі мен технологиясын қамтитын құбылыс. Егер көптеген ғалымдарымыздың еңбектерін қарастыратын болсақ, онда "Инновация" - бұл білім беру процесін өзгертуге бағытталған педагогикалық жаңалықтарды енгізу. Ал инновацияларды енгізу проблемаларды тиімді шешу үшін қажет", - дейді ол және екі міндетті талапты көрсетеді. Инновациялардың ғылыми маңыздылығы әртүрлі деңгейлерде де сипатталады, мысалы: инновацияларды күрделі міндеттерді шешу кезінде туындайтын ерекше қажетті идея ретінде қарау; инновацияларды мектеп жұмысының деңгейін арттыруға бағдарлау. Ғылым мен халықтық білімнің дамуы елді техникалық прогреске жетелейді. Технологиялық прогресс-бұл әлеуметтік және жеке өмір деңгейін көтеру.

Шет елдердегі білім беру әдістемесі

Жастарға білім беру мен тәрбиелеу, оларды жан-жақты дамыту-қоғам алдында тұрған басты міндеттердің бірі. Әр елдегі халықтың білімі өндіргіш күштердің даму деңгейіне, өндірістік қатынастардың қалыптасуына байланысты. Шет мемлекеттерде ғылымның түрлі салаларында жаңалықтар ашылды.

Еуропада кітап мөрі пайда болды. Америка мен Үндістанға теңіз жолы ашылды.

Англияның социал-утописті Томас Мор педагогикалық ойдың көрнекті өкілі болды. Томас Мор Англия мектептерінде жаратылыстану-математикалық сыныптарды кеңінен оқытуды талап етті.

Джон Дьюидің 90 – шы жылдары дәстүрлі әдістерді қалай тексеруге және бастауыш мектепте оқу жұмысын ұйымдастыруға болатындығы туралы ой-пікірлері бұл кезеңге пайдалы болды.

Венгрияда, Югославияда және Чехословакияда "бес" балл жүйесі қолданылады. Венгрия мен Югославияда "бес"-жоғары, "бір"-төмен, ал Чехословакияда "бір" - жоғары, "бес" - төмен.

Румыния, Голландия, Ауғанстан мектептерінде оқушылар 1-ден 10-ға дейін қойылады. 10-өте жақсы, 1-өте нашар, ал сыныптан сыныпқа ауысу 5, 6 сандық белгілермен бағаланады.

Францияның бастауыш мектептерінде оқушыларға 10 балдық жүйе бойынша, ал лицейде 20 балдық шкала бойынша баға қойылады.

АҚШ-та оқушыларға баға қою кезінде әріптер жүйесі қолданылады: А, В, С жақсы, Д, Е нашар баға. Көптеген оқу орындарында әртүрлі жастағы дарынды оқушылар топтарға бөлінеді: А-дарынды, в-қарапайым, с-қабілетсіз.

Жапонияда оқушылардың білімін есепке алу мен бағалаудың басқа түрлері қолданылады, оларды мақтау деп атайды. Мұғалім оқушының жауабын тыңдап: "бүгін сіздің жауабыңыз бұрынғыдан гөрі жақсы және мұқият, мақтауға тұрарлық. Молодец!" дейді. Бірақ оқушыларға баға қойылмайды. Шынында да, материалды игеруді есепке алу үшін логикалық тапсырмалар жүйесі және мұғалім жасаған әртүрлі тесттер қолданылады. Оқушылардың тест бойынша жауаптары 10-нан 100 баллға дейін бағаланады. Оқу жылының соңында оқушыларға сипаттама жасалады, онда әр оқушы үшін балл саны алынады.

Куба мектептерінде емтихандар мен бағалар алынып тасталды. Толық сипаттама жүйесі енгізілді, оған оқу бағдарламасын игеру және оқушылардың мінез-құлқы туралы барлық мәліметтер кіреді.

Оқыту нәтижелері, ақпаратты өз бетінше табу және өңдеу қабілетін қалыптастыру, ақпараттық технологияларды тиімді пайдалану, өзін-өзі дамыту және өзін-өзі бағалау дағдыларын қалыптастыру оқушылардың жеке мақсаттарымен байланысты.

Қазақстанның білім беру жүйесінің тарихы

Қазақстан жерінде, әсіресе оның отырықшы аудандарында, орта ғасырдың ерте кезеңінде (7-8 ғ.) көптеген мектептер (мұсылмандық бастауыш оқу орны) мен медреселер, діни

білім беретін жоғары оқу орындары жұмыс істей бастады. Исфиджаб, Тараз, Сайрам, Түркістан, Отырар және т.б. ертедегі қалалардағы медреселер саны 84-ке жетті. Онда 5 мыңға жуық оқушы оқыды. Ауыл мектептері үлкен аймақтың әртүрлі бұрыштарында орналасқан. Онда молдалар (татарлар, башқұрттар және т.б.) сабақ берді. Оқу ақысы халықтан жиналды. Балалар тек қыс, күз айларында (жылына 4 немесе 6 ай) оқыды. Оқу мерзімі 4 жыл, жеті жастан бастап оқуға қабылданды, кейбір ауылдық жерлерде 7-9 жастағы балалар бірге оқуды жалғастырды. Оқу ақысы заттай төленді, жыл соңында емтихан тапсыру, мектепті бітіргеннен кейін балаға ресми куәлік беру тәртібі сақталмады. Сауаттылықтың жолы араб әріптері мен сөздерін, әсіресе құранның араб мәтінін жатқа есте сақтауды мақсат етті.

Қалалардағы медреселерде исламды уағыздайтын бастауыш мұсылман мектептері, сопыларға сенушілер және шарият заңдарын түсіндіретін жоғары лауазымды діни қызметкерлер оқытылды. Ол мұсылмандық рәсімдерді тарататын оқу орны ғана емес, сонымен қатар ірі мәдени орталық болды. Белгілі ақындар, тіпті ағартушы-демократтар деп танылған кейбір қазақ зиялылары осындай медреселерге барған. Мыс. орта ғасырларда Отырар медресесінде қазақ жерінің ұлы ұлы Әбу Насыр Әл-Фараби, екінші ұстаз болған Шығыс аристотелі білім алған. Уфадағы "Ғалия" медресесінде Т.Жомартбаев, М. Сералин, Б. Майлин, М. Жұмабаев, Абай Құнанбаев Семейдегі Ахмет Ризаның медресесінде оқыды. Бұл оқу орындарында Діни жолды уағыздайтын пәндерден басқа зайырлы пәндер оқытылды: Заң, тарих, логика, риторика, география, философия, математика, астрономия, медицина және т.б. медресенің жанында кітапханалар болды. Оқу мерзімі оқушының үлгеріміне, үлгеріміне байланысты болды. Оқуды бітірген студенттерге ресми құжат табысталды. Киіз үйлерде оқитын мұсылман мектептері ауылдармен бірге қоныс аударды. Бай саудагерлердің қаражатына салынған қаланың медреселері ғана арнайы үйлерде орналасқан. Бұл мектептерде оқу жоспарлары, бағдарламалар және тұрақты сабақ кестелері болған жоқ.

Қорытынды

Білім беру саясатындағы түбегейлі өзгерістерді күнделікті оқу процесінде берілген міндеттерден бастау керек екендігі айқын көрсетілген. Студенттер оқытушылар қауымынан тек білімге ғана емес, өмірге де қабілетті болуды талап етеді. Демек, біздің болашақ мұғалімдеріміз осы ақпараттық қоғамнан алыстамай: жедел ойлау: жедел шешім қабылдау: арнайы ұйымдастырушылық қабілеттерге ие: нақты нұсқаулар-бұл қазіргі заманның талабы. Бұл болашақ мұғалімнің-қазіргі студенттің шығармашылық қабілеттерін дамыту, ойлаудың жоғары деңгейіне, зияткерлік белсенділікке жету, жаңа нәрсені түсінуге, білімнің жетіспеушілігін сезінуге үйрету арқылы ізденуге бағдарланудың күтілетін нәтижесі. Бұл өз кезегінде қазіргі заманғы мұғалімдерден оқушыны оқыту, тәрбиелеу, тәрбиелеуде белгілі бір құзыреттерді сіңірген тұлғаны қалыптастыруды талап етеді.

Егер білім сапасыз болса және қажет емес заттар болса, баланың оқуға деген қызығушылығы төмендейді. Мен қазіргі білім беру жүйесінің проблемаларының бірі-кутап деп айтар едім. Жаңа оқу бағдарламасына байланысты жазылған 5,7 сынып кітаптарында кемшіліктер бар деп санаймын. Шынында да, кітаптарда тақырып ашылмаған, ақпарат өте қысқа. Мысалы: қазіргі уақытта қазақ тілі бойынша кітаптарда ережелер сирек кездеседі, тіпті жоқ. Бұл дұрыс емес. Егер, оқушы ережені білмесе, онда жазу сауаттылығы төмендейді.

Жастар алдына мақсат қойып, оларға қол жеткізуі керек. Мемлекет деңгейін көтеретін біз болашақ жастармыз сондықтан да, жастарды білім алуға ынталандыру шаралары мен бағдарламаларын кеңінен қолданып, мүмкіндіктері жоқ отбасыларға көмек көрсетіп, ауылдық жерлердегі мектептерді компьютерлер мен қамтамасыз ету қажет, ал бұған мемлекет және жергілікті органдардың қолдауы мен көмегі қажет.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Г.Қ. Нұрғалиева, С.Мусин. Салыстырмалы педагогика 2008
2. Ақпанбек Г. Қазақтардың дүниетанымы 2005.
3. Айтмамбетова Б. Жаңашыл педагогтар идеялары мен тәжірибелері 2006.
4. Қ.Жарықбаев, С.Қалиев. Қазақтың тәлім-тәрбиесі 2007.
5. Ж.Қоянбаев, Р.Қоянбаев 2006.
6. Е.Сағындықұлы. Педагогика 2008.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-41-44

FTAXP: 14.15.07

МЕКТЕПТЕ ФИЗИКА ПӘНІНЕН ОЙЛАУ ДАҒДЫСЫНЫҢ ДЕҢГЕЙЛЕРІ БОЙЫНША ҚАЛЫПТАСТЫРУ

ҚАЛҚАБЕКҚЫЗЫ АЙЗАТ

КЕАҚ «Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті»,
Физика және информатика кафедрасының 4-курс студенті

ЕСИМБЕКОВА НАЗДАНА ИЛГИДАЕВНА

КЕАҚ «Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті»,
Физика және информатика кафедрасының 4-курс студенті

Аннотация: Мақалада болашақ ұстаздардың даярлығын жаңартылған білім беру жүйесінде қалыптастыру қарастырылған. Жаңартылған білім беру жүйесінде болашақ мамандардың интеллектуалдық, рухани деңгейдегі азаматтық және басқа көптеген тұлғалық келбетінің қалыптастыруына жалпы әсерін тигізеді. Жаңартылған білім беру жүйесінде жан жақты қолдау мамандарымыздың әртүрлі саласында, соның ішінде білім беруде көптеген өзекті маңыздылыққа қол жеткізіп отырғаны белгілі. Жаңартылған білім беру жүйесінде болашақ ұрпақтың жан-жақты білім алуына, іскер әрі талантты, шығармашылығы мол, еркін дамуына жол ашатын педагогикалық, психологиялық жағдай жасау үшін де тигізер пайдасы аса мол.

Түйін сөздер: білім алушы, ойлау дағдысы, технология, мұғалім, физиканы оқыту, мектеп

«Өткенге қарап басымызды иеміз, ертеңге қарап білек сыбанамыз» демекші, бүгінгі бала - ертеңгі азамат. Оқытушының педагогикалық шеберлігінің негізгі критерийлерінің бірі – оқушының өзіндік танымдық жұмысын ұйымдастыру, ал екіншісі оқушының өздігінен оқып, ой-өрісін тереңдетуге баулу, ғылыми ізденіске жетелеу. Сондықтан мектептің, мұғалімнің ең басты міндеті-рухани бай, жан-жақты дамыған дарынды тұлға қалыптастыру. Мектеп қабырғасында оқушының шығармашылық қабілетін дамытуға мән берілуі тиіс. Талантты дер кезінде танып, дарынды таңдап және олардың бойындағы ерекше қасиетті бағалап, өмірден өз орындарын табуға көмектесу қажет.

Шығармашылық - әр адамның жеке-дара ой еңбегі. Шығармашылық дегеніміздің өзі ізденімпаздықтан туады. Баланың өзіне деген сенімін туғызу, өзінен шығармашылық қасиет іздете білу. Шығармашылыққа баулу, қалыптастыру процесі нақ мектепте басталады. Кез келген оқушы мұғалімнің басшылығымен орындаған шығармашылық жұмысының нәтижесінде өзінің ішкі мүмкіндіктерін дамытады.

Ұлтты ұлт етіп, оны әлемдік деңгейге көтеретін – дарынды да талантты ұрпақ. Ғылыми ізденіске әр мұғалім оқушыны өзі таңдап, ортаға тартуға ықпал етеді. Әрбір ұстаз алдындағы міндет - өзі оқытатын пәнінен көкірегінде сәуле бар, талантты шәкіртті тани біліп, оқушы дарынын ашып, оған бағыт-бағдар беріп, оны дамыта білу. Оларды баулып, қамқорлыққа алып тәрбиелеу -ортақ шара. Оқушы бойындағы дарынын қырағылықпен көре білу-мұғалім үшін аса қажетті қасиет. Ол үшін әр мұғалім өзі ізденіп, ерінбей еңбектеніп, баланың ерекше қабілеттерін байқауда күнделікті сабақта, тәрбие жұмысында, үйірме жұмысында оқушыны үзбей бақылап, бала бойындағы дарындылықты немесе жүйелі білім алуға қабілетті тұлғаны анықтайды. Сондықтан әр ұстаздан шеберлікті, жан-жақты білімділікті, әсіресе бала жанын тани түсетін сезімтал психолог болуды қажет етеді.

Қазіргі таңдағы еліміздегі білім беру жүйесінің ең басты міндеті – білім берудің ұлттық моделіне өту арқылы жас ұрпақтың білім деңгейін халықаралық дәрежеге жеткізу. Мұғалімдер алдында оқыту мен тәрбиелеудің жаңа технологияларын қолдана отырып, жеке тұлғаның

дамуына жағдай туғызу қажеттілігі тұр. Жаңа технология әрбір мұғалімнен жаңа ізденісті, шығармашылықпен ойлауды талап етеді:

- ой-өрісін дамытатын интеллектуалды жұмыс түрлерін жіктеп саралау;
- пәнге деген қызығушылығын арттыру;
- жаңа кезең технологиясын зерделей отырып, өз жұмысына тиімді қолдану;
- тақырып бойынша педагогикалық тәжірибеге сараптама жасау және оны меңгерумен

қатар, оқушылардың оқу белсендігін арттыру жолдарын қарастыру.

Соның бірі, әрі сабақта оқушылардың оқу жетістіктерін бағалауда тиімді Блум таксономиясы. Блум таксономиясының мақсаты – оқытудың неғұрлым тұтас нысанын құру. Таксономия — белгілі бір критериялар мен ұстанымдар бойынша объектіні жүйелеу, топтастыру немесе жіктеуді айтады. Блум таксономиясы бойынша ұйымдастыру оқушылардың дайын ақпаратты қабылдауынан гөрі, ондағы қойылған мәселені зерттеуіне, талдауына және салыстыруына, ой толғауына және бағалауына қолдау ететінін айта кеткен жөн. Блум таксономиясы адамның ақыл-ой қабілеттерінің құрылымы танымдық үдерісінің ең қарапайымнан бастап күрделіге біртіндеп өту барысында белсенді әрекетке жетелейтін 6 деңгейге сәйкес тапсырмаларды құруды қажет етеді. Тапсырмалар құруда оқытудың белсенді әдістердің мәні - оқушыларды кәсіби іс-әрекетті меңгеруге бағытталады [1].

1. Білу сұрақтары. Бұл категория нақты фактілерден толық теорияға дейін еске сақтау мен оқыған материалды еске түсіруді көрсетеді. Сөз нақты фактіден бастап толық теорияға дейін, әртүрлі мазмұн туралы болуы мүмкін. Категорияның жалпы ерекшелігі – тиісті мәліметті еске түсіру. Оқушы:

- қолданатын терминді біледі (есте сақтайды, айта алады);
- нақты фактілерді біледі;
- негізгі түсінікті біледі;
- ереже мен принципті біледі;
- әдісі мен орындау жолын біледі;

2. Түсіну сұрақтары. Түсінудің көрсеткіші - материалды бір формадан екінші формаға өзгертіп көрсету, бір тілден екінші тілге «аудару» (сөзбен берілген мәтінді математикалық формаға түсіру) болуы мүмкін. Түсінік сапасының көрсеткіші болып оқушының материалды қысқаша түсіндіруі мен баяндауы (интерпретациясы), не бар мәліметтен (құбылыс пен уақиғадан) келешекте туындайтын болжамды ойды сипаттау болуы мүмкін. Мұндай оқу нәтижесі материалды жай ойға сақтаудан асып түседі. Оқушы:

- фактіні, ережені және принципті түсінеді;
- ауызша материалды кесте, график, диаграмма түрінде интерпретациялайды;
- сөзбен берілген мәтінді математикалық формаға түсіреді; бар мәліметтен (құбылыс пен уақиғадан) келешекте туындайтын болжамды ойды алдын-ала сипаттайды.

3. Қолдану сұрақтары. Бұл категория оқыған материалдың жаңа ситуация мен нақты жағдайда қолдану іскерлігін көрсетеді. Мұнда түсінікті, ережені, әдісті, заңды, теорияны, принципті қолдану. Түсінумен салыстырғанда қолдануда оқытудың тиісті нәтижесі материалды меңгерудің жоғары деңгейін талап етеді. Оқушы:

- жаңа жағдайда түсінік пен принципті қолданады; заңды, теорияны нақты тәжірибе жағдайында қолданады;
- әдісті не орындау әрекетін дұрыс демонстрациялайды.

4. Талдау сұрақтары. Бұл категория материалдың құрылымы анық байқалатындай, оны құрамды бөліктерге бөлу іскерлігін көрсетеді. Мұнда бүтіннен бөлікті бөліп алу, арасындағы байланысты табу, бүтіннің түзілу принципін меңгеру. Оқушы:

- жасырын болжамды ойды бөліп алады;
- пікір айтқанда кемшілігін және қателігін көреді;
- факті мен салдар не нәтиже (следствия) арасындағы айырмашылықты анықтайды;
- мәліметтің мәнділігін бағалайды.

5. Жинақтау сұрақтары. Бұл категория жаңалықтың нышаны сезілетін элементтерді қиыстырып-құрастыру арқылы бүтінді алу іскерлігін көрсетеді. Мұндай жаңа өнім хабарлама (баяндама, сөйлейтін сөз), әрекет жоспары, бар мәліметті ретке келтіретін кесте болуы мүмкін. Тиісті оқу нәтижесіне жету жаңа құрылым мен кесте жасауға бағытталған шығармашылық сипаттағы әрекет. Оқушы:

- шағын шығармашылық шығарма жазады;
- эксперимент өткізудің жоспарын ұсынады;
- проблеманы шешудің жоспарын құру үшін әртүрлі сала бойынша білімді қолданады.

6. Бағалау сұрақтары. Бұл категория қандай да бір материалдардың мәнін бағалау іскерлігін көрсетеді (зерттеу мәліметтері, көркем шығарма, пікір-пайымдау, т.б.). Оқушының пікірі нақты критерияларға негізделуі керек: ішкі (логикалық, құрылымдық), сыртқы (белгілеген мақсатқа сәйкес). Критерияларды оқушы өзі анықтайды, не сырттан ұсынады (мысалы мұғалімі). Бұл категория алдындағы барлық категориялардың оқыту нәтижесіне жетуін болжайды. Оқушы:

- жазбаша түрдегі мәтіннің құрылу логикасын бағалайды;
- әрекеттің соңғы нәтижесінің мәнін ішкі критерияға және бар мәлімет қорытындысына сәйкестігін бағалайды;
- сыртқы критерияға сәйкес әрекеттің соңғы нәтижесінің мәнін бағалайды.

«Электромагниттік толқындар. Электромагниттік толқынның қасиеті. Электромагниттік толқындар шкаласы. Радиобайланыс» тақырыбына Блум таксономиясын қолдансақ:

Деңгейі. Тапсырмалары. Білу: Электромагниттік толқын дегеніміз не? Электромагниттік толқын шкаласы қандай сәулелерді қамтиды? Түсіну Электромагниттік толқын қандай құбылыстарда көрініс береді?

Қолдану: Толқын ұзындығы 300 м радиотолқындар шығаратын ашық тербелмелі контурдағы тербеліс периоды қандай? Жоғары жиілікті электромагниттік толқындар қайда қолданылады?

Талдау: Электромагниттік толқын мен радиобайланыстың қандай ұқсастықтары бар?

Жинақтау: Радиобайланысқа мысал келтір. Электромагниттік толқындардан қорғану мәселелеріне мысал келтір?

Бағалау: Электромагниттік толқынды білу біз үшін маңызы қаншама? Эссе. Электромагниттік толқындардың пайдасы мен зияны. Оқыту мен тәрбие берудің мақсаттарын, ұстамдарын меңгерту және өз бетімен оқу білім алуы арқылы белгілі бір нәтижеге жетеді [2].

Логикалық тапсырмаларды қарапайымнан күрделіге қарай бере отырып оқушының ғылыми-танымдық қабілетін байқау, оқушыны толық тануға мүмкіндік алу. Пән бойынша теориялық білімді бекітіп, өмірде қолдануы қарастырылады. Қазіргі ғылыми техниканың қарыштап даму кезеңінде оқушының өзіндік көзқарасының қалыптасуына мүмкіндік беріледі. Жоғарғы сынып оқушыларының өз бетінше ізденісін бағалауға, дүниетанымдық қабілеті мен белсенділігі байқалады.

Оқушылардың ойын жетілдіруді, оқушыны тез де ұшқыр ойлауға, тез шешім қабылдап, оның дұрыстығын дәлелдеуге мүмкіндіктер береді. Берілген тапсырмаларды орындауда оқушылар өз беттерімен ізденеді, оқушының ой-өрісін кеңейтіп, дүниетанымын қалыптастырады. Теориялық білімдерін кеңейтіп, оны практикада қолданылуына ықпал етеді. Оларды ақпараттық қоғамдық өмірге дайындауға бағытталған. Берілген тапсырма арқылы оқушылардың логикасы дамытылып, өздігінен ізденіп жұмыс жасауына мүмкіндік береді. Оқушы өз білімін де өзгенің ерекшелігін де көре біледі.

Қорыта айтқанда, бүгінгі сабақ кешегі сабақтан өзгеше, ал ертеңгі сабақ бүгінгі сабақтан жақсы болуы тиіс. Осылайша физиканың негізгі заңдылықтары мен құбылыстарын өмірмен байланыстыра қызықты етіп беру жолдарын қарастыруға болады. Мұндай тапсырмалар оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып қана қоймай, оларға физика заңдылықтарын өмірде кеңінен қолданылатынын да ұғындыруға мүмкіндік береді. Осы

үлгідегі оқытудың әдістәсілдері оқушылардың есте сақтау қабілетін арттырып, оларды жинақылыққа, дәлдікке, шығармашылыққа баулуға көмектеседі деп ойлаймыз.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Салибекова М. «Физика пәнін оқытуда Блум таксономия технологиясын қолданудың тиімділігі» [Электрон. ресурс]. 2016 URL: <https://bilimnur.wordpress.com/>
2. Бакбергенова С.Н. Физика пәнін оқытуда қолданылатын тиімді әдістер. Блум таксономиясы [Электрон. ресурс]. 2018.
3. Білім беру ұйымдарына электрондық оқыту жүйесін енгізу жағдайында педагогтардың біліктілігін арттыруды ұйымдастыру әдістемесі / Ахметова Г.К., Караев Ж.А., Мухамбетжанова С.Т. // Алматы: АҚ «ҰБАО «Өрлеу», 2013.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-45-48

FTAXP: 14.15.07

ФИЗИКАНЫ ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ ЖАҒДАЙЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӨЗДІК ЖҰМЫСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ

БЕЙСЕМБАЕВА БАЛЖАН ЖАНАТҚЫЗЫ

КЕАҚ «Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті»,
Физика және информатика кафедрасының 4-курс студенті

ҚАДЫС ҚАЙНАР

КЕАҚ «Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті»,
Физика және информатика кафедрасының 4-курс студенті

Аннотация: Қазіргі қашықтықтан оқыту жағдайында қарқынды даму кезеңінде орта білім беретін оқу орындарының оқу үдерісінің тиімділігі болашақ мұғалімнің кәсіби дайындығына тікелей қатысты. Сол себепті қашықтықтан оқыту жағдайында педагогикалық іс-әрекетте кеңінен қолдана білу іскерліктерінің жоғары деңгейде қалыптасуы мектеп мұғалімдерінің кәсіби дайындығына қойылатын талаптар қатарына енеді. Осы орайда жоғары оқу орындарында болашақ мұғалімдерді педагогикалық үдерісте қашықтықтан оқыту жағдайы мен бағдарламалық құралдарды қолдануға ғана емес, осы құралдарды жасауға дайындау өзекті мәселе болып табылады.

Осыған орай, бүгінгі ғаламдық білім беру кеңістігіне сай білім беру, танымды, ойлауды дамыту, өзінше ғылыми тұжырым жасауға, олардың қажетіне қарай ғылым жетістігін сұрыптауға, білім алушылардың өзінің іс әрекетінің субъектісі болуына мүмкіндік туғызу - көкейкесті мәселе болып табылады.

Түйін сөздер: қашықтықтан оқыту; өздік жұмысы; интернет; білім алушылар; физика мұғалімі; оқыту мәселесі.

Бүгінгі әлем дамуының жаңа ұстанымдары білім беру жүйесінен күн сайынғы экономикалық, әлеуметтік және мәдени өзгерістерге мейлінше бейімделуді талап етеді. Қазіргі уақытта ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың заманауи талаптарға сай дамуы білімді бағалау және пайдалану жүйесін уақытылы өзгертіп отыруды талап етеді. Осыған байланысты оқытуда қолданылатын әдіс-тәсілдер, әдістемелер, технологиялар білім беру талаптарына байланысты жаңартылып отырады. Сапалы терең білімді меңгеруге талпынған өскелең ұрпақтың жеткілікті дәрежеде сандық сауаттылығы бар, себебі олар өмір жағдайлары барысында жаңа технологияның барлық мүмкіндіктерін пайдаланады. Сол мүмкіндіктерді нәтижелі қолдану мұғалімнің біліктілігіне, біліміне, тәжірибесіне байланысты.

Оқу үдерісін ұйымдастырудың жаңа формасының бірі – қашықтықтан оқыту технологиялары арқылы оқыту. Сонымен, қашықтықтан оқыту дегеніміз не?

Қашықтықтан оқыту дегеніміз — мұғалім мен оқушы арасында қандай да қашықтықта интернет ресурстарының сүйемелдеуімен өтілетін оқытудың формасы, яғни интернет желілерінің көмегімен белгілі бір арақашықтықта оқыту.

ҚО ұйымдастырудың 3 түрлі формасы бар: онлайн (синхрондық) және оффлайн (асинхрондық), және кең таралған үшінші түрі вебинар.

Онлайн режимдегі оқыту дегеніміз – интернет ресурстарының көмегімен ағымдағы уақытта белгілі бір қашықтықта мұғалім экранын көру арқылы оқытуды ұйымдастыру формасы.

Оффлайн режимдегі оқыту дегеніміз – интернет ресурстарының көмегімен (электрондық пошта) мұғалім мен оқушы арасындағы ақпарат алмасуды қамтасыз етуге мүмкіндік беретін оқытудың формасы.

Вебинар дегеніміз – интернет желілерінің көмегімен семинарлар мен тренинтер өткізу формасы.

Қашықтықтан оқыту тәсілі бойынша жұмыс істейтін оқытушы оқытудың жаңа технологиясын, оқытудың компьютерлі және тораптық жүйелерін жетік біліп, олармен іс жүргізу ісін орындау шарт.

Қашықтықтан оқыту тәсілімен оқытатын оқытушыларға және осы істе мүдделі басқа да адамдарға бірнеше талаптар қойылады:

- Оқытушы компьютермен жоғары дәрежеде сауатты жұмыс істей білуі қажет.
- Қашықтықтан оқытудағы мақсаттары мен міндеттері, оның алдағы уақытта ақпараттық технология және коммуникация құралдарының негізінде дамуы туралы білуі қажет.
- Оқытушының ақпараттық құралдармен жұмыс істеуге іс жүзінде дағдылануы қажет.
- Оқытудың телекоммуникациялық құралдарын қолдану ісіне дағдылануын қалыптастыру, атап айтқанда: тұтынушылар арасында ақпараттар алмастыру және ақпараттық жүйелердегі ресурстарды пайдалануға дағдылануын қалыптастыруы қажет.
- Оқу үрдісін қашықтықтан оқыту шеңберінде жүргізу ісіне жан-жақты даярлау, қашықтықтан оқыту жүйесі бойынша сабақ өткізу үрдісінде үйлестіруші болуы қажет.

Қашықтықтан оқытуды ұйымдастыру бойынша ұсынымдар мұғалімнің жұмысы мен оның оқушылармен және әріптестерімен онлайн түріндегі қарым-қатынасын дұрыс құруға көмектеседі. Үйден тиімді жұмыс істеу уақыт пен міндеттерді дұрыс бөлген кезде мүмкін болмақ. Қашықтықтан оқытуды ұйымдастырудың ерекшеліктері қашықтықтан жұмыс істеуде уақытты дұрыс ұйымдастырудан бастап, жабдықты орнатуға дейінгі бірқатар қиындықтар болуы мүмкін. Егер IT-технологияларға және қашықтықтан оқытуды ұйымдастырудың ерекшеліктеріне байланысты мәселелер дұрыс шешілсе, онда қашықтықтан жұмыс кедергілерсіз өтеді. Ол үшін:

1. Ноутбукті үйдегі Wi-Fi желісіне қосу.
2. Бейне кездесулерге арналған бағдарламаларды жүктеу. Мысалы, Zoom немесе басқа осыған ұқсастар.
3. Карантин уақыты үшін әр мектепте мәселелерді шешуге арналған мессенджерлердегі чаттар ұйымдастырылуы керек – міндетті түрде топтарға қосылыңыз.
4. Онлайн-күнтізбе бастаңыз және онда онлайн кездесулерді жоспарлаңыз. Бұл маңызды тармақтарды жіберіп алмауға көмектеседі.

Мұғалімдердің карантин кезіндегі жұмысы көптеген мәселелер мен сұрақтарды шешуден тұрады – бөлімшенің чатын құрып, сол жерде шешу орынды болады. Қарым-қатынас қағидаларын сақтауда маңызды. Атап айтқанда: бейне және аудио қоңыраулар кезінде микрофонның дыбысын өшіру керек; дыбысты қосу немесе жазу арқылы сұрақтарға жылдам жауап беру; қызметкерлермен тұрақты түрде жеке кездесулер ұйымдастыру; барлық сұрақтар мен оларды шешу жолдарын жазбаша түрде тіркеп, ақпараттың кімге арналғанына қарай қызметкерлердің, оқушылардың немесе ата-аналардың чатына не поштасына жіберу; мұғалім жұмыс күні ішінде әріптестерімен, оқушылармен және ата-аналармен байланыста болуы керек. Мұғалімдер өздерінің тиімді жұмысы күнделікті стандартты жұмыс форматында қолданатын құралдарына байланысты екенін есте ұстауы керек. Сондықтан тек қана өзіңіздің біліміңіз бен дағдыларыңызды қашықтықтан қолдансаңыз жетіп жатыр.

Үй жағдайында тиімді жұмыс істеу: негізгі қағидалар қашықтан жұмыс істеу кезіндегі оқытушының негізгі міндеті – карантин кезеңінде қашықтықтан оқытуды ұйымдастыру. Ол үшін уақытты дұрыс ұйымдастыру керек, сонда ғана үйде тиімді жұмыс жасай аласыз:

1. Үйреншікті жұмыс уақытын сақтаңыз.
  2. Жұмыс кеңістігін ұйымдастырыңыз және оны тек жұмыс үшін пайдаланыңыз.
  3. Үй ішімен әңгімелесіп, жұмыс барысындағы әрекеттер алгоритмін түсіндіріңіз.
  4. Түскі ас пен жеңіл тамақ ішетін уақытты алдын ала анықтап, ас әзірлеп қойыңыз.
- Сонда артықша уақыт жұмсамай, түскі ас кезінде жылытуға болады.

5. Сабақтар онлайн режимде өтетіндіктен, сыртқы келбетіңізді де ұмытпаған жөн.

Қашықтықтан оқытуда оқу процесін дұрыс ұйымдастыру жеке істерге уақыт табуға мүмкіндік береді. Мұғалімдер арасындағы ара-қатынастық байланысты сәтті құру және бірлесіп жұмыс істеу үшін төмендегі қағидаларды ұстану қажет:

1. Жұмыс күні 6 сағаттан кем болмауы керек, бұл уақытта мұғалімдер желіде болуы керек.

2. Тілдесу үшін бейне қоңырауларды қолдану. Бұл туындаған мәселелерді жылдам шешуге көмектеседі.

3. Көрнекі мысал үшін экранды қосыңыз және онлайн-конференцияларды өткізгеннен кейін барлық қатысушыларға толыққанды материал жіберіңіз.

4. Жоспарлауды күн сайын бір уақытта жасаңыз.

5. Әр кездесудің аралық нәтижелерін жазыңыз және оларды барлық қызығушылық білдірген адамдарға жіберіңіз.

Негізінде қашықтықтан оқыту мектептерде Республика, облыс, қала және мектеп кеңістігінде кең қолданыс табуда. Мектеп көлемінде айтатын болсақ, «Интернет күнделікті» алуға болады. Бұл жаңашылдық екі – үш жыл көлемінде өз жұмысын атқарып келуде. Бұл инновациялық әдіс арқылы ата – аналар балаларының білім үлгірімін, ал оқушылар үй жұмысын уақытында біліп отырады. Мұндай әдіс арқылы мектеп пен ата – аналар қауымы арасындағы байланыстың одан сайын нығаюына үлкен септігін береді. Қашықтан оқытуға деген жаңа қызығушылық телекоммуникациялық технологиялардың қарқынды дамуы, ғаламдық ақпараттық желінің пайда болуы аясында туындаған. Жаңа режимде жұмыс істеу педагогтер үшін де, балалар үшін де оңай шаруа емес, біраз күш-қуатты талап етеді. Бұл – отандық білім беру жүйесі үшін үлкен күш. Педагогикалық қоғамдастық сабақтан тыс жерде оқытушы мен оқушы арасындағы жедел әрекеттестік құралы ретінде осы жоғары жылдамдықты байланыс желілеріне үлкен үміт артып отырмын.

Қашықтықтан білім беру саласында жұмыс істейтін “Bilimland”, “Daryn.online”, “Күнделік”, “Univer”, “Zoom”, “U-study” бағдарламалар ұсынылды. Мұғалім ретінде барлық бағдарламаларға талдау жүргіздім және ыңғайлы, қолайлы болғаны “EDUS” бағдарламасы. Өзімнің жеке жұмыс жасап үйренуіме ұтымды – “Bilimland” бағдарламасы.

Мектеп оқушыларына қарағанда, ата-аналар қашықтан оқытудың сапасына алаңдаулы. Мұғалім WhatsApp желісінде тапсырмаларды және үй жұмысын жіберіп отырады. Білім алушылар “EDUS” бағдарламасын ашып, мұғалімдердің жаңа тақырып жайлы жоспарлары мен пікірін және жіберген бейнебаяндарын көре алады. Сонымен қатар оқытушыларымыз бен білім алушыларымыздың арасындағы байланыс әр түрлі мессенджерлер арқылы жүзеге асырылуда. Атап айтатын болсам: Zoom, Microsoft Teams, Google Classroom, Skype, электронды пошталар білім берудің мүмкіндіктерін арттырды. Аталған бағдарламада (демонстрация экранда) деген батырманы бассаңыз, барлық көрнекілік құралдарыңызбен, презентация, сызба, оқу құралдарын, сонымен қатар сұрақ-жауап алмасып, видеобейнеңізді запись арқылы сақтап алуға мүмкіншілігіңіз бар.

Оқушылар тек тапсырмаларды ғана емес, бейнежазбаларға сілтемені де қоса алады. Ал оқушылар үй тапсырмасын бұрынғы әдетпен дәптерге жазады. Жасаған жұмысын суретке түсіреді де, электронды пошта немесе WhatsApp желісі арқылы жібереді. Бұл тапсырма қағаздарын ата-анасы баласына түсіндіруге көмектесу үшін басып шығаруға да болады.

Әрбір жаңа дүниенің тиімді және тиімсіз тұстары болады. Қиын кезең кемел адамдарды қалыптастырады. Қашықтықтан оқытуда оқушылардың кең ауқымда жауап беруіне мүмкіндік аз болып тұр. Берілген тапсырманы сыныптағыдай жан-жақты талқылап, сын пікір айтып, ойын жеткілікті деңгейде ашуда қиындық туындап отыр. Алайда, қашықтықтан оқыту – мектеп үшін де тиімді жүйе, ол барлық мұғалімдерге қолайлы. Қашықтықтан оқыту – оқушыдан қашықтықта болу деген емес, оқушыға бұрынғыдан да қатты жақындау. Оқушыға барынша түсінікті болатындай етіп жағдай жасау. Тек бұл жүйеде жақсы жұмыс істеу үшін ғаламтордың озық қосымшасы болу қажет. Алғашқы сабақтан бастап оқушылардың

талпынысы, ынтасы одан сайын шабытымызға шабыт қосты, қанаттандырды. Әр сабақта бұрынғыдан бетер жауапкершілікпен дайындалып, үлкен ізденіс үстіндеміз. Түрлі білім порталдары арқылы да дайындығымызды пысықтап, оқушылардың пәнге деген қызығушылығын одан әрі дамыта алдық деп ойлаймыз. Оны оқушылардың жасаған кері байланысынан-ақ байқауға болады. Қашықтықтан оқу арқылы біз сақтық шараларын жасап қана қоймай, сонымен қатар өз шеберлігімізді де арттырып жатырмыз.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Білім беру ұйымдарына электрондық оқыту жүйесін енгізу жағдайында педагогтардың біліктілігін арттыруды ұйымдастыру әдістемесі / Ахметова Г.К., Караев Ж.А., Мухамбетжанова С.Т. // Алматы: АҚ «ҰБАО «Өрлеу», 2013.
2. Қазақстан және ТМД елдеріндегі білім беруді ақпараттандырудың IV Халықаралық форумының ғылыми мақалалар жинағы (18-19 бет.38-39 бет. 118-119 бет. 460-461 бет).

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-49-51

«ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИНКЛЮЗИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГОВ–ПСИХОЛОГОВ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ»

АСАУОВА ГУЛЬНАРА ЛОКМАНОВНА

магистрант образовательной программы «Педагогика и психология»
Западно-Казахстанского инновационно-технологического университета

***Аннотация.** Статья посвящена вопросам формирования инклюзивной компетентности у педагогов-психологов в общеобразовательных учреждениях. В ней рассматриваются ключевые аспекты подготовки специалистов к работе в инклюзивной образовательной среде, а также предлагаются методы и подходы, способствующие развитию необходимых компетенций.*

***Ключевые слова:** инклюзивная компетентность, педагоги-психологи, инклюзивное образование, подготовка специалистов, образовательная среда, Казахстан.*

Инклюзивное образование стало ключевым элементом образовательной политики Казахстана, направленным на обеспечение равных возможностей для обучения всех детей, независимо от их физических или умственных особенностей. В условиях изменений в социальной и экономической сферах, а также роста внимания к правам человека, инклюзия приобретает особое значение в образовательном процессе. Для эффективного внедрения инклюзивных практик необходимо подготовить высококвалифицированных специалистов, обладающих инклюзивной компетентностью. Это включает знание принципов инклюзивного образования, способность адаптировать учебные материалы и методы в зависимости от потребностей учеников, а также умение создавать поддерживающую и безопасную образовательную атмосферу (Аксенова, 2020).

К основным компонентам инклюзивной компетентности педагогов-психологов можно отнести знания, умения и установки, которые играют ключевую роль в успешной реализации инклюзивного образования.

Знания включают понимание специфики различных нарушений и особенностей развития детей. Например, педагог-психолог должен знать, как проявляются трудности в общении и восприятии окружающего мира у детей с аутизмом, что влияет на их поведение и взаимодействие с окружающими. Знание таких особенностей позволяет разрабатывать индивидуализированные подходы и стратегии обучения, создавая комфортные условия для учебы и социализации детей (Петрова, 2019).

Умения заключаются в способности адаптировать учебный процесс и использовать разнообразные методы и технологии в зависимости от потребностей учеников. Например, педагог-психолог, работающий с ребенком, страдающим от дислексии, может применять специальные шрифты, аудиоматериалы или визуальные подсказки для улучшения восприятия информации. Также важно уметь выбирать методы, такие как работа в парах или группах, чтобы создать поддерживающую и удобную образовательную среду для всех детей.

Установки — это позитивное отношение к разнообразию и готовность к сотрудничеству. Примером этого может служить педагог, который активно поддерживает инклюзивную атмосферу в классе, поощряя уважение к различиям среди учеников. Педагог-психолог может организовывать занятия, на которых дети обсуждают важность уважения к особенностям друг друга, будь то различные способности или культурные различия. Важно также проявлять готовность работать в команде с коллегами, родителями и специалистами, чтобы создать условия, способствующие полноценному обучению каждого ученика, включая тех, кто требует дополнительной поддержки (Федорова, 2021).

Знания, умения и установки помогают педагогам-психологам создавать инклюзивную образовательную среду, где каждый ребенок чувствует себя поддержанным и может

развиваться в своем темпе. Для этого важно формировать инклюзивную компетентность, что включает несколько ключевых направлений. Одним из них является разработка специальных образовательных программ и тренингов, которые обучают основам инклюзивного образования, особенностям работы с детьми с особыми потребностями и методам адаптации учебного процесса. Эти курсы должны сочетать теорию с практическими занятиями, чтобы педагоги-психологи могли развить необходимые навыки для работы в инклюзивной среде. Практическое обучение играет ключевую роль в формировании инклюзивной компетентности. Стажировки в инклюзивных классах, обмен опытом с коллегами и участие в проектах по инклюзии помогают развить необходимые профессиональные навыки. Также важными инструментами являются мастер-классы и семинары с экспертами, которые углубляют знания в области инклюзивного образования (Аксенова, 2020).

Не менее важным аспектом является взаимодействие с семьями учеников. Родители — важные партнеры в образовательном процессе, и педагоги-психологи должны учитывать их мнение и потребности. Сотрудничество с семьями помогает создать общую стратегию для обучения и воспитания детей. Кроме того, для успешной реализации инклюзивного образования необходим командный подход. Важно, чтобы педагоги-психологи, учителя, социальные работники и медики работали в тесном взаимодействии. Такое сотрудничество позволяет разрабатывать индивидуализированные подходы к обучению и эффективно решать возникающие проблемы.

Таким образом, для формирования инклюзивной компетентности педагогов-психологов необходимо сочетание теоретических знаний, практических навыков, взаимодействия с семьями и работы в команде специалистов разных областей. Несмотря на значительные достижения в области инклюзивного образования, остаются серьезные проблемы, которые мешают его полноценной реализации, особенно для педагогов-психологов.

Одной из ключевых проблем является недостаточная подготовка специалистов: многие педагоги-психологи не обладают необходимыми знаниями и навыками для работы с детьми с особыми образовательными потребностями. Это приводит к неуверенности, снижению качества образовательного процесса и затруднениям в обеспечении поддержки детям с особыми потребностями (Петрова, 2019).

Кроме того, отсутствие четких стандартов и методических материалов создает неопределенность в практике инклюзии и затрудняет педагогам-психологам выбор эффективных методов работы. Важным препятствием также являются стереотипы и предвзятое отношение к детям с особыми образовательными потребностями, что мешает созданию инклюзивной среды и укреплению доверия между педагогами, психологами и родителями. Для решения этих проблем необходимы усилия, направленные на информирование и просвещение как педагогов-психологов, так и родителей. Нужно активно работать над преодолением стереотипов и развитием положительного отношения к детям с особыми потребностями. Также важным аспектом является улучшение материальных и технических ресурсов в регионах, чтобы создать необходимые условия для реализации инклюзивных практик.

Для повышения уровня инклюзивной компетентности педагогов-психологов предлагаются следующие рекомендации:

Во-первых, важно разработать четкие образовательные стандарты подготовки педагогов-психологов в области инклюзивного образования, включая обязательные курсы и практическое обучение. Это обеспечит педагогов-психологов необходимыми знаниями и навыками для работы в инклюзивной среде.

Во-вторых, необходимо создать доступные методические материалы и ресурсы, которые помогут педагогам-психологам эффективно работать с детьми с особыми потребностями. Это включает разработку подробных пособий, методических рекомендаций и инструментов для работы с детьми, имеющими различные образовательные потребности, а также создание

практических материалов, которые помогут педагогам адаптировать учебный процесс и эффективно поддерживать детей в их обучении и развитии.

Формирование инклюзивной компетентности у педагогов-психологов является ключевым элементом для успешной реализации инклюзивного образования. Это требует системных изменений в подготовке специалистов, внедрения новых образовательных программ и активного сотрудничества с семьями учеников. Только так можно создать качественную и доступную образовательную среду для всех детей.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Аксенова, И. Н. (2020). Инклюзивное образование: теоретические основы и практические рекомендации. Москва: Просвещение.
2. Петрова, Л. В. (2019). Психология инклюзивного образования. Санкт-Петербург: Речь.
3. Федорова, Т. В. (2021). Подготовка педагогов к инклюзивному обучению: вызовы и перспективы. Вестник образования, 4(3), 45-60.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-52-55
УДК: УДК 372.851

ОРТО МЕКТЕПТЕ МАТЕМАТИКАЛЫК МОДЕЛДЕРДИ ОКУТУУНУН МААНИСИ

МОМУНОВА НУРАЙЫМ ДҮЙШӨНАЛИЕВНА

Ош мамлекеттик педагогикалык университети, улук окутуучу

Аннотация. Бул макалада орто мектепте математикалык моделдерди окутуунун мааниси жана алардын практикалык колдонулушу тууралуу сөз болот. Ошондой эле, жөнөкөйлөтүлгөн математикалык моделдердин мисалдары жана аларды күнүмдүк жашоодо колдонуу жолу талкууланат. Орто мектепте математикалык моделдердин окутулушу — окуучуларга абстракттуу түшүнүктөрдү түшүнүү жана чыныгы дүйнөдөгү проблемаларды математикалык ыкмалар менен чечүүдө өтө маанилүү билим берет. Математикалык моделдер — бул реалдуу дүйнөдөгү көйгөйлөрдү жөнөкөйлөтүп жана алардын математикалык чечимдерин табуу үчүн колдонулуучу куралдар. Математикалык моделдерди үйрөнүү, окуучулардын аналитикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө жана логикалык ой жүгүртүү жөндөмдөрүн жакшыртууга, ошондой эле көйгөйлөрдү чечүү жөндөмдөрүн калыптандырууга жардам берет.

Ачык сөздөр: математикалык моделдер, экологиялык моделдер, физикалык моделдер, экономикалык моделдер, математикалык стратегия, графиктер жана визуализация, проблемалык ой жүгүртүү, жөндөмдүүлүк.

ГТАХР: 14.15.07

ФИЗИКАНЫ КАШЫКТЫКТАН ОҚЫТУ ЖАҒДАЙЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӨЗДІК ЖҰМЫСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ

ЗНАЧЕНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ В ОСНОВНОЙ ШКОЛЕ

МАМУНОВА НУРАЙЫМ ДҮЙШӨНАЛИЕВНА

старший преподаватель

Ошский государственный педагогический университет

Аннотация. В данной статье речь идет о значении преподавания математических моделей в средней школе и их практическом применении. Также обсуждается пример упрощенных математических моделей и способы их использования в повседневной жизни. Преподавание математических моделей в средней школе предоставляет учащимся очень важные знания для понимания абстрактных понятий и решения реальных проблем с помощью математических методов. Математические модели — это инструменты, используемые для упрощения проблем реального мира и поиска их математических решений. Изучение математических моделей помогает учащимся развивать аналитическое мышление и улучшать навыки логического мышления, а также формировать навыки решения проблем.

Ключевые слова: математические модели, экологические модели, физические модели, экономические модели, математическая стратегия, графики и визуализация, проблемное мышление, компетентность.

THE IMPORTANCE OF TEACHING MATHEMATICAL MODELS IN SECONDARY SCHOOL

MAMUNOVA NURAYIM DUYSHONALIEVNA

Osh state pedagogical university, senior lecturer

Annotation. *This article discusses the significance of teaching mathematical models in high school and their practical applications. It also examines examples of simplified mathematical models and ways to apply them in everyday life. Teaching mathematical models in high school provides students with essential knowledge to understand abstract concepts and solve real-world problems using mathematical methods. Mathematical models are tools used to simplify real-world issues and find their mathematical solutions. Learning mathematical models helps students develop analytical thinking and improve logical reasoning skills, as well as cultivate problem-solving abilities.*

Keywords: *mathematical models, ecological models, physical models, economic models, mathematical strategy, graphs and visualization, problem-based thinking, competency.*

Кирүүсү. Азыркы мезгилде илим менен техниканын өнүгүү доорунда моделдөө универсалдуу курал, гуманитардык, так жана прикладдык илимдердин эң кеңири спектри.

“Модель” илимий термин катары адамдын жашоосунун жана ишмердүүлүгүнүн түрдүү чөйрөлөрүндө колдонулат жана натыйжада көптөгөн мааниге ээ. Бирок моделдештирүүнүн негизги принциби бардык жерде сакталат: модель курулган объекттин оригиналы, ал эми моделдөөнүн продуктусу болгон объект модель деп аталат.

“Модель” түшүнүгүнүн өзү эмпирикалык натыйжада пайда болгон курчап турган дүйнөнү билүү. Модель деген сөздүн маанисине тереңирээк карасак, ал латын тилинен «modus», «modulus» деген образ, өлчөө деген маанини билдирген сөздөрдүн кошулушунан келип чыккан [3].

Окумуштуулар “модель” түшүнүгүн ар кандай чечмелешет.

Мисалы, В.А. Штофф моделди «материалдык жактан ишке ашкан нерсе же объектти изилдөө бул объект жөнүндө жаны маалыматтарды бере тургандай кылып көрсөтүүчү жана кайра чыгарган система катары түшүнөт» [3].

А.И. Уемов моделди «изилдөө башка система жөнүндө маалымат алуу үчүн каражат катары кызмат кылган система» деп аныктайт [2].

Чарльз Лэйв жана Джеймс Марч моделге төмөнкүдөй аныктама беришет: “Модель – бул реалдуу дүйнөнүн жөнөкөйлөштүрүлгөн сүрөтү. Анын кээ бири, бирок бардыгы эмес, чыныгы дүйнөнүн касиеттери бар. Бул дүйнө жөнүндө өз ара байланышкан көптөгөн божомолдорду билдирет. Модель ошол кубулуштарга караганда жөнөкөй чагылдырууга же түшүндүрүүгө арналган» [4].

Кээде модель деп таанып-билүү (изилдөө) процессинде берилген изилдөө үчүн маанилүү болгон кээ бир типтүү белгилерин сактап, баштапкы объекттин ордун басуучу материалдык же ойдон чыгарылган объект түшүндүрүлөт.

Математикалык моделдер — бул математиканы жана реалдуу дүйнөнүн көйгөйлөрүн чечүү үчүн колдонулуучу куралдар. Алар ар кандай системалардагы процесс жана көрүнүштөрдү абстракциялоо, жөнөкөйлөтүү жана математикалык тилде сүрөттөө үчүн колдонулат. Орто мектепте математикалык моделдерди үйрөнүү, окуучуларга аналитикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүүгө жана реалдуу дүйнөнүн проблемаларын чечүүдө математиканы колдонууга мүмкүндүк берет. Бул макалада математикалык моделдердин орто мектепте окутулушунун мааниси жана окуучуларга кандай пайда алып келери талкууланат.

Орто мектепте математикалык моделдердин окутулушунун маңызы окуучулардын *критикалык ой жүгүртүүсүн* өнүктүрөт. Математикалык моделдер окуучуларга реалдуу көйгөйлөрдү түшүнүү үчүн ой жүгүртүүнү талап кылат. Аларга математикалык моделдерди түзүү, анализдөө жана чечим кабыл алуу процессин түшүнүү — абстракттуу ойлоноунун жана аналитикалык ой жүгүртүүнүн негиздерин үйрөнүүгө мүмкүнчүлүк берет. Окуучулар математикалык моделдер аркылуу бири-бири менен байланышкан маалыматтарды карап чыгып, кырдаалды жөнөкөйлөтүп, аны чечүүгө мүмкүн болгон жолдорду издей алышат.

Окуучулардын сабак учурунда ар кандай *проблемаларды чечүү жөндөмүн* жакшыртат. Математикалык моделдер реалдуу дүйнөдөгү көйгөйлөрдү чечүү үчүн колдонулат. Математиканы колдонуу аркылуу окуучулар билимдерин практикалык көйгөйлөрдү чечүүгө иштетүүнү үйрөнүшөт. Моделдер аркылуу алар физика, экономика, биология, экология жана башка тармактарда реалдуу маселелерди анализдеп, чечимдерди табууга жөндөмдүү болушат. Мисалы, климаттын өзгөрүшү, популяциянын өсүшү же экономикадагы өнүгүүнү моделдөө окуучуларга бул көйгөйлөрдү түшүнүүдө жана чечүүдө жардам берет.

Математикалык стратегияларды колдонуу. Математикалык моделдер орто мектепте окуучуларга математикалык ыкмаларды жана стратегияларды колдонуу үчүн идеалдуу шарт түзөт. Моделдерди түзүү жана аларды чечүүдө арифметикалык операциялардан тышкары, алгебра, геометрия, тригонометрия жана статистика сыяктуу сабактардан алынган билимдерди колдонушат. Окуучулар моделдердин ар кандай түрлөрүн (алгебралык, графикалык, статистикалык) колдонуп, алардын жардамында жаңы түшүнүктөрдү жана ыкмаларды өздөштүрүшөт.

Орто мектептин окуучулары *кошумча математикалык моделдерди билүү* зарыл. Орто мектепте математикалык моделдердин негиздерин үйрөнүү окуучуларга кийинки деңгээлде, мисалы, университетте же жогорку билим алуучу мекемелерде тереңирээк темаларды түшүнүүгө жардам берет. Бул моделдерди үйрөнүү келечекте окутуучуларга жана инженерлерге, экономисттерге, биология жана башка көптөгөн адистерге көндүмдөрүн өнүктүрүүгө жардам берет.

Окуучулар *графиктер жана визуализация аркылуу көптөгөн маалыматтарга ээ боло алышат*. Математикалык моделдер графиктердин жана визуализациянын негизинде түзүлөт. Орто мектепте окуучулар графиктерди, диаграммаларды жана геометриялык сүрөттөрдү түшүнүүнү үйрөнүшөт. Бул визуализациялар ар кандай маалыматтарды ырааттуу жана түшүнүктүү түрдө көрсөтүүгө мүмкүндүк берет. Графиктер аркылуу окуучулар математикалык байланыштарды жакшыраак көрүп, түшүнүшөт.

Математикалык моделдердин практикада колдонулушу

Орто мектепте математикалык моделдерди үйрөнүүдө жөнөкөйлөтүлгөн мисалдарды пайдалануу окуучулар үчүн эң натыйжалуу ыкма болуп саналат. Төмөндө математикада колдонулуучу бир нече жөнөкөйлөтүлгөн моделдерге мисал келтирели:

1. *Сызыктуу моделдер*. Сызыктуу моделдер — бул абдан жөнөкөй жана күнүмдүк жашоодо кеңири колдонулуучу математикалык моделдер. Сызыктуу функциялар көбүнчө өзгөрмөлөрдүн туруктуу жана пропорционалдуу байланыштарын сүрөттөйт.

Мисалы: Бир товардын баасы жана анын сатылышы. Сатылган товардын саны менен баанын ортосундагы байланыш сызыктуу түрдө сүрөттөлөт. Мисалы, $y = mx + b$, бул жерде y - сатылган товардын баасы, x - товардын саны, m - баанын өзгөрүшү, b - баштапкы баа.

Мындай моделдер күнүмдүк жашоодо товарлардын баасын эсептөөгө же суроо-талап жана сунушту моделдөөгө пайдаланылат. Окуучулар мындай моделдерди колдонуп, баа менен суроо- талап жана сунуштун катышын анализдеп, реалдуу дүйнөдөгү экономикалык процесстерди түшүнүшөт.

2. *Экологиядагы моделдер*: Орто мектепте экология боюнча сабактарда математикалык моделдерди колдонуу, окуучуларга экосистемалардагы ар түрдүү өзгөрүүлөрдү түшүнүүгө жардам берет. Мисалы, экосистемадагы популяциялардын өсүүсүн жана ресурстардын чектелүүсүн модельдөө үчүн математикалык моделдер колдонулат.

Мисалы: Популяция динамикасын моделдөө. Логистикалык өсүү теңдемеси

$$P(t) = \frac{K}{1 + \frac{K - P_0}{P_0} e^{-rt}}$$

- $P(t)$ - популяциянын саны,
- r - өсүү ылдамгы,

- K - экосистеманын сыйымдуулугу,
- P_0 - баштапкы популяция.

3. *Экономикадагы моделдер:* Орто мектепте экономикалык моделдерди колдонуу, жашоодо колдонулуучу негизги экономикалык түшүнүктөрдү түшүнүүгө жардам берет. Окуучулар баалардын, өндүрүштүн, ресурстарды бөлүштүрүүнүн, ошондой эле суроо жана сунуштун ортосундагы байланыштарды анализдей алышат.

4. *Моделдерди физикада колдонуу:* Физика сабагында, окуучулар механика, энергиянын сакталуу мыйзамы, кыймыл жана башка физикалык процесс катары математикалык моделдерди колдонуп, математиканын физикалык процесстерди түшүнүүгө кандайча жардам берерин көрүшөт.

Мисалы: Эркин түшүүнүн моделин сүрөттө: $g(t) = g_0 + gt$,

Мында $g(t)$ - ылдамдык,

g_0 – баштапкы ылдамдык,

g – жерди тартылуу күчү.

Орто мектепте математикалык моделдердин окутулушу окуучуларга аналитикалык ой жүгүртүүнү, логикалык ойлоону жана ар кандай тармактардагы проблемаларды чечүүдө математиканы колдонуу жөндөмүн берүүдө чоң мааниге ээ. Математикалык моделдердин жөнөкөйлөтүлгөн мисалдар жана аларды практикада колдонуу, окуучуларга математиканын практикалык колдонулушун түшүнүүгө жана аны күнүмдүк жашоодо колдонууга мүмкүнчүлүк берет. Бул процесстер окуучулардын критикалык ой жүгүртүүсүн жана проблемаларды чечүү жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө жардам берет.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. А. Байзаков, А. Саадабаев, Ж. Ыбыкеева Алгебра 8-класс. 2009
2. Алгебра: Учебник для 8кл. сред. Шк. [Текст] / Ю. Н. Макарычев, Н.Г. Миндюк, К.И. Нешков, С. Б. Суворова; Под ред. С.А. Теляковского. – М.: Просвещение, 1990.-272с.
3. Алгебра и начала анализа. Учебник для 10-11 кл. сред.шк. [Текст] / А.Н. Колмогоров, А. М. Абрамов, Ю. П. Дудницын: Под. Ред. А.Н. Колмогорова.-2 с. изд. – М.: Просвещение, 1991. -320с.
4. Горстко, А.Б. Познакомьтесь с математическим моделированием [Текст] / А.Б. Горстко. – М.: Знание, 1991. – 160с.
5. Грес, П.В. Математика для гуманитариев [Текст] / П.В. Грес.- М.: Логос, 2005.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-56-61

УДК: 371.3:513.3

**ОРТО МЕКТЕПТИН ГЕОМЕТРИЯ КУРСУ БОЮНЧА МАСЕЛЕЛЕРДИ
ЧЫГАРУУДА ОКУУЧУЛАРДЫН ЧЫГАРМАЧЫЛ ОЙ ЖҮГҮРТҮҮСҮН
АРТТЫРУУНУН ЖОЛДОРУ**

**МОМУНОВА НУРАЙЫМ ДҮЙШӨНАЛИЕВНА
КУТПИДИНОВА АСЕЛ НАРЫНОВНА**
Ош мамлекеттик педагогикалык университет

Аннотация. Орто мектептин геометриясындагы маселелерди чыгарууда окуучулардын чыгармачыл ой жүгүртүүсүн артыруунун жолдору каралган. Окуучулар маселелерди чыгаруунун стандарттуу эмес жолдорун издөө, сын көз менен мамиле кылуу, геометриялык жөндөмдүүлүктөрү артып, маселени чыгаруунун түрдүү жолдорун үйрөнүшөт. Бир эле маселени ар түрдүү ыкмалар менен чыгарып, темалардын бөлүмдүн жана бүтүн планиметрия курсунун маанисин эффективдүү өздөштүрүп алышы мүмкүн. Мына ошол максатта мектеп окуучуларын геометрия предметине кызыктыруу жана жандуу сабактарды уюштуруу зарылдыгы эске алынды. Маселенин маанисине карата аны түрдүү усулдар менен чыгарып, колдонулган усулдун артыкчылыктарын жана кемчилдиктерин сезиши мүмкүн. Геометриялык маселелерди ар түрдүү ыкмалар менен чыгарууда окуучулардын теориялык алган билимдерин тереңдетүү менен бирге, математикалык ой жүгүртүүлөрү, билимдери тереңделип, геометриялык маселелерди чыгаруунун түрдүү усулдарын үйрөнө алышат. Ошол себептен орто мектептин геометрия курсу боюнча маселелерди чыгарууда окуучулардын чыгармачыл ой жүгүртүүсүн артыруунун жолдору каралган.

Түйүндүү сөздөр: билим, билгичтик, чыгармачыл, жөндөм, көндүм.

**СПОСОБЫ ПОВЫСИТЬ ТВОРЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ УЧАЩИХСЯ ПРИ
РЕШЕНИИ ЗАДАЧ ПО КУРСУ ГЕОМЕТРИИ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ**

**МОМУНОВА НУРАЙЫМ ДҮЙШӨНАЛИЕВНА
КУТПИДИНОВА АСЕЛ НАРЫНОВНА**
Ошский государственный педагогический университет

Аннотация. При решении задач по геометрии в средней школе рассматриваются способы повышения творческого мышления учащихся. Учащиеся будут искать нестандартные способы решения проблем, критически относиться к ним, развивать геометрические навыки и изучать различные способы решения проблем. Одна и та же проблема может быть решена разными способами, чтобы испытуемые могли эффективно усвоить значение раздела и целого курса планиметрии. С этой целью была учтена необходимость привлечения школьников к предмету геометрии и организации живых занятий. Что касается значения проблемы, вы можете извлечь ее различными методами и почувствовать преимущества и недостатки используемого метода. Наряду с углублением теоретических знаний, полученных учащимися при решении геометрических задач с помощью различных методов, они могут углубить свои математические рассуждения, знания и изучить различные методы решения геометрических задач. Вот почему при решении задач по курсу геометрии в средней школе предусмотрены способы стимулирования творческого мышления учащихся.

Ключевые слова: знания, умения, творчество, способности, навыки.

WAYS TO INCREASE STUDENTS CREATIVE THINKING WHEN SOLVING GEOMETRY COURSE PROBLEMS IN HIGH SCHOOL

MOMUNOVA NURAYIM DUISHONALIEVNA

KUTPIDINOVA ASEL NARYNOVNA

Osh State Pedagogical University

Annotation. *When solving geometry problems in secondary school, ways to increase students' creative thinking are considered. Students will look for non-standard ways to solve problems, be critical of them, develop geometric skills and explore different ways to solve problems. The same problem can be solved in different ways so that the subjects can effectively learn the meaning of the section and the whole course of planimetry. To this end, the need to involve schoolchildren in the subject of geometry and the organization of live classes was taken into account. As for the meaning of the problem, you can extract it by various methods and feel the advantages and disadvantages of the method used. Along with deepening the theoretical knowledge gained by students in solving geometric problems using various methods, they can deepen their mathematical reasoning, knowledge and explore various methods of solving geometric problems. That is why, when solving problems in the geometry course in secondary school, there are ways to stimulate students' creative thinking.*

Key words: *knowledge, skills, creativity, abilities, skills.*

Азыркы күндө жалпы билим берүүчү орто мектептерде математика эң негизги оорунду ээлеп турат.

Математика – коомдук турмушту, табияттагы кубулуштарды иликтеп үйрөнүү менен бирге илимге терең кирүүчү предмет. Бүгүнкү күндө математиканы колдонбогон бир дагы илимдин тармагы жоктугунда жана күнүмдүк жашоо турмушта колдонуусу күндөн күнгө өсүүсүндө талаш жок. Орто мектепте геометрия математиканын маанилүү түзүмдөрүнүн бири болуп эсептелинет.

Орто мектеп курсунда геометрия сабагы татаал предмет болгондуктан, окуучулардын билим сапатын көтөрүү үчүн негизги окутуу процессин жакшыртуу абдан зарыл. Окутуу процессин жакшыртуу үчүн жана окуучуларга жеткиликтүү болуусу үчүн жаңы технологияларды пайдалануу менен сабак өтүү мугалимдин милдети. Окутуу процессин жакшыртуунун эң негизги мүмкүнчүлүгү окуучулардын чыгармачыл ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү маанилүү маселелердин бири болуп эсептелинет. Эң негизги мугалимдердин максаты - ар тараптуу өнүккөн, билимдүү, чыгармачыл окуучуну калыптандыруу болуп эсептелинет. Ошол себептен окуучуларга геометрия сабагын жеткиликтүү болуш үчүн, өтүлүп жаткан темага байланышытуу турмуштук мисал- маселелерди келтирүүнүн негизинде геометрия сабагын өтүү окуучулардын билим сапатын жогорулатат.

Геометрияны окутунун сапаттын жогорулатуунун эң негизгиси болуп, сабактан тышкаркы геометриялык бир канча маселелерди чыгарууда, окуучулардын ык машыгууларын, чыгармачылык ойлоосун өстүрүүнүн түрдүү формаларын иштеп чыгуугат туура келет.

Окуучулардын өз алдынча ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүнүн эң негизгилери болуп, өздөштүрүлгөн билимдерди берилген маселелерди чыгарууда колдоно алуусу жана ал түшүнүктөрдү, касиеттерин, маселе чыгарууда түшүнүктөр арасындагы байланышты, б.а., стандарттуу эмес шарттарда билимдерин, жөндөмдүүлүктөрүн өз алдынча өздөштүрүлгөн жаңы билимдерге ээ боло алышы.

Орто мектептин геометриясынын планиметрия курсундагы көптөгөн маселелерин түрдүү ыкмалар менен чыгарууга болот.

Мектеп курсундагы геометрия боюнча окуу китептериндеги берилген маселелерди ар түрдүү ыкмалар менен чыгарууда же бир эле теманын айланасында үйрөнүү мезгилинде бир

түрдүү темпте маселелерди чыгаруу мүмкүн. Маселе чыгаруу методикасында түрдүү аны усулдар менен чыгарууну төмөнкү баскычтарга ажыраттууга болот:

а) берилген усул менен маселе чыгаруунун жолдорун изилдөө, пайдалана турган теоремаларды, түшүнүктөрдүн аныктамаларын, эрежелерди, толуктоочу чиймелерди көрсөтүү;

б) берилген усул менен маселе чыгарууда пайдаланылган теорияны (теманы, бөлүмдөрдү) көрсөтүү;

в) маселени чыгаруу усулун көрсөтүү;

г) эч кандай көрсөтмөсүз маселени чыгарууга сунуштоо.

Бул болсо окуучуларды шарттуу түрдө айрым топторго бөлүштүрүүнү шарттайт:

1. Маселени чыгаруу үчүн анык көрсөтмөлөргө (теоремаларга, түшүнүктөрдүн аныктамаларына, эрежелерге, кошумча чиймелерге) муктаж болгонокуучулардын тобу;

2. Маселени чыгаруу үчүн жалпы көрсөтмөлөргө (тема, бөлүм, чыгаруу усулу боюнча) муктаж болгон окуучулардын тобу;

3. Маселени чыгаруу үчүн көрсөтмөлөргө муктаж болгон окуучулардын тобу.

Бир эле маселени түрдүү усулдар менен чыгарууга окуучуларды системалуу багыттоо алардын бир топтон башка топко өтүү шартын аныктайт, башкача айтканда алардын өз алдынча ойлоо жөндөмдүүлүгүн өстүрүүгө түрткү болот.

Планиметриядагы бир нече маселелерди түрдүү усулдар менен чыгарууга болот.

Геометриялык маселелерди алгебралык жол менен чыгарууда төмөндөгүдөй удаалаштыкты ишке ашыруу керек.

1) берилген геометриялык маселени алгебралык тилге которуу, башкача айтканда кесиндилердин узундуктарын бурчтардын чоңдуктарына жана башка ушул сыяктууларды кандайдыр бир өзгөрмөлөр аркылуу белгилеп, алардын арасындагы катыштарды туюнтуп, тиешелүү алгебралык теңдемелерди же теңдемелер системасын түзүп чыгаруу зарыл;

2) чыгарылышта кайра геометриялык тилге которуу, б.а. жооп катары келип чыккан алгебралык туюнтма, теңдеме же система кандай геометриялык объектилерди туюнта тургандыгын аныктоо.

Геометриялык маселелерди ар түрдүү жолдор менен чыгарууну үйрөтүү.

Геометриялык маселелерди түрдүү ыкмалар менен чыгаруу геометрияны окутууда эффективдүү болоорун анык.

Геометриялык маселелерди чыгарууда бир нече ыкмалар талап кылынса, анда окуучулар маселени чыгаруунун эң жөнөкөй, убакытты үнөмдөөчү, кызыктуу жолун тандап алышат. Ал эми маселени чыгаруу үчүн теориялык алган билимдерин, чыгаруунун ыкмаларын жана ыңгайлуу жолун тандоо менен маселени анализдеп, жашоо турмушта колдонулуучу жактарын да эске алышат. Бул болсо окуучулардын окуу процессиндеги ишмердүүлүгүн активдештирип, геометрия сабагына болгон кызыгуусун калыптандырат.

Маселелерди түрдүү ыкмалар менен чыгарууну төмөнкү класстан баштап үйрөтүүгө болот. Маселелерди чыгарууда, алгач окуучулар маселенин шартын толук түшүнүп, ал маселени кандай жол менен чыгаруу керек экендигин анализдеп өз алдынча тандоо жүргүзө билүүгө тарбиялоо зарыл.

Мектеп курсунда геометриялык маселелер көбүнчө бир сабакта маселе бир же эки жол менен гана чыгарылат. Ал эми калган учурларын табуу көбүнчө окуучуларга үйгө тапшырмага өз алдынча изилденип, таап келүүгө берилет.

Окуучуларга өз алдынча үйгө берилген тапшырмалар кээ бир учурларда мугалимдин жетекчилиги астында чогуу талкуулай турган проблемалык суроолор пайда болот. Бул проблемалык суроолорду чечүү үчүн сабакта, консультация мезгилинде жана кружоктук сабактарда талкууга алынып, чечилбеген маселелерди ортодо чогуу талкуу аркылуу чечүүгө туура келет.

Кээ бир учурларда окуучулар өздөрү тапкан маселелерди чыгаруунун ыкмалары татаал болуп калат. Окуучулардын бул изденүүчүлүгү өздөрү окуп үйрөнүшкөн материалдарын

жашоо турмушта колдонулушун билип алуусуна мындан дагы билимдери тереңделишине мааниси чоң болуп эсептелинет.

Геометриялык маселелерди ар түрдүү ыкмалар менен чыгарууда

Окуучулардын алган теориялык билимдерин тереңдетип жана геометрия сабактарына болгон кызыгуусу жана ой жүгүртүүлөрү, билимдери кеңейип, маселе чыгаруунун түрдүү ыкмаларын үйрөнүү менен практика жүзүндө колдоно алышат. И.Б. Бекбоев, А.А. Бөрүбаев, А.А. Айылчиевдин «Геометрия 7-9» окуу китебиндеги планиметрия бөлүгүндөгү кээ бир маселелердин түрдүү ыкмалар менен чыгарылышын карап көрөлү.

№1. ABC үч бурчтугунда BD медианасы AC жагынын жарымына барабар. Үч бурчтуктун B бурчтун тапкыла. [2]

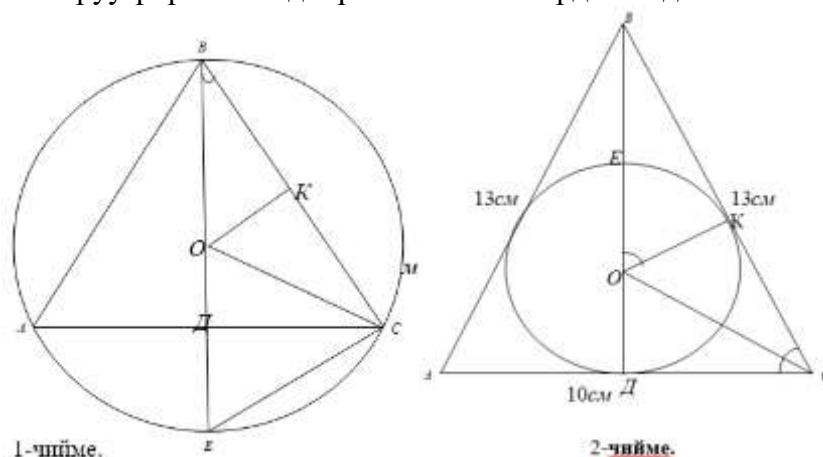
I ыкма. $\angle DAB = \alpha$, $\angle D C = \beta$ белгилөөлөрүн киргизебиз. Шарт боюнча $BD = AD = DC$ болгондуктан, $\angle DBA = \alpha$, $\angle DAC = \beta$ экендиги келип чыгат. Анда ABC үч бурчтугунда $2\alpha + 2\beta = 180^\circ$. Мындан изделүүчү бурч $\angle ABC = 90^\circ$. Окуучулар теориялык билим жетишерлик болгон кезде мурда каралган маселеге кайрылуу ашыкча болбойт. Ошондуктан бул маселенин төмөнкүдөй ыкмалары менен чыгарылышы кийинки темаларга байланыштуу болмокчу.

II ыкма. $\triangle ABC$ үч бурчтугуна сырттан сызылган айлананын борбору D чекити жана радиусу DB , анда $\angle ABC = 90^\circ$ болсо AC диаметри ички жагынын аягы аркылуу өтөт.

III ыкма. $\angle A = \alpha$, $\angle C = \beta$ экендигин белгилөө менен $\triangle ABC$ нын O чекити DN жана DK түз сызыгынын ортосу болсо, анда $\triangle ADN = \triangle DCK = \triangle BON = \triangle DBK$ экендигине ээ болобуз. Жайылган бурчтун D чокусу $2\alpha + 2\beta = 180^\circ$ кА барабар. $\angle ABC = 90^\circ$ экендиги анык.

№2. Негизи 10см каптал жагы 13см болгон тең капталдуу үч бурчтуктун ичинен жана сыртынан сызылган айлананын радиустарын тапкыла.

Бул маселени чыгаруу үчүн төмөндөгү 1-2 –чыйимелерди пайдаланабыз.

I ыкма. Пифагордун теоремасы боюнча $\triangle BDC$ дан $BD = \sqrt{BC^2 - DC^2} = \sqrt{13^2 - 5^2} = 12(\text{см})$. O сырттан сызылган айлананын борбору.

Пифагордун теоремасы боюнча $\triangle ODC$ үч бурчтугунан төмөнкүнү алабыз:

$\triangle ODC$: $OD = \sqrt{OC^2 - DC^2} = \sqrt{R^2 - 5^2}$. Мында $DB = OD + OB$ болгондуктан $\sqrt{R^2 - 5^2} + R = 12$ болот, мындан $R = \frac{169}{24}$ см.

O_1 – ичтен сызылган айлананын борбору, $O_1D = O_1K = r$ болот. Ошентип, $\triangle DO_1C = \triangle KO_1C$ болсо, анда $DC = CK$ жана $BK = 13 * 5 = 8(\text{см})$, $BO_1 = 12 - r$

Пифагордун теоремасы боюнча $\triangle BO_1K$ дан $O_1K^2 = BO_1^2 = BK^2$ башкача айтканда $r^2 = (12-r)^2 - 8^2$ мындан $r = \frac{10}{3}$ см.

II ыкма. Мейли $\angle DBC = \alpha$ болсун, анда $\cos \alpha = \frac{12}{13}$, $\triangle ODK$ дан $R = OB = \frac{BK}{\cos \alpha} = \frac{169}{24}$,

$\triangle DBC$ дан төмөнкүгө ээ болобуз: $\sin \alpha = \frac{DC}{BC} = \frac{5}{13}$ анда $\triangle BO_1K$ дан төмөнкү келип чыгат.

$O_1K = BO_1 \cdot \sin \alpha$ башкача айтканда $r = (12-r) \cdot \frac{5}{13}$ жана $r = \frac{10}{3}$ см.

III ыкма. Окшош өзгөртүүлөрдү үйрөнүүдө OBK жана $CBД$ окшош үч бурчтуктарынан төмөнкүгө ээ болобуз. $\frac{OB}{BC} = \frac{BK}{BD}$ башкача айтканда, $\frac{R}{13} = \frac{13}{2 \cdot 12}$ жана $R = \frac{169}{24}$ см. Мына

ошентип $\triangle O_1BK$ окшош $\triangle CBД$ болсо, анда $\frac{BO_1}{BC} = \frac{BK}{BD}$ башкача айтканда $\frac{12-r}{13} = \frac{8}{12}$ жана

$r = \frac{10}{3}$ см.

IV ыкма. BD сырттан сызылган айлананын кесилишине чейин улантып BCE тик бурчтуу үч бурчтукту алабыз, мындан $BC^2 = BD \cdot BE$ жана $R = \frac{169}{24}$ см.

Бул жол менен радиусту табуу үчүн окуучулар математикалык кружокто «Окшош өзгөртүп түзүүлөр жана алардын касиеттери» деген темада таанышкан.

Бул көз карандылыкты колдонуп $BK^2 = BK \cdot BD$ башкача айтканда $8^2 = (12-2)$ мындан $r = \frac{10}{3}$ см ээ болобуз.

V ыкма. Эгерде $\angle DBC = \alpha$ болсо, анда $\angle DOC = 2\alpha$ тең капталдуу $\triangle COB$ тун сырткы бурчунда O борбору менен (башка негизде мына ошентип B чекити EC түз сызыгына карата бир жагында жатат, анда ички бурчтун касиети боюнча: $\angle EBC = \frac{1}{2} \angle EOC$. $\triangle DOC$ болсо, анда

$$R = OC = \frac{DC}{\sin 2\alpha} = \frac{5}{2 \sin \alpha \cos \alpha} = \frac{5}{2 \cdot \frac{5}{13} \cdot \frac{12}{13}} = \frac{169}{24} \text{ (см)}.$$

$\triangle BO_1K$ дан төмөнкүгө ээ болобуз: $r = O_1K = BK \operatorname{tg} \alpha$. Ошентип $\sin \alpha = \frac{5}{13}$, $\cos \alpha = \frac{12}{13}$ болсо, анда $\operatorname{tg} \alpha = \frac{\sin \alpha}{\cos \alpha}$ жана $r = 8 \cdot \frac{5}{12} = \frac{10}{3}$ (см).

VI ыкма. Маселенин бул жол менен чыгарылышы демонстрациялык окуу куралынын 124-бетиндеги 37-маселенин чыгарылышынын иштелмесин берүүгө шарт түзөт. (R ди табуу үчүн). Айлананын AC жана BE хордаларынын кесилишинин касиеттерин колдонуп, окуучулар төмөнкүнү жаза алышат.

$AD \cdot BC = BD \cdot DE$ башкача айтканда $5^2 = 12 \cdot (2R-12)$ мында $R = \frac{169}{24}$ (см). $BDС$ үч бурчтукундагы CO_1 биссектрисасынын касиеттин пайдаланып төмөнкүгө ээ болобуз.

$$\frac{CD}{CB} = \frac{DO_1}{BO_1}, \quad \frac{5}{13} = \frac{r}{12-r}, \quad \text{мындан } r = \frac{10}{3} \text{ (см)}.$$

VII ыкма. $BD = \sqrt{13^2 - 5^2} = 12(\text{см})$ жана $S = \frac{10 \cdot 12}{2} = 60(\text{см}^2)$ эсептеп, $R = \frac{abc}{4s}$ жана $r = \frac{2s}{a+b+c}$ формуласы боюнча R жана r ди табабыз, мында a , b , c үч бурчтуктун жактары, S – анын аянты.

Жыйынтыгында окуучулар маселелерди түрдүү ыкмалар менен чыгарууга аркет кылышат. Жогоруда көрсөтүлгөн жолдорду пайдалануу менен планиметрия курсунан белгилүү болгон маселелерди түрдүү ыкмалар менен чыгарууну сунуш кылабыз.

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Погорелов А.В. Геометрия: Учебник 7-11 классов сред.шк.- М.: Просвещение, 1995.-384б.
2. Бекбоев И.Б, Бөрүбаев А. А., Айылчиев А.А. Геометрия Орто мектептин 7-9 класстары үчүн окуу куралы. Бишкек -2015 73-б №9
3. Известия вузов Кыргызстана №3, 2019 117-б. (DOI:10.26104/IVK.2019.45.557)
4. Назаров М.Н. «Геометрияны көрсөтмөлүү окутуунун кээ бир ыкмалары» Жалал – Абад 1993 –ж.
5. ОшМУ жарчысы №1 2008 ж. 31-б.
6. Бекбоев И.Б. ж.б. «Элементардык математиканын маселелерин чыгаруу» Фрунзе «Мектеп», 1973- ж.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-62-64

УДК 372.881.1

ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ ВУЗА ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

МАНТЕЕВА САИДА САГАТБЕКОВНА

Старший преподаватель кафедры казахского, русского и иностранных языков Казахской Академии Sports и Туризма

МЫРЗАЛИЕВА САЛТАНАТ ЕРМЕКБАЕВНА

Старший преподаватель кафедры казахского, русского и иностранных языков Казахской Академии Sports и Туризма

***Аннотация.** В данной статье рассматривается актуальность профессионально-ориентированного обучения студентов вуза физической культуры. Рассматриваются задачи, направленные на практическое использование иностранного языка как инструмента реализации и оптимизации профессиональных интересов и личностных качеств студентов физической культуры. Выделены ключевые аспекты подготовки, направленные на формирование у студентов лексических, коммуникативных и аналитических навыков, необходимых для эффективного общения и профессиональной деятельности в международной спортивной среде.*

***Ключевые слова:** профессионально-ориентированное обучение, физическая культура, профессиональная компетенция, личностные качества.*

Современное высшее учебное заведение является учебным и научным центром, создающим интеллектуальный потенциал страны. И в последние годы успешность профессиональной деятельности современных отечественных специалистов в области физической культуры и спорта зависит от владения ими иностранным языком для получения информации из специальной зарубежной учебной и научно-методической литературы по широкому кругу теоретических и практических вопросов физического воспитания и спортивной тренировки, а также для делового общения с коллегами из стран ближнего и дальнего зарубежья. Владение иностранным языком для специалистов в области физической культуры и спорта, безусловно, является средством приобретения новых знаний и повышения квалификации.

Рассматривая роль образовательной программы «Профессионально-ориентированный иностранный язык» в процессе формирования профессиональных компетенций студентов физической культуры, следует отметить, что изучение иностранного языка способствует повышению качества профессиональной подготовки и общекультурного уровня студентов физической культуры. В процессе изучения иностранного языка формируются знания профессионально-ориентированного речевого этикета и терминологии, которые могут быть использованы в последующей профессиональной деятельности.

По мнению многих специалистов, одним из ключевых факторов, определяющих эффективность учебного процесса, являются особенности характера студентов, в частности, их уровень владения иностранным языком, мотивация к изучению иностранного языка и отношение к средствам и методике обучения.

Профессионально-ориентированное обучение, как правило, является неотъемлемой частью языковой подготовки на программах бакалавриата. Под профессионально-ориентированным обучением понимается обучение, основанное на потребностях студентов в изучении иностранного языка, которые определяются особенностями их будущей профессии или специальности. Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку предполагает развитие личностных качеств студента, знание национальной культуры

изучаемого языка и приобретение специальных навыков, основанных на профессиональных и лингвистических знаниях.

Суть профессионально-ориентированного обучения иностранному языку заключается в дальнейшем приобретении специальных знаний и их интеграции со специальными дисциплинами с целью формирования личности с профессионально-важными качествами. В этом случае, иностранный язык выступает как средство повышения профессиональной компетентности, способствуют личностному и профессиональному развитию обучающихся и является необходимым условием успешности современных выпускников вузов как специалистов.

Приступая к изучению иностранного языка в вузе, студенты имеют разную языковую подготовку, в то время как учебная программа рассчитана на средний уровень владения иностранным языком в рамках школьной программы. И хотя на начальном этапе обучения в неязыковом вузе предусмотрен вводно-коррективный курс, отсутствие базовых знаний становятся серьезным барьером в его дальнейшем изучении. Причина в том, что многие студенты не испытывают потребности в нем как в средстве коммуникации, не видят перспектив практического его использования. А также, более половины опрошенных студентов физической культуры назвали некоторые причины, которые мешают совершенствовать навыки изучения иностранного языка, это - высокая утомляемость после тренировок, ограниченное время для самостоятельных занятий, а также, трудность понимания иноязычной речи на слух.

Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку ставит преподавателя перед необходимостью поиска путей, обеспечивающих плавный переход от общеязыковой подготовки к изучению языка специальности. Поэтому, в обучении, ориентированном на профессиональную сферу общения, основное внимание уделяется использованию соответствующей тематики, усвоению языковых средств выражения типичных коммуникативных намерений, овладению различными типами отдельных высказываний. Решение этих задач было бы невозможно без использования в учебном процессе различных технологий, основанных на принципах проблемности, интерактивности и ситуативности.

Основные задачи подготовки студента физической культуры:

Развитие профессиональной лексики: студенты изучают термины и выражения, связанные с анатомией, физиологией, спортивными техниками, методиками тренировки и общением в спортивной среде на иностранном языке. Это позволяет понимать специализированные тексты, статьи, инструкции и тренерские методики из зарубежных источников.

Коммуникативные навыки: внимание уделяется развитию навыков устного общения, что необходимо для участия в международных конференциях, семинарах, спортивных событиях и тренингах. Студенты учатся вести переговоры, консультировать спортсменов, обмениваться опытом с зарубежными коллегами и тренерами.

Развитие навыков работы с профессиональной литературой: студенты учатся читать и анализировать зарубежные исследования и публикации, что позволяет быть в курсе мировых тенденций и применять передовой опыт в области физической культуры и спорта.

Практика письменной коммуникации: подготовка направлена на развитие навыков написания отчетов, рекомендаций, резюме, научных статей и других документов, необходимых для профессиональной деятельности.

Интерактивные методы обучения: используются ролевые игры, кейс-стади, проектные задания, что позволяет студентам моделировать реальные ситуации общения в профессиональной среде. Также применяются современные технологии, такие как просмотр обучающих видеороликов, работа с онлайн-ресурсами и языковыми тренажерами.

Теоретический анализ существующих подходов к пониманию профессионально-ориентированного обучения иностранным языкам в отечественной и зарубежной методике преподавания иностранных языков показывает, что необходимо разработать единую модель

профессионально-ориентированного обучения иностранным языкам и привести требования к уровню иноязычной компетенции студентов в отечественных вузах в соответствие с международными стандартами.

Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку помогает будущим специалистам быть конкурентоспособными на международном уровне, общаться с коллегами и развиваться в области физической культуры и спорта с учетом мирового опыта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шаимова Г.А. Профессионально-ориентированное обучение английскому языку в неязыковых вузах // Молодой учёный. – 2013. - № 1.
2. Кунанбаева С.С. Компетентностное моделирование профессионального иноязычного образования. Монография.-Алматы, 2014. - С.34.
3. Бейсенбаева Б.А., Копжасарова У.И. Профессиональная ориентация как один из факторов формирования мотивации в обучении английскому языку в неязыковом вузе // Международный журнал экспериментального образования. – 2014. – № 1-1. – С. 18-22; URL: <https://expeducation.ru/ru/article/view?id=4506> (дата обращения: 12.11.2024)
4. Бганцева И.В., Боженова Н.А., Литвинова Е.А. Факторы, определяющие специфические особенности формирования иноязычной коммуникативной компетенции у студентов вузов физической культуры // Современные наукоемкие технологии. – 2020. – № 6-2. – С. 310-316
URL: <https://top-technologies.ru/ru/article/view?id=38107> (дата обращения: 12.11.2024).
5. Абрамова Л.З. Оптимизация методов обучения иностранному языку в неязыковом вузе // Мат-ы межвуз. круг. стола Актуальные вопросы теории и практики обучения иностранному языку в неязыковом вузе Оренбургский инст. Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА), 2018. С. 5-9
6. Ахметова А.Б., Касымбекова М.А., Умирзакова А.Н. Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку студентов биологического факультета. Вестник Атырауского университета имени Халела Досмухамедова. 2019;55(4):92-98.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-65-71

UDC 502.3.581.9.37.091.3.504.75

FORMATION OF ECOLOGICAL AWARENESS AND RESEARCH SKILLS THROUGH THE STUDY OF ORNAMENTAL PLANTS IN THE BOTANICAL GARDEN

SALYBEKOVA NURDANA

PhD, Acting Associate Professor, International Kazakh-Turkish university named after
Khoja Ahmed Yasawi, Turkestan, Kazakhstan

ARGYNBAY AIZADA

Master's student of the Kazakh Turkish university named after Khoja Ahmed Yasawi,
Turkestan, Kazakhstan

Аннотация. *The article is devoted to the urgent problem of the formation of ecological awareness and research skills among young people through the study of ornamental plants in the botanical garden. The author analyzes the educational potential of botanical gardens as sites for environmental education, emphasizing their role in fostering respect for nature. The methods of active learning are considered, including observing plants, conducting research projects and practical work in nature, which contribute to the deep assimilation of environmental knowledge and the development of scientific thinking. Special attention is paid to an interdisciplinary approach combining botany, ecology and environmental protection, which makes a significant contribution to environmental education and the formation of a sustainable ecological culture among the younger generation.*

Ключевые слова: *ecology, conscience, skills, study, education, plants, botany, garden, nature, stability.*

Modern environmental challenges, such as climate change, biodiversity loss, and the degradation of natural ecosystems, require the active and purposeful development of environmental awareness among the younger generation. One of the most important tasks of educational institutions is to prepare young people capable of critically assessing human impacts on the environment and making informed decisions aimed at its preservation. In this process, the development of research skills plays a crucial role, as it allows students to independently study natural phenomena, understand the interconnections within ecosystems, and appreciate the importance of protecting nature in practice.

One of the most effective ways to foster environmental awareness and develop research skills is by studying ornamental plants in a botanical garden. This approach gives students a unique opportunity to immerse themselves in the rich and diverse world of plants, observe examples of sustainable natural resource management, and appreciate the beauty and value of floral heritage. Research activities conducted in the botanical garden help develop observation, description, and analysis skills related to natural processes, providing a solid foundation for understanding environmental problems. Furthermore, educational excursions and project-based research in the botanical garden instill a sense of responsibility for nature and underscore the importance of conservation in practical terms. Working with ornamental plants allows for an interdisciplinary approach that integrates knowledge from botany, ecology, and practical environmental activities, ultimately contributing to the development of a holistic worldview.

Botanical gardens have increasingly become vital platforms for environmental education and the promotion of conservation awareness. Their unique settings offer dynamic and immersive learning environments, encouraging visitors, particularly students, to engage deeply with plant biodiversity and ecosystem services. According to Botanic Gardens Conservation International (BGCI), botanical gardens host educational programs aimed at developing a broad understanding of environmental challenges and emphasizing the role of plants in sustaining life on Earth. These

programs are instrumental in shaping attitudes toward conservation and instilling a sense of responsibility for nature protection [1, 78 p].

Educational initiatives in botanical gardens often employ experiential learning, allowing students to observe, interact with, and study various plant species in their natural or semi-natural habitats. This method has been shown to enhance ecological literacy and encourage active participation in environmental stewardship. For instance, research by Smith and Johnson (2018) indicates that hands-on activities in botanical settings improve knowledge retention and foster positive environmental attitudes. Their study demonstrated that students who participated in interactive plant-based workshops displayed a 35% higher retention rate of ecological concepts compared to those who engaged only in traditional classroom learning [2, 112 p].

Furthermore, botanical gardens serve as ideal venues for developing research skills among students. They offer opportunities for conducting ecological studies, such as monitoring plant growth, analyzing the impact of environmental factors on vegetation, and understanding species interactions within ecosystems. Such research experiences are crucial for cultivating analytical thinking and scientific inquiry, which are fundamental components of environmental education. Studies have confirmed the efficacy of research-based learning in botanical gardens. For example, Miller and Thompson (2019) reported that students who participated in structured research projects developed stronger problem-solving skills and demonstrated an increased willingness to engage in community-based conservation efforts [3, 145 p].

The role of botanical gardens extends beyond education to fostering a lifelong appreciation of nature. By showcasing the beauty and diversity of plant life, these gardens inspire awe and curiosity, prompting visitors to value and protect natural environments. As noted by Turner (2020), exposure to botanical collections has a lasting impact on individuals' environmental values and promotes sustainable practices within local communities. Turner's analysis highlighted that frequent visits to botanical gardens are linked to higher environmental activism and participation in green initiatives [4, 87 p].

Botanical gardens are powerful educational tools that contribute to environmental awareness and conservation education. Their ability to provide interactive, research-driven, and visually engaging experiences makes them exceptional venues for fostering ecological understanding and nurturing respect for the natural world. As society continues to face pressing environmental challenges, leveraging the educational potential of botanical gardens will be essential in cultivating a generation committed to environmental stewardship.

Active learning methods are becoming increasingly recognized for their effectiveness in deepening students' understanding of ecological concepts and developing scientific thinking skills. These methods, which include plant observation, research projects, and practical fieldwork, engage students in experiential learning and provide opportunities for applying theoretical knowledge in real-world contexts. According to a study by Dillon et al. (2006), active engagement with the natural environment significantly enhances ecological literacy, as students are more likely to retain knowledge gained through direct interaction with their surroundings compared to passive learning methods [5, 231 p].

Plant observation serves as a foundational active learning strategy that fosters curiosity and encourages detailed scientific analysis. By observing plant growth, phenology, and species interactions, students develop keen observational skills and a deeper understanding of ecological processes. Research by Louv underscores the importance of this method, noting that regular exposure to natural environments improves students' ability to notice subtle changes in ecosystems and comprehend complex biological relationships. Louv's findings suggest that students who engage in plant observation are better prepared to formulate scientific hypotheses and conduct further research [6, 153 p].

Another crucial component of active learning is the implementation of research projects, which provide students with hands-on experience in scientific investigation. Conducting ecological research, such as analyzing soil quality, assessing biodiversity, or monitoring plant health, encourages

students to employ the scientific method and develop critical thinking skills. A study by Kuhlthau, Maniotes, and Caspari emphasizes the value of inquiry-based projects in enhancing students' problem-solving abilities and promoting a deeper understanding of ecological principles. Their research revealed that students who engaged in research projects showed significant improvements in their ability to analyze data, draw evidence-based conclusions, and appreciate the interconnectedness of ecological systems [7, 84 p].

Practical fieldwork is another essential method that brings ecological education to life by allowing students to experience the environment firsthand. Outdoor activities such as habitat restoration, species identification, and environmental monitoring provide a dynamic and immersive learning experience. According to Ballantyne and Packer practical fieldwork not only strengthens ecological knowledge but also instills a sense of environmental stewardship. Their study found that students who participated in field-based learning were more likely to engage in sustainable practices and advocate for environmental protection [8, 178 p].

Overall, these active learning methods—plant observation, research projects, and practical fieldwork—are powerful tools for fostering a deep understanding of ecology and nurturing scientific thinking. They empower students to become active participants in the learning process, encouraging them to question, investigate, and connect theoretical knowledge to real-world applications. As our global society faces mounting environmental challenges, education that prioritizes active engagement with nature is essential for preparing future generations to think critically and act responsibly toward the environment.

In the course of the study, we examined the impact of using decorative plants in the Botanical Garden on improving students' environmental awareness and research skills, based on 7th-grade students. For the study, 22 students from the 7th grade were selected. The study was conducted in three areas: the formation of environmental awareness, the development of research skills, and the development of practical skills using the above-mentioned methods of active learning.

A questionnaire consisting of several questions was created based on the formation and development of environmental consciousness. The results were as follows (fig.1):

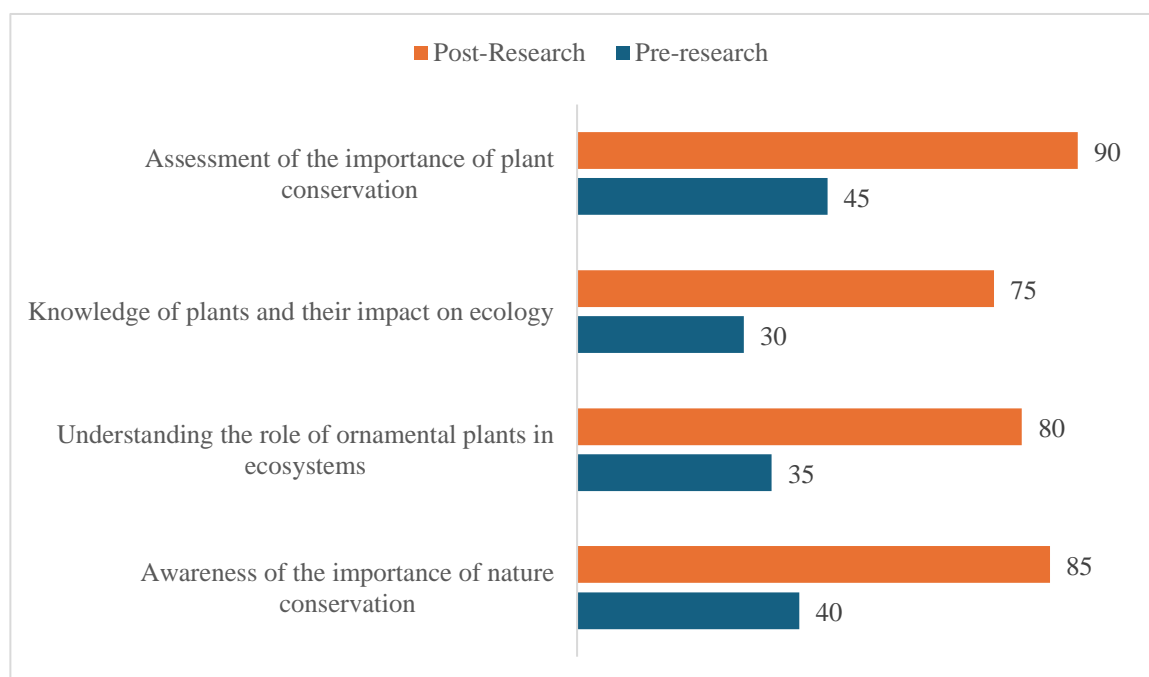

Fig 1. Indicators of the development of students' environmental consciousness before and after the study (%)

Based on the presented data, there is a significant improvement in the environmental awareness of students after visiting the Botanical Garden. All indicators related to awareness of nature and the

role of plants in ecosystems demonstrate positive changes, confirming the high effectiveness of this educational event.

Awareness of the importance of nature protection: Before visiting the Botanical Garden, only 40% of students recognized the importance of nature protection, which may indicate a lack of attention to environmental issues in traditional schooling. However, after the visit, this figure increased to 85%, showing a significant improvement. This may be attributed to direct contact with nature, the visual perception of ecosystems and vegetation, as well as gaining new experiences and knowledge, which help students better understand the importance of nature conservation.

Understanding the role of ornamental plants in ecosystems: This indicator increased from 35% to 80%. This suggests that students not only improved their awareness of ornamental plants but also understood their functional importance for ecosystems, including their role in maintaining biodiversity, improving air quality, and creating comfortable conditions for animals. Direct interaction with plants in the Botanical Garden likely contributed to a better understanding of their ecological role.

Knowledge about plants and their impact on the environment: At the beginning of the study, only 30% of students had sufficient knowledge about plants and their impact on the environment. However, after the visit, this figure increased significantly to 75%. This confirms that educational activities involving the direct observation of plants, their study, and participation in environmental activities significantly enhance students' awareness of the importance of plants in maintaining ecological balance.

Assessment of the importance of plant conservation: Notably, the indicator for assessing the importance of plant conservation increased from 45% to 90%. This suggests that students not only familiarized themselves with theoretical information but also observed firsthand how the disappearance of plants can affect the ecosystem as a whole. A deeper awareness of this issue strengthens students' willingness to participate in environmental initiatives.

Thus, the results demonstrate a significant increase in the level of environmental awareness among students after visiting the Botanical Garden. This confirms the importance of using such educational activities to develop students' conscious attitude toward nature and their understanding of the role of plants in ecosystems. Such experiences not only deepen knowledge but also foster a sustainable environmental culture among the younger generation, which, in the future, can contribute to more responsible behavior regarding environmental protection.

The development of students' research skills was assessed through the development of four different skills, as observed. The results are shown in Figure 2:

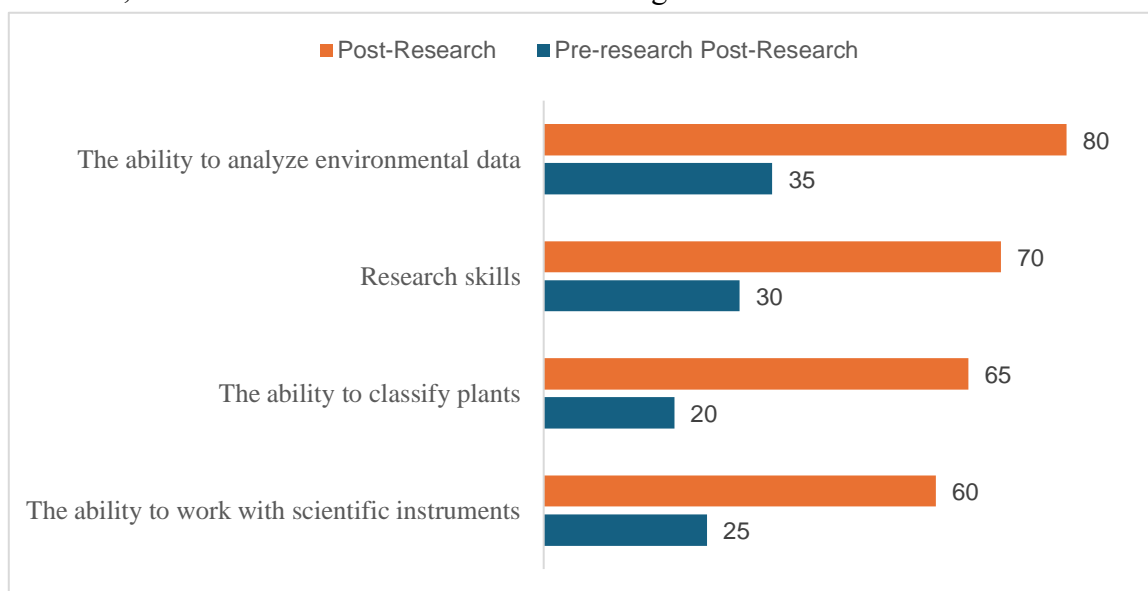

Fig 2. Results of developing students' research skills (%)

The analysis of data on students' research skills before and after visiting the Botanical Garden shows significant progress in developing skills related to scientific activities and environmental research. This confirms that practical interaction with plants and real scientific tasks contributes to a significant improvement in students' research skills.

The ability to work with scientific instruments: at the beginning of the study, only 25% of the students were able to work with scientific instruments. However, after visiting the Botanical Garden, this figure increased significantly to 60%. This improvement may be due to practical lessons in the garden, where students could use various tools to study plants, such as magnifying glasses and microscopes, and also participate in scientific experiments and observations, which contributed to the development of their practical skills.

The ability to classify plants: at the initial stage, only 20% of the students had plant classification skills. After the visit, this figure increased to 65%. This indicates that students were able not only to familiarize themselves with the diversity of vegetation but also to learn how to systematize and classify plants, which is an important part of scientific work. Skills such as sorting plants by species, categories, or ecosystems form the basis for further in-depth study of botany and ecology.

Research skills: before visiting the Botanical Garden, 30% of the students had research skills. However, after the visit, this figure increased to 70%. This confirms that students gained experience in organizing and conducting research, including on botanical and environmental topics. They may have been engaged in research projects that involved the collection and analysis of data on plants, their characteristics, and their impact on the environment.

The ability to analyze environmental data: at the beginning of the study, only 35% of the students had the ability to analyze environmental data. After visiting the Botanical Garden, this figure increased significantly to 80%. This indicates that students gained practical experience in analyzing ecosystem data, such as the state of plants, their interaction with other elements of the ecosystem, and the influence of external factors, such as pollution or climate, on vegetation. This skill is crucial for developing students' ability to conduct environmental research and participate in practical projects.

In general, the results demonstrate a significant improvement in students' research skills, likely due to direct participation in research and practical classes at the Botanical Garden. This shows that the application of active learning methods, such as research in real-world settings, significantly enhances students' skills and helps them develop the ability to analyze, classify, and conduct scientific research. This approach contributes not only to the assimilation of theoretical knowledge but also to the formation of practical skills that will be useful to students in further education and their scientific careers.

The practical skills of the students were assessed based on three different criteria. The diagram below (figure 3) presents the results of the study:

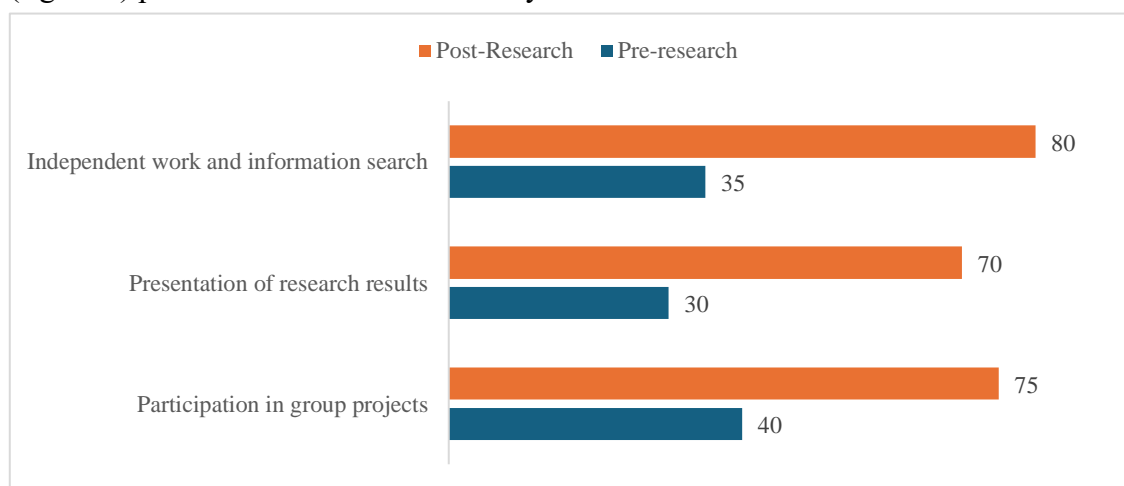

Fig 3. Results of developing students' practical skills (%)

The presented data on the assessment of students' practical skills before and after visiting the Botanical Garden demonstrate significant changes in their activity, self-management, and ability to work in groups, which indicates a high potential for using active learning methods to improve students' practical skills.

Participation in group projects: before visiting the Botanical Garden, only 40% of students participated in group projects. After the visit, this figure increased significantly to 75%. This confirms that participation in educational events at the Botanical Garden contributed to a more active involvement of students in collaborative activities. Group projects often require students to collaborate, share ideas, and conduct joint research. Direct participation in such projects improves teamwork skills and develops the ability to work in a group, which is important for both the social and academic life of students.

Presentation of research results: the student participation rate in research presentations increased from 30% to 70%. This demonstrates that students have learned not only to conduct research but also to effectively present their results to others. Presentation skills are a key part of the educational process, as they develop students' confidence, teach them to formulate their thoughts, argue effectively, and convey information to the audience. It is expected that participation in real projects, such as plant research in the Botanical Garden, stimulates the desire to share the results of their work with others.

Independent work and information search: this indicator also showed a significant increase, from 35% to 80%. The increase in the level of independent work among students is linked to their participation in practical classes and research in the Botanical Garden, where they were able to independently gather information about plants, their characteristics, and ecosystems. This experience helps students develop skills in searching, processing, and analyzing information, which is an important aspect of scientific work. Independent work also fosters the development of critical thinking, responsibility, and initiative, all of which will be beneficial for students in the future.

Overall, the results demonstrate a significant improvement in students' practical skills, confirming the effectiveness of active learning methods such as participation in group projects, presentations, and independent research work. These skills not only contribute to a better assimilation of educational material but also prepare students for deeper engagement with the scientific and educational environment. Improving practical skills, such as group work, presenting results, and conducting independent research, contributes to the comprehensive development of students, boosting their confidence and readiness for further education and professional careers.

Conclusion. The use of ornamental plants in the Botanical Garden has a significant impact on increasing environmental awareness and developing students' research skills. The results of the study showed that students' participation in educational activities related to the observation and research of vegetation contributes to a deeper understanding of the importance of nature conservation and enhances knowledge about the role of plants in ecosystems.

During their work at the Botanical Garden, students significantly increased their awareness of plants and their impact on the environment, which is reflected in an increase in environmental consciousness. Knowledge about the role of ornamental plants, their benefits for ecosystems, and their importance for the sustainability of nature became clearer and more profound. These results confirm the importance of practical experience in nature for the development of a sustainable ecological worldview among the younger generation.

In addition, using the Botanical Garden as an educational base contributed to a significant improvement in students' research skills. Practical work with scientific instruments, plant classification, research, and analysis of environmental data allowed students to develop the scientific competencies necessary for further work in the fields of ecology and biology. Indicators in the area of practical skills, such as participation in group projects and the presentation of results, also showed significant growth, confirming that active forms of learning, including practical research of nature, contribute to the improvement of both individual and collective research skills.

Thus, the integration of ornamental plants into the educational process through the Botanical Garden is an effective tool for increasing students' environmental awareness and developing their research skills. These results confirm the importance of using natural objects in education, which will further contribute to the formation of an environmentally responsible and scientifically literate generation.

REFERENCES

1. Willison J. The Role of Botanic Gardens in Education for Sustainable Development // *BGCI Publications*, 2016. – P. 71-82.
2. Smith A., Johnson L. Learning by Doing: The Impact of Experiential Education in Botanic Gardens // *Environmental Education Review*, 2018. – P. 109-124.
3. Miller K., Thompson R. Research-Based Learning in Botanical Gardens: Enhancing Analytical Skills and Conservation Awareness // *Journal of Ecology Education*, 2019. – P. 137-148.
4. Turner P. The Psychological Impact of Nature Exposure in Botanic Gardens // *Green Mind Studies*, 2020. – P. 81-96.
5. Dillon J., Rickinson M., Teamey K., Morris M., Choi M. Y., Sanders D., Benefield P. The Value of Outdoor Learning: Evidence for the Impact of Outdoor Experiences on Ecological Knowledge and Attitudes // *Environmental Education Research*, 2006. – P. 221-247.
6. Louv R. Last Child in the Woods: Saving Our Children from Nature-Deficit Disorder // Algonquin Books, 2008. – P. 147-156.
7. Kuhlthau C. C., Maniotes L. K., Caspari A. K. Guided Inquiry: Learning in the 21st Century // Libraries Unlimited, 2015. – P. 75-89.
8. Ballantyne R., Packer J. Introducing Research-Based Learning in the Outdoors: Understanding the Impact of Fieldwork on Students' Ecological Literacy and Environmental Attitudes // *Journal of Environmental Education*, 2009. – P. 171-191.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-72-75

ӘӨЖ 376.42

ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАЛАЛАРДЫҢ ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТІНІҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ТУГАНБЕКОВА КЕНЖЕКУЛ МЕДИЕВНА

Арнайы және инклюзивті білім беру кафедрасының қауымдастырылған профессоры,
академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

БОЛАТОВА АЛУА ҚАНАТҚЫЗЫ

1 курс магистранты, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қарағанды, Қазақстан

Аннотация. Мақала психикалық дамуы тежелген балалардың ойлау қабілетінің дамуын зерттеуге арналған. Жұмыста ойлаудың негізгі ерекшеліктері, сондай-ақ ойлаудың көрнекі-пәрменді, көрнекі-бейнелі және сөздік-логикалық түрлерін зерделеу мәселелері қаралады.

Кілт сөздер: ойлау, интеллект, рефлексия, көрнекі-пәрменді ойлау, көрнекі-бейнелі ойлау және сөздік-логикалық ойлау.

Осы жұмысты дайындау кезінде ғылыми әдебиетте қаралатын негізгі проблемалардың бірі психикалық дамуы тежелген кіші жасөспірімдердің ойлау қызметін түзетуге бағытталған мамандандырылған бағдарламаларды зерттеу және енгізу қажеттігі туралы мәселе болды.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға жалпы орта білім беруді қамтамасыз ету үшін «Білім туралы» ҚР Заңын, ҚР Конституциясын, сондай-ақ басқа да заңдар мен халықаралық нормативтік құжаттарды қамтитын нормативтік-құқықтық база бар.

А.Р. Лурия өзінің зерттеулерінде психикалық дамуы тежелген балаларды оқыту және тәрбиелеу олардың бұзылуларының ерекшелігіне байланысты күрделі міндет болып табылатынын атап өтті, олар жоғары қабық функцияларының кідіруін ғана емес, сонымен қатар эмоционалдық-ерік бұзылуларын, сондай-ақ сөйлеу және қозғалыс функцияларының жеткіліксіздігін қамтуы мүмкін [1, 48 б.].

Қарастырылып отырған санаттағы балаларда мидың жетілу кезеңдеріндегі бұзылулар оның дамуы әлі аяқталмаған кезде пайда болады. Бұл психикалық дамуы тежелген балалардың ерекше ерекшеліктерінің себебі болып табылады және өзіне тән жас динамикасына, сондай-ақ баланың сөйлеу, қозғалыс және психикалық дамуының тұрақсыздығына себепші болады.

Ми белсенділігінің даму қарқынындағы теңсіздік пен теңсіздік осы топтағы жасөспірімдердің ойлау қызметінің және көбінесе бүкіл жеке басының негізгі сипаттамаларына айналуы мүмкін.

Психикалық дамуы тежелген балалардың проблемаларын зерделеуге көптеген зерттеушілердің еңбектері арналған, олар В.И. Лубовский, Г.Е. Сухаренова, М.С. Певзнер, К.С. Лебединская, Т.А. Власова және басқа да ғалымдардың ЗІР бар балалардың ойлау қабілетінің дамуын қарастырған.

«Психикалық дамуының тежелуі» термині ұзақ уақыт бойы әлеуметтік депривация жағдайындағы, орталық нерв жүйесінің функциялық жетіспеушіліктері немесе шамалы органикалық зақымданулары бар балаларға қолданылады [2, 44 б.].

Осы топтағы балаларда ойлау қабілетінің даму қиындықтарын зерделеу кезінде ең көп бұзушылықтар сөздік-логикалық ойлау саласында көрінеді.

С.Л. Рубинштейн ойлауды «жанама - байланыстар мен қатынастар орнатуға негізделген - және объективті шындықты жалпыланған білу» деп айқындайды. Оның айтуынша, «ойлау - адамның алдында туындайтын мәселелерді немесе міндеттерді шешуге алып келетін таным» [3, 18 б.].

Ресейлік психолог В.В. Давыдовтың еңбектерінің негізінде ойлаудың мынадай түрлерін бөліп көрсетуге болады: көрнекі-пәрменді, көрнекі-бейнелі және сөздік-дискурсивті. Бұл сыныптама пайдаланылатын құралдардың сипатына және ойлаушы субъектінің белсенділік деңгейіне байланысты.

Психикалық дамуы тежелген бастауыш сынып оқушылары мен олардың құрдастарын ауытқуларсыз зерделеу кезінде айырмашылықтар танымдық белсенділіктің ерекшеліктері мен мінез-құлқында көрінетінін байқауға болады. Ауытқулары бар балаларға кемшіліктерді өтеу үшін түзету қолдауы қажет.

Психикалық дамуы тежелген балалардың ерекшелігі ойлау операцияларының жеткіліксіз дамуы болып табылады. Бұл балалар тобында синтез және талдау сияқты процестер қалыптаспаған, сондай-ақ теориялық ойлау әлсіз дамыған. Олар нысандардың маңызды белгілерін ажырата алмайды.

Дамуында кідірісі бар кіші жасөспірімдердің объектілерін талдау кезінде олардың қорытындылары толымдылығы мен тереңдігі төмен болып ерекшеленеді, сондықтан олар қалыпты дамуы бар құрдастарымен салыстырғанда объектінің сипаттамасында белгілерді екі есе аз бөліп көрсетеді. Бұл ретте олардың белгілерін талдау қисынды қадамдық пайымдаумен сүйемелденбейді. Алайда, қарқынды түзету психологиялық-педагогикалық жұмыстың қолдауымен жақсаруға қол жеткізуге болатынын атап өткен жөн.

Бұл үшін екі суретті салыстыру әдістемесін пайдалануға болады, онда бір айырмашылықты, мысалы, өлшемде, түсте немесе үлгіде табу қажет. Жасөспірімдер мұндай тапсырмаларды ауызша нұсқауларға сүйене отырып, визуалды бейнелерді пайдаланбастан орындай алады.

О.В. Овчарова өз жұмыстарында мұндай тапсырмалар неғұрлым терең және саналы талдауға ықпал ететінін атап көрсетеді. Сондай-ақ, педагог баланың нысанды мұқият қарап, оның неғұрлым маңызды бөлшектерін бөліп көрсеткісі келетіндей сұрақтарды тұжырымдай білуі маңызды.

Жалпылау процесі баланың ойлау белсенділігін дамыту үшін неғұрлым дәл көрініс береді. Объектілерді немесе құбылыстарды салыстыру кезінде олардың жалпы белгілерін ойлап ажырата білу маңызды. Психикалық дамуы тежелген балаларда жалпы белгілері бойынша заттарды немесе құбылыстарды сұрыптауға арналған тапсырмаларды орындау кезінде жинақтауда қиындықтар байқалады. Осындай міндеттерді орындау үшін бала «жануарлар», «ыдыс-аяқ», «өсімдіктер», «жәндіктер» және т.б. сияқты негізгі ұғымдарды меңгеруі тиіс.

Дамуында кідірісі бар жасөспірімдер әдетте қажетті ұғымдардың жартысына жуығын ғана ұсына алады. Бұл көбінесе жеке тәжірибенің шектеулі болуымен, сөздік қорының кедейленуімен және қоршаған орта туралы түсініктің тар болуымен байланысты. Осы кемшіліктерді жою және рулық ұғымдарды түсінуді дамыту үшін педагог көрнекі және логикалық тапсырмаларды пайдалана алады. Белгілі бір бірізділікті ұстану маңызды: бала нақты бейнелер мен заттарды топтастыра білуді меңгергеннен кейін ғана ауызша жіктеуге көшу керек. Содан кейін неғұрлым күрделі тапсырмаларға кірісуге болады, мысалы, тізімнен біртекті пәндер тобын таңдап, оларды таңдалған әрбір объектіге қатысты бір ұғыммен белгілеуге болады.

Даму деңгейі жеткіліксіз оқушылардың көпшілігі үшін ойлау икемділігі қиын болып табылады, себебі көпшілігі үлгілер мен стереотиптерге сүйене отырып ойлауға және талдауға үйренген. Психикалық дамуы тежелген балаларға теориялық ойлауды дамытуға арналған тапсырмаларды орындау кезінде қалыпты даму деңгейі бар балаларға қарағанда көбірек қолдау талап етіледі.

Даму деңгейі төмен кіші жасөспірімдер үшін жіктеудің қарапайым нысандарын қолдану қажет болатын тапсырмалар оңай орындалады. Мысалы, олар қарапайым геометриялық фигураларды бір белгі бойынша (түсі, пішіні) қиындықсыз санаттарға бөлуі мүмкін. Алайда, егер бір мезгілде бірнеше белгілер бойынша жіктеу талап етілсе, олардың өнімділігі

төмендейді, өйткені бұл оларда қиындықтар туғызады. Алайда, егер балаға объектілермен физикалық тұрғыдан өзара іс-қимыл жасау мүмкіндігі берілсе, онда ол осындай тапсырманы табысты орындай алады [4, 517 б.]. Психикалық дамуы тежелген балалардың ойлау қабілетінің дамуын зерттеуге сәйкес, шұғыл реакцияны талап ететін міндеттерді шешу процесі көбінесе жасөспірімдердің эмоциялық-ерік қасиеттерімен айқындалады. Көбінесе мұндай балалар ойларына келген бірінші нәрсені айтады және интуитивті түрде шеше алатын болса да, міндет шешілмей қалады. Олар саналы түрде зияткерлік жүктемеден қашады.

Психикалық дамуы тежелген балалардың ойлау қабілетінің ерекшеліктерін егжей-тегжейлі қарайық. Психолог Л.Н. Блинованың пікірінше, ойлау қызметінің дамуындағы бұзушылықтар ойлаудың барлық құрылымдық компоненттерінде көрінеді:

- танымдық белсенділіктің өте төмен болуынан көрінетін уәждеменің жеткіліксіздігінде;
- реттеу-мақсатты құрамдауыштың әлсіз дамуында, бұл сынамалар әдісімен мақсат қою және әрекет ету қажеттілігінің болмауына байланысты;
- операциялық компоненттің ұзақ уақыт қалыптаспауы, яғни талдау, синтез, абстракция, қорыту, салыстыру ақыл-ой операциялары;
- ойлау процестерінің динамикалық аспектілерінің бұзылуында [2, 109 б.].

Жоғарыда аталған құрылымдарды негізге ала отырып, психикалық дамуы тежелген көптеген балалардың оқу процесінде қойылған міндеттерді шешуге көмектесе алатын интеллектуалдық күш-жігерге бейімділігі мен дайындығы нашар дамығанын атап өтуге болады.

Ойлаудың дұрыс дамуындағы бұзушылықтар, құрдастарынан артта қалу, сондай-ақ мектептегі білім берудің жас талаптарына және оқу орнынан тыс өмірлік жағдайларға сәйкес ойлаудың даму қабілетінің төмендеуі психологтар мен педагогтарды баланың интеллектуалдық дамуында патологиялардың болуын болжауға мәжбүрлейді. Ойлаудың дамуындағы артта қалу мұндай балаларды олардың құрдастарынан ажырататын негізгі ерекшеліктердің бірі болып табылады.

Жалпы психикалық дамуы тежелген балалардың ойлау және есте сақтау проблемаларына, сондай-ақ ойлау қызметінің динамикасына арналған алғашқы зерттеулердің бірі Т.В. Егорованың жұмыстары болды. Ойлау динамикасын зерделей отырып, Т.В. Егорова мамандандырылған эксперименттік сыныптарда оқитын балалардың ойлау операцияларын дамытуда елеулі прогресті тіркеді.

Т.В. Егорованың пікірінше, ақыл-ой дамуының белсенділігі мен ұсынылатын қолдаудың тиімділік дәрежесі психикалық дамуы тежелген балаларды зияткерлік жетіспеушілігі бар балалардан ажыратуға болатын негізгі белгілер болып табылады.

Қорытындылай келе, психикалық дамуы тежелген балаларда ойлау қабілетінің даму ерекшеліктері мотивацияның жетіспеушілігін, ойлау операцияларының дамуындағы бұзылыстарды, сондай-ақ танымдық белсенділіктің төмен деңгейін қоса алғанда, факторлар кешенімен байланысты деп айтуға болады. Бұл балалар логикалық талдауды және жинақтауды талап ететін міндеттерді шешуде жиі қиындықтарға тап болады, сондай-ақ теориялық ойлауды дамытуда қиындықтарға ұшырайды. Осы қиындықтардың болуына қарамастан, жеке тәсілге негізделген дұрыс түзету жұмысы мен қолдау ойлау процестерінің дамуын едәуір жақсартуға қабілетті екенін атап өту маңызды.

Психикалық дамуы тежелген балалардың когнитивтік даму ерекшеліктерін түсіну осы қиындықтарды еңсеруге бағытталған оқыту мен түзетудің тиімді әдістемелерін әзірлеуге көмектеседі. Қажетті психологиялық-педагогикалық көмек көрсету тек ойлау деңгейін ғана емес, сонымен қатар баланың оқу ортасы мен қоғамға жалпы бейімделуін жақсартуға ықпал етеді. Түзету процесінің ұзақ мерзімді және жүйелі болуы, жоғары нәтижелерге қол жеткізу үшін мамандарды, педагогтар мен ата-аналарды тарту маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Заширинская О. Психология детей с задержкой психического развития.-Litres, 2022.-212 с.
2. Микляева, Н. В. Воспитание и обучение детей дошкольного возраста с задержкой психического развития : учебник и практикум для вузов / Н. В. Микляева. — 2-е изд., перераб. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2024. — 328 с.
3. Алипбаева Г. А., Нұрғабыл Р. Қ. Психикалық дамуы тежелген балалардың логикалық ойлауы. – ҚМПИ ЖАРШЫСЫ №3 (63) – 2021. – 17-21 б.
4. Тогызбаев А. М., Айкинбаева Г. Қ. Бастауыш мектептегі психикалық дамуы тежелген балалардың клиникалық-психологиялықпедагогикалық ерекшеліктері. – Профессор А.А. Молдажанованы еске алуға арналған «XXI ғасырдағы педагогикалық білім беру: басымдықтар мен ізденістер» тақырыбындағы Халықаралық ғылымипрактикалық конференция материалдарының жинағы – 2022. – 514-522 б.
5. Золоткова Е. В., Тюрина Е. В. Формирование познавательных процессов у младших школьников с задержкой психического развития //Проблемы современного педагогического образования. – 2018. – №. 58-3. – С. 108-111.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-76-81
УДК 373,31

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚАУІПСІЗ ОРТАСЫН ҚҰРУ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ

САЛГАРАЕВА ГУЛАЙЫМ ИБРАГИМОВНА

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің аға оқытушысы,
педагогика және психология магистрі, Алматы қ., Қазақстан

ӘБДРАМАН АЯЖАН, АНАРҚҰЛОВА САИДА

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің 6В01301-«Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі» мамандығының 3-курс студенттері
Алматы қ., Қазақстан

Аннотация: Бұл мақалада бастауыш сынып оқушыларының мектепте қауіпсіз ортасын құру мәселесі қарастырылады. Физикалық және психологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі аспектілері, мектеп қауымдастығы мен ынтымақтастықтың маңызы, цифрлық қауіпсіздік шаралары талқыланады. Мұғалімдер, ата аналар және мектеп әкімшілігінің рөлі айқындалып, оқушыларға қолайлы орта қалыптастырудың тиімді жолдары ұсынылады.

Кілт сөздер: қауіпсіз орта, психологиялық қолдау, мектеп қауымдастығы, буллинг, цифрлық қауіпсіздік.

Оқушылардың қауіпсіз ортасы - мектепте және білім беру процессінде балалардың физикалық, психологиялық және әлеуметтік қауіпсіздігін қамтамасыз ететін жағдайлар. Бастауыш сынып оқушыларының қауіпсіз ортасын құру жұмыстарын ұйымдастыру-қазіргі білім беру саласындағы маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Қазіргі қоғамда төтенше жағдайлар мен түрлі қауіп түрлерінің артуы, балалардың әлеуметтік ортасының өзгеруі, түрлі қауіп пен қатер түрлерінің артуы мектепте және отбасында қауіпсіздік шаралары жұмыстарын жүйелі ұйымдастыруды талап етеді. Бастауыш жас кезеңінде қоғамнан, интернет желілері мен қоршаған ортадан келетін зияндар, қауіп қатерлер саны күннен күнге артып келе жатқандықтан, осы тақырып аясында оқушылар үшін қауіпсіз ортаны құрудың мақсат-міндеттері мен мәнін ашып көрсетуді шештік. Қоғамда, айналамызда болып жатқан оқиғаларды ескере отырып, бастауыш жасындағы балаларға қауіпсіздік туралы түсіндірме жұмыстарының аса қажеттігін байқай аламыз.

Бастауыш сынып оқушыларының қауіпсіз ортасын жүйелі құру жұмыстарын тиімді ұйымдастыру мектеп қауымдастығы мен ата аналардың ынтымақтастығына тікелей байланысты болып саналады. Яғни баланың қауіпсіз ортасын ұйымдастыру үшін ата-аналар мектеппен әрдайым байланыста болуы тиіс. Қауіпсіз ортаны құру жұмыстарын жүйелі ұйымдастыруда мұғалімнің біліктілігі мен ұйымдастырушылық дағдыларының болуы маңызды рөл атқарады. Бастауыш сынып оқушыларының қауіпсіз ортасын құрудың маңыздылығы туралы Президентіміз Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев 2022 жылғы Жолдауында: Балалардың қорғалуына және мектептерде буллингке қарсы күресті күшейту туралы бастамалар көтерді. Кәмелеттік жасқа толмаған балаларға зорлық зомбылық көрсеткендер, балаларды құмар ойынға тартқандардың жазасы қатаңдатылатынын айтып өткен болатын. Президент балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін оқу орындарында ақпараттық қауіпсіздік шараларын күшейтуді тапсырды [1]. Сонымен қоса оқушылардың қауіпсіз ортасын құру жұмыстарын ұйымдастырудың маңыздылығын келесідей құжаттардан байқай аламыз:

«Білім туралы» ҚР Заңы: бұл заң балалардың білім алу құқығын қорғап қана қоймай, олардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған нормаларды да қамтиды. Заңда оқушылардың қауіпсіз ортада білім алу құқығы туралы айтылады. Атап көрсетер болсақ:

28-бапта білім беру ұйымдарындағы тәрбие мен оқыту қауіпсіздігіне қатысты. Бұл бапта оқушылардың қауіпсіз ортада білім алулары үшін барлық жағдайлардың жасалатындығы айтылған. Мектеп әкімшілігінің балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жауапты екендігі, түрлі төтенше жағдайлар кезінде немесе мектеп ішінде оқыс оқиғалардың алдын алуға арналған шараларды жүзеге асыруға тиістігін міндеттеген. Сонымен қатар бапта оқушылардың білім беру ұйымдарындағы денсаулығы, мектеп ортасымен қарым-қатынасы, буллингтің алдын алу және білім мен тәрбие беру кезіндегі қауіпсіздік ережелері қамтылған.

47-бапта білім беру ұйымдары оқушылар үшін қауіпсіз және жайлы жағдай жасау міндеттері айтылған. Мұнда оқушылардың денсаулығына зиян келтіретін жағдайларды болдырмау, апаттық жағдайлардың алдын алу және мектептің қауіпсіздігіне жауапты тұлғалардың рөлі нақтыланған. Мектеп ішіндегі жиһаздардың орналасуынан бастап, мектеп ауласындағы заттардың орнына дейін жоспарлы болуы керектігін және мектеп қызметкерлері мен оқушылардың міндеттерін айқындайды. Шұғыл апаттық жағдайлар болған кездегі оқушылар мен мектеп қызметкерлерінің атқаратын шараларының тізімі бекітілген болуы қажет және апаттық жағдайдың барынша алдын алу шараларын ұйымдастырылуы туралы осы 47-бапта нақтыланған [2].

«Балаларды денсаулығы мен дамуына зиян келтіретін ақпараттан қорғау туралы» ҚР Заңында: бұл заң балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуді негізге алады. Мектеп оқушыларын интернеттегі қауіпті ақпараттардан және кибербуллингтен қорғау бойынша шаралар қабылдануының қажеттілігін баяндайды. Нақтылап айтқанда бұл заңның 2 тарауының 4 бабында «Балаларды денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау саласындағы мемлекеттік саясаттар» туралы жазылған. Балалардың денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттардан қорғау шаралары мемлекеттік деңгейде қолға алынуы тиіс.

Балаларды денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау саласындағы мемлекеттік саясаттың қағидаттары:

1) психологиялық жас ерекшеліктерін, ақпараттық ортаның теріс ықпалына осалдығын ескере отырып, мемлекеттің балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз етуі;

2) балаларды денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғауды қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттік шаралардың жүйелілігі мен кешенділігі;

3) балаларды тиісінше тәрбиелеу және толыққанды дамыту мақсатында тарихи және өзге де дәстүрлерді, қоғам мен мемлекеттің мәдени құндылықтарын ескеру;

4) Қазақстан Республикасының заңдарымен балалардың денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпаратты еркін алу және тарату құқықтарын шектеуге жол беру қағидаттарына негізделеді [3].

Осы құжаттардың негізіне сүйене отырып мектеп жасындағы әрбір оқушы үшін қауіпсіз орта құрудың маңыздылығын байқай аламыз. Оқушылар үшін қауіпсіз ортаны құруды бастауыш сыныптан бастап жүргізу тиімді болып табылады. Мектеп оқушылары үшін психологиялық қауіпсіз әрі жайлы ортаны құру қажеттілігін бірнеше ғалымдар зерттеді.

Мысалы, қауіпсіз ортаны құру маңыздылығын зерттеген шетелдік ғалымдардың ішінде Роберт Блэкті атап өте аламыз. Роберт Блэк "Child Protection and Development"(1996) атты еңбегінде бастауыш жасындағы балалардың психологиялық және физикалық қауіпсіздігіне қатысты зерттеулер жүргізе отырып қауіпсіз ортаның балалардың білім алуына, әлеуметтік байланыстарына әсерін анықтап көрсеткен. Оның еңбектері балаларды қорғау мен қауіпсіз орта құрудың маңыздылығын насихаттады [4].

Джон Дьюи-мектеп жасындағы балалардың қауіпсіздігі туралы елеулі еңбек қалдырған американдық философ. Оның 1899 жылы жарық көрген «School and society»(Мектеп және

қоғам) еңбегінде мектептің тек қана білім беру ордасы ғана емес, сонымен қатар, балалардың әлеуметтік, эмоционалдық қауіпсіздігі мен дамуы қамтамасыз етілетін орта ретінде қарастырған. Оның бұл еңбекті жазу мақсаты-мектеп жасындағы балалардың зайырлы әрі қауіпсіз ортада білім алуының балалардың келешегіндегі маңызын айқындау және дәлелдемелер келтіру болды. Сол себепті де, Джон Дьюи дәл осы еңбегінде жарқын болашақ үшін қауіпсіз ортадағы білім беру үдерісінің әсерін, салдарын нақтылаған [5].

Кейбір ғалымдардың зерттеулері бойынша қауіпсіздік моделі 3 жағдайды қамтиды:

1. Физикалық қауіпсіздік
2. Психологиялық қауіпсіздік
3. Экологиялық (санитарлық-гигиеналық)

• Физикалық қауіпсіздік-білім беру процессінің барлық субъектілерінің өмірі мен денсаулығын қамтамасыз ету жағдайларын қамтиды.

• Санитарлық-гигиеналық қауіпсіздік мектептің оқу және демалыс орындарының жай-күйіне, олардың санитарлық-гигиеналық талаптарға сәйкестігін қамтиды.

• Психологиялық қауіпсіздік (И.А.Баева, Т.С.Кабаченко бойынша): бұл әлеуметтік субъектілердің тұтастығының психологиялық қатынасының бұзылуы болып саналады.

• Әлеуметтік қауіпсіздік (Г.Г.Сласте бойынша): адамның әлеуметтік құқықтары мен бостандықтары: өмір сүру, еңбек ету, тегін білім алу, емделу сияқты мемлекет тарапынан кепілдендірілген әлеуметтік қорғау [6].

Бастауыш сынып оқушыларының физикалық және психологиялық қауіпсіздігі-білім беру процесінің маңызды бөлігі. Бастауыш жас кезеңі – баланың жеке басының қалыптасуының алғашқы сатысы болғандықтан, оқушылардың мектептегі қауіпсіздігін қамтамасыз ету олардың денсаулығы мен дамуына тікелей әсер етеді. Қауіпсіз орта құру тек физикалық жағдайлармен шектелмейді, сонымен қоса оқушылардың эмоционалдық және психологиялық жайлылығында қамтиды. Бастауыш сынып оқушыларының қауіпсіз ортасын құру бойынша бірінше қағидалар мен ұйымдастыру аспектілерін қарастыруымызға болады.

1 кесте. Оқушылардың қауіпсіз ортасын құрудың негізгі қағидалары

№	
Оқушылардың жас ерекшеліктерін ескеру	Бастауыш сынып оқушыларының психологиялық және физиологиялық даму ерекшеліктеріне байланысты олардың қауіпсіздік талаптары өзгеріп отырады. Сондықтан мектеп ортасы мен қауіпсіздік шаралары оқушылардың жас ерекшеліктеріне, физикалық белсенділігіне, физиологиялық ерекшеліктеріне және танымдық қабілеттеріне сәйкес болуы тиіс.
Кешенді тәсілдерді қолдану	Бастауыш сынып оқушыларының қауіпсіз ортасын құру жұмыстарын ұйымдастыруда жүргізілетін әдіс-тәсілдердің дұрыс таңдалуы қажет. Сонымен қатар физикалық қауіпсіздік шаралары, психологиялық қолдау және әлеуметтік қарым-қатынастарды дамыту жұмыстары қатар жүргізілуі қажет.
Алдын алу шараларын ұйымдастыру	Проблемаларды алдын ала анықтап, тиісті шараларын тағайындау қажет. Бұл физикалық жарақаттардың алдын алуға, буллингті болдырмауға және оқушылардың психологиялық денсаулығын тұрақты бақылауға көмегін тигізеді.
Үздіксіз бақылау және түзету жұмыстары	Қауіпсіздік шаралары тұрақты түрде бақылауды және түзетуді талап етеді. Мұғалімдер мен мектеп ұжымы

	оқушылардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін үнемі жағдайды бақылап, қажет болған шараларды жетілдіріп отыруы тиіс.
Жауапкершілікті бөлу	Қауіпсіз орта құру тек мектептің ғана міндеті емес, сонымен қатар ата-аналар, мұғалімдер және мектеп әкімшілігі арасындағы бірлесіп жасалатын жұмыс. Әр адам өз рөлін нақты түсініп, қауіпсіздік шараларын орындауға жауапкершілікпен қарауы тиіс. Әр адам қауіпсіз ортаны құруды өз міндеті ретінде есептесе, жайлы әрі қауіпсіз ортаны құру оңайырақ болатын еді.

Жоғарыда көрсетілген қағидаларға сүйене отырып, бастауыш сынып оқушыларының қауіпсіз ортасын құру жұмыстарын ұйымдастырудың аспектілерін қарастырайық:

Физикалық қауіпсіздік- ең басты басымдықтардың бірі. Бастауыш сынып оқушыларының жасы кішкентай болғандықтан олардың қимыл белсенділігі жоғары. Сонымен қатар жас жеткіншектердің көп бөлігі қауіпсіздік ережелерін толық меңгере қоймаған. Осыларды ескере отырып біз келесідей шаралардың жүргізілуін қамтамасыз етуіміз қажет:

Жиһаздардың қауіпсіздігі: Мектеп жиһаздары (парталар, орындықтар, шкафтар) оқушылардың жас ерекшелігіне сай болуы қажет және тұрақты түрде тексерістен өтіп тұруы керек. Олардың бұрыштары дөңгелектенген болуы тиіс яғни құлау жағдайы болғанда оқушының денсаулығына қауіп төндірмеуі керек.

Жабдықтардың тексерілуі: Барлық мектеп жабдықтары белгілі бір уақыт ішінде тексеруден өткізілуі тиіс , ескірген жағдайда жаңартылып отырылуы керек.

Өрт қауіпсіздігі: Мектепте өрт қауіпсіздігі талаптарын сәйкес барлық қажетті құралдар (өрт сөндіргіштер, дабылдар, эвакуациялық жоспарлар) қолжетімді болуы керек, ал оқушылар мен мұғалімдер жүйелі түрде дайындық жаттығуларынан өтулері керек .

Мектеп ауласындағы қауіпсіздік: Ойын алаңдарындағы және мектеп ауласындағы құралдар талаптарға сай қауіпсіз болуы міндетті. Мектеп ауласына бөгде адамдардың кірмеуі де маңызды.

Психологиялық қауіпсіздік мектептің оқушыларына қолайлы және қауіпсіз орта құруымен тығыз байланысты. Бастауыш сынып оқушылары психологиялық қысымға, қорқынышқа немесе мазасыздыққа сезімтал болғандықтан оларға келесідей аспектілердің қамтылуы маңызды :

Бейбіт қарым-қатынас орнату : Оқушылар арасында достық, құрмет пен ынтымақтастыққа негізделген микроклиматты қалыптастыру қажет. Мұғалімдер оқушыларды құрметтеуге, бір-бірімен дұрыс қарым-қатынас құруға үйретуіміз қажет.

Буллингтің алдын алу: Буллинг (қорқыту, зорлық-зомбылық) мәселесін дер кезінде анықтап, оған жол бермеу маңызды міндет болып табылады. Бұл үшін мектеп психологтары мен сынып жетекшілері оқушылармен жиі сөйлесіп, олардың эмоциялық жағдайын бақылауы қажет. Қажет болған жағдайларда мектеп оқушыларына жеке диагностика жүргізулері керек.

Эмоционалдық қолдау көрсету: Мұғалімдер оқушылармен тығыз байланыста болуы керек. Оқушылар қандайда бір проблемаларға тап болғанда оларға көмектесіп, эмоционалды қолдау көрсете алуы қажет.

Бастауыш сынып оқушыларының қауіпсіз ортасын құруда мектеп қауымдастығының (мұғалімдер, ата-аналар және мектеп әкімшілігі) үйлесімді ынтымақтастық орнату аса маңызды.

Ата-аналармен байланыс: Ата-аналармен тығыз қарым-қатынаста болу қауіпсіздік мәселелерінде маңызды. Ата-аналармен жиі кездесулер өтуі, балалардың үйдегі және мектептегі мінез-құлқын бірлесіп бақылау қажет.

Мектеп әкімшілігімен ынтымақтастық: Мектеп басшылығы қауіпсіздік мәселелерін шешу үшін материалдық-техникалық базаны үнемі жетілдіріп, қажетті шараларды ұйымдастырып отыруы тиіс.

Мұғалімдердің кәсібилігі: Мұғалімдер психологиялық қолдау көрсету әдістері бойынша үнемі білімдерін жетілдіріп отыруы қажет. Бұл мектептегі күнделікті оқыту процесінде маңызды болып табылады.

Цифрлық қауіпсіздік- мемлекеттік ақпараттық ресурстардың, сондай-ақ ақпарат саласында жеке адамның құқықтары мен қоғам мүдделері қорғалуының жай-күйі.

Қазіргі таңда оқушылар ақпараттық технологиялармен ерте жастан танысады. Сондықтан цифрлық қауіпсіздік мәселесі де маңызды рөл атқарады.

Интернетті қауіпсіз пайдалану: Оқушыларға интернетті дұрыс және қауіпсіз пайдалану туралы ақпарат берілуі керек. Ата-аналар оқушылардың онлайн кеңістікте қандай сайттарға кіретінін бақылауы тиіс.

Жоғарыда көрсетілген нормативтік құжаттарға, қауіпсіз ортаны құру жұмыстарын ұйымдастыру қағидалары мен аспектілеріне сүйене отырып қауіпсіз ортаны құру жұмыстарын ұйымдастыру үшін бірнеше ұсынымдар жасауымызға болады:

- *мұғалім-ата-ана-оқушы арасындағы сенімді қарым-қатынас құру*: бір-бірінің пікірін тыңдау, құрметтеу және еш кедергісіз ашық қарым-қатынас орнату. Бұл қауіпсіз орта құрудың бастапқы әрі негізгі іргетасы болып саналады;

- *психологиялық қолдау көрсету*: оқушылардың психоэмоционалдық жағдайы мен менталды денсаулығының деңгейіне аса назар аудару, психологиялық және эмоционалдық қақтығыстардың алдын алу шараларын жүргізу;

- *қауіпсіз инфрақұрылым*: мектеп ғимаратының қауіпсіз инфрақұрылым деңгейін назарға алу, қауіпті жағдайлардың алдын алу;

- *әлеуметтік инклюзияны дамыту*: түрлі әлеуметтік топтардан (аз қамтылған отбасы, мүгедектігі бар отбасыдан шыққан балалар) жиналған балаларды оқу процесі мен қоғамға толықтай қосу;

- *сыныптастар арасындағы достық қарым-қатынас*: бұл сыныптастар арасындағы сыйластық, ой мен пікірді сыйлаудан басталып, көмек көрсету, ұйымшылдықты қамтамасыз етеді. Және бұл ұсынымды мектеп жасындағы балалар арасындағы буллингтің алдын алу шаралары қатарына жатқыза аламыз.

Мектепте қауіпсіз және қолайлы ортаның болуы білім беру сапасына тікелей әсерін қарастырайық:

Оқудағы жетістіктер: Оқушылардың қауіпсіз ортада болу сезімі олардың сабаққа деген ынтымақ арттырады. Физикалық және психологиялық жайлылықта оқушылар тапсырмаларды жақсырақ қабылдап, есте сақтауы жақсарады.

Әлеуметтік дағдыларды дамыту: Қауіпсіз орта балаларға бір-бірімен тиімді қарым-қатынас орнатуға, достық және сенімді байланыстар жасауға көмектеседі. Бұл болашақтағы әлеуметтік өмірге қажетті дағдыларды қалыптастырады.

Эмоционалдық тұрақтылық: Қорқынышсыз, стресстік жағдайларсыз білім алу оқушылардың эмоциялық дамуына әсер етеді. Қауіпсіз ортада балалардың өз-өздерін еркін көрсетуіне жағдай жасалғандықтан, олар өзіне сенімді болады.

Қауіпсіз ортаны құру жұмысын ұйымдастыруда мектеп қауымдастығы мен ата-аналардың ынтымақтастығы өте маңызды болып саналады. Мұғалімдер оқушылардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуде негізгі тұлғалар болып табылады. Олар күнделікті сабақтар барысында оқушылардың тәртібін бақылап, эмоционалдық жағдайына назар аударып отыруы тиіс. Сонымен қатар, балаларға қауіпсіздік ережелерін түсіндіру және оны сақтауды үйрету қажет. Мектептің қауіпсіз ортасын құруда ата-аналардың да рөлі ерекше. Олар балалардың мектепте қалай өмір сүріп жатқанын бақылап, мектеп қауымдастығымен тығыз қарым-қатынас орнатуы тиіс. Ата-аналар балалардың үйдегі мінез-құлқымен мектептегі мінез-құлқын салыстырып, психологиялық мәселелердің туындауын алдын ала байқауға көмектесе алады.

Мектеп психологтары оқушылардың психологиялық жағдайын үнемі тексеріп отыруы тиіс. Олар баланың психологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз етіп, эмоционалдық жағдайдың тұрақтылығына назар аударуы қажет. Психологтар буллингтің алдын алу, балалардың стресстік жағдайларын жеңуіне қолдау көрсету, және ұжымдық қарым-қатынастарды жақсарту бойынша жұмыстар жүргізеді.

Қортындылай келе, бастауыш сынып оқушыларының қауіпсіз ортасын құру – білім мен тәрбие беру процесінің ажырамас бөлігі. Мұндай ортада оқушылар өзін еркін, сенімді сезініп, жаңа білімді оңай қабылдайды, тәжірибеде еркін қолданады. Қауіпсіз орта мектептегі оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға, ынтымақтастыққа, сыныптастарымен жақсы қарым-қатынасқа және әлеуметтік дағдыларды қалыптастыруға мүмкіндік береді. Қауіпсіздік тек физикалық жағдаймен шектелмейді, ол психологиялық және әлеуметтік қолайлы орта құруды да қамтиды. Сондықтан мұғалімдер, ата-аналар және мектеп психологтары бірігіп, оқушылардың жан-жақты дамуына қажет қауіпсіз орта қалыптастыруы керек.

Қауіпсіз және қолайлы орта – оқушының болашақта сәтті дамуының және үлкен жетістіктерге жетуінің кепілі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты, Қасым- Жомарт Кемелұлы Тоқаевтің Қазақстан халқына жолдауы <https://www.akorda.kz/kz/addresses>
2. Қазақстан Республикасының Білім туралы заңы https://kaznpu.kz/docs/urist/1_kaz.pdf
3. Қазақстан Республикасының Балалардың денсаулығы мен дамуына зиян келтіретін ақпараттан қорғау туралы Заңы: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000169>
4. Роберт Блэк «Child Protection and Development» (1996)
5. Джон Дьюи «School and Society»(1899)
6. С.В.Алексеева, Т.В.Мельникова «Безопасная школа» Санк-Петербург, 2013. 14-15 с

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-82-84

УДК 378.18-055.2

БОЛАШАҚ АРНАЙЫ ПЕДАГОГ СТУДЕНТТЕРДІҢ ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖӘНЕ ЭМПАТИЯСЫН ТӘЖІРИБЕ ТҮРҒЫСЫНДА ДАМУЫ

ЕРЖАНҚЫЗЫ БАЛНҮР

Арнайы педагогика кафедрасы оқытушысы, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

БАЙМУХАМЕТ РОЗА БАҚЫТЖАНҚЫЗЫ

Арнайы педагогика кафедрасы оқытушысы, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

КАДИРБАЕВА ДИНА КАЙРАТҚЫЗЫ

Арнайы педагогика кафедрасы оқытушысы, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада болашақ арнайы педагог студенттердің эмоционалдық интеллектісін дамыту мәселелері қарастырылады. Эмоционалдық интеллект, кәсіби және тұлғалық табысты анықтайтын маңызды фактор ретінде, стресске төзімділік, эмпатия, эмоцияларды басқару және тиімді қарым-қатынас қабілеттерін қамтиды. Зерттеулер нәтижелері болашақ мамандардың эмоционалдық интеллектінің деңгейін арттыру үшін арнайы практикалық жаттығулар мен әдістердің тиімділігін көрсетеді. Авторлар Д.В. Люсиннің «ЭМИн» әдістемесін қолдану арқылы студенттердің эмоционалдық интеллект деңгейін бағалап, оны дамытудың маңызды аспектілерін талдайды. Мақалада эмоционалдық интеллектіні дамытудың негізгі бағыттары, соның ішінде эмоцияларды тану, эмпатия, стрессті басқару және коммуникативтік дағдыларды жетілдіру әдістері ұсынылады. Зерттеу нәтижелері болашақ арнайы педагогтардың кәсіби қызметіндегі табыстылығын арттыруға арналған ұсыныстарды қамтиды.

Кілттік сөздер: Эмоционалды интеллект, эмпатия, рефлексия, когнитивті.

Эмоционалды интеллект және эмпатия-арнайы педагогика саласында жұмыс жасайтын мамандар үшін маңызды қасиеттердің бірі. Бұл қасиеттер ерекше қажеттіліктері бар балалардың қажеттіліктерін терең түсінуге және сенімді ынтымақтастық қарым-қатынас орнатуға негіз болады.

Зерттеулер көрсеткендей, Д. Гоулманның [1] пікірінше, тұлғаның кәсіби және өмірлік табысқа жетуінде эмоционалдық интеллектінің жоғары деңгейі маңызды рөл атқарады. Эмоционалдық интеллект феномені, оның құрылымы мен даму алғышарттары шетелдік (Дж. Мэттьюс, Р.Д. Робертс, С.Дж. Стейн және басқалар) және отандық ғалымдармен (И.Н. Андреева, Д.В. Люсин, М.А. Манойлова, М.А. Спасская және басқалар) жан-жақты зерттелген.

Эмоционалдық интеллект эмоционалдық өзін-өзі реттеу негізінде жатқан психологиялық құбылыс ретінде қарастырылады және ол өз эмоцияларын және басқалардың эмоцияларын түсіну мен басқаруға бағытталған эмоционалдық-интеллектуалдық қабілеттер жиынтығын қамтиды. Сондай-ақ, бұл қабілет адамның қоршаған ортаның талаптарын тиімді орындауына ықпал етеді.

Д.В. Люсиннің екі компонентті теориясына сәйкес [2], эмоционалдық интеллект өз эмоциялары мен басқалардың эмоцияларын түсіну қабілеті және сол эмоцияларды басқару қабілеті болып екіге бөлінеді.

Зерттеулер нәтижесі бойынша, эмоционалдық интеллект студенттердің танымдық қызметіне ықпал етеді. Студенттердің эмоционалдық интеллектінің жоғары деңгейі олардың

оқу процесінде табысты болуына қажетті ішкі эмоционалдық жағдайларын реттеуін қамтамасыз етеді.

Сонымен қатар, С.П. Деревянко [4] мен М.А. Манойлованың [4] жұмыстарында студенттердің эмоционалдық интеллект компоненттерін арнайы ұйымдастырылған оқыту арқылы дамыту тиімділігі көрсетілген.

Алайда, академиялық интеллектіні дамытуға бағытталған қазіргі жоғары білім беру жүйесінде болашақ мамандардың эмоционалдық саласын дамытуға жеткілікті көңіл бөлінбей отыр.

Сондай-ақ, студенттердің жеке бәсекеге қабілеттілігін арттыру мәселесі қазіргі таңда өзекті болып табылады. Бұл мәселе Д.А. Коноплянский, Д.С. Котикова, Ю.В. Соловьева және басқалардың еңбектерінде қарастырылған.

Сондықтан біздің зерттеуіміздің мақсаты студенттердің эмоционалды интеллектінің дамуын зерттеу және оның арнайы педагогика саласында оқитын студенттердің бәсекеге қабілеттілігімен байланысын зерттеу болды.

Болашақ арнайы педагогтар арасында Д.В. Люсиннің «ЭмИн» әдістемесі бойынша жүргізілген зерттеу нәтижелерін талдау көрсеткендей, тек 30 % студенттерде эмоционалдық интеллектінің даму деңгейі жоғары. Эмоционалдық интеллектінің орташа даму деңгейі бар респонденттер саны осы көрсеткіштің төмен деңгейі бар респонденттер санына тең және әрқайсысы зерттеу үлгісінің 34 % құрайды.

Зерттеу нәтижелерін талдау болашақ арнайы педагог студенттердің 72 %-ында жоғары және орта деңгейдегі эмоционалдық ақпараттанушылық, ал 78 %-ында эмпатия деңгейі басым екенін көрсетеді. Бұл студенттер эмоциялар мен эмоционалдық күйлердің табиғаты туралы жақсы хабардар, өздерін басқалардың орнына қоя алады және шешім қабылдау үдерісінде басқа адамдардың сезімдері мен эмоцияларын ескереді.

Студенттердің эмоционалды интеллектінің дамуын зерттеу бойынша корреляциялық талдау нәтижесінде жалпы эмоционалдық интеллект пен оның компоненттері арасындағы өзара байланыстар анықталды:

Жалпы эмоционалдық интеллект пен стресске төзімділік арасында орташа деңгейде оң корреляция бар. Бұл жалпы эмоционалдық интеллект деңгейі неғұрлым жоғары болған сайын, стресске төзімділік деңгейі соғұрлым жоғары болатынын көрсетеді.

Тұлғааралық эмоционалдық интеллект пен стресске төзімділік арасында орташа деңгейде оң корреляция бар, сондай-ақ лидерлік қасиеттермен жоғары деңгейде оң корреляцияда. Бұл тұлғааралық эмоционалдық интеллект деңгейі неғұрлым жоғары болған сайын, стресске төзімділік пен лидерлік қасиеттер деңгейінің де соғұрлым жоғары болатынын білдіреді.

Өз және өзге адамдардың эмоцияларын басқару қабілеті мен стресске төзімділік арасында орташа деңгейде оң корреляция бар. Бұл эмоцияларды басқару қабілеті дамыған сайын, стресске төзімділік деңгейі де жоғарылайтынын көрсетеді.

Осылайша, зерттеу нәтижелері бойынша корреляциялық талдау негізінде бәсекеге қабілеттілік пен жалпы эмоционалдық интеллект, тұлғааралық эмоционалдық интеллект және эмоцияларды басқару қабілеті арасында оң және статистикалық тұрғыдан маңызды байланыс бар екені анықталды.

Эмоционалдық интеллектіні дамыту көптеген зерттеушілер атап өткендей, тұлғаның кәсіби және жеке өмірдегі табыстылығын арттыруда маңызды рөл атқарады. Болашақ мамандардың, әсіресе арнайы педагог мамандарының, эмоционалдық интеллектіні дамытуы олардың студенттермен жұмыс жасаудағы тиімділігін арттырады және стресске төзімділік, эмпатия сияқты маңызды қабілеттерді қалыптастырады. Эмоционалдық интеллектіні дамыту үшін арнайы жаттығулар мен тәжірибелік әдістерді қолдану ұсынылады, олар мыналарды қамтиды:

1. Эмоцияларды тану және түсіну жаттығулары. Эмоционалдық интеллекттің негізгі компоненті ретінде эмоцияларды тану және оларды дұрыс түсіну маңызды. Бұл үшін

күнделікті эмоционалдық жағдайларды талдау, өз сезімдерін тану күнделіктерін жүргізу және түрлі эмоциялардың көрінісін бақылау әдістері қолданылады. Мысалы, студенттер өз эмоцияларын жаза отырып, олардың шығу себептерін және салдарын талдайды. Бұл олардың ішкі эмоционалдық жағдайларын түсінуге көмектеседі.

2. Эмпатияны дамыту жаттығулары. Эмпатия қабілетін дамыту үшін практикалық жұмыстар жүргізу ұсынылады, оның ішінде рөлдік ойындар, ситуациялық тапсырмалар және басқа адамдардың сезімдерін түсінуге бағытталған тренингтер. Студенттер түрлі кейіпте әрекет етіп, басқа адамның жағдайын түсінуге және олардың орнына өздерін қоя білуге дағдыланады. Бұл әдіс, әсіресе, арнайы педагогтар үшін тиімді, себебі олар болашақта ерекше қажеттіліктері бар балалармен жұмыс барысында эмпатияны қолдана алады.

3. Стресті басқару техникасы. Стресске төзімділік – эмоционалдық интеллекттің маңызды компоненттерінің бірі, ол да тәжірибемен дамиды. Студенттерге арналған тыныс алу жаттығулары, релаксация әдістері, медитация және визуализация техникалары эмоцияларды басқаруды және психикалық тепе-теңдікті сақтауды үйретеді. Осындай жаттығулар студенттерге қысым жағдайында өзін-өзі бақылауға және эмоциялық тұрақтылықты сақтауға көмектеседі.

4. Эмоцияларды басқару дағдыларын жетілдіру. Эмоцияларды басқару қабілетін жетілдіру үшін арнайы жағдайларды модельдеу және жағымсыз эмоциялармен жұмыс жасау техникасы пайдаланылады. Мұндай әдістерге рефлексия, когнитивті қайта құру, позитивті ойлау және өз эмоцияларына жауапкершілікпен қарау жатады. Оқыту барысында студенттер өздерінің негативті эмоцияларын конструктивті жолмен бағыттап, қиын жағдайларда тиімді әрекет етуді үйренеді.

5. Коммуникативтік қабілеттерді дамыту. Эмоционалдық интеллектті дамытудағы тағы бір маңызды аспект – тиімді қарым-қатынас орнату қабілеттерін жетілдіру. Мұнда тыңдау, кері байланыс беру, өз ойларын ашық білдіру, конфликтілерді шешу әдістері кіреді. Жаттығулар студенттерге түрлі қарым-қатынас стильдерін меңгеруге және өзара түсіністікке қол жеткізуге көмектеседі.

Жоғарыда аталған тәжірибелік әдістер болашақ мамандардың эмоционалдық интеллектінің деңгейін арттыруға бағытталған және оларды кәсіби қызметте табысты болуға дайындайды. Эмоционалдық интеллектіні дамытудың жүйелі тәжірибесі болашақ арнайы педагогтардың өз эмоцияларын тиімді басқарып, оқушылармен және әріптестерімен сенімді әрі тиімді қарым-қатынас орнатуына мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Гоулман, Д. (1995). Эмоциональный интеллект: Почему он может значить больше, чем IQ. Нью-Йорк: Bantam Books.
2. Люсин, Д.В. (2004). Новая методика для измерения эмоционального интеллекта: Шкала эмоционального интеллекта «ЭМИн». Москва: Издательство «Психология и психотерапия».
3. Андреева, И.Н. (2008). Эмоциональный интеллект и адаптация личности в условиях социальной среды. Психология, 45(2), 58-72.
4. Деревянко, С.П., & Манойлова, М.А. (2011). Развитие эмоционального интеллекта у студентов: современные подходы и методики. Образование и воспитание, 12(3), 47-56.
5. Мэттьюс, Дж., Робертс, Р.Д., & Стейн, С.Дж. (2007). Эмоциональный интеллект и его измерение: современные тенденции. Санкт-Петербург: Издательство "Питер".

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-85-88

УДК 372.853

STEAM TƏHSİLİNİN ƏHƏMİYYƏTİ. FİZİKA FƏNNİNİN TƏDRİSİNDƏ STEAM TEKNOLOGİYALARININ ROLU

MANSUROVA LALƏ AZAD QIZI

ADPU-nun Fizika fakültəsinin Fizikanın tədrisi texnologiyası kafedrasının müəllimi

MƏMMƏDLİ ÇİNARƏ ARAZ QIZI

ADPU-nun STEAM Mərkəzinin müəllimi

Annotasiya: STEAM təhsili, şagirdlərə müxtəlif elmi sahələri birləşdirərək praktiki və yaradıcı yanaşmalarla problemləri həll etməyə imkan tanıyır. Bu yanaşma, şagirdlərin analitik düşünmə bacarıqlarını və əməkdaşlıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirir, eləcə də onların gələcək iş bazarına hazırlığını təmin edir. Müasir texnologiyaların inkişafı, xüsusən süni intellekt və robototexnika kimi sahələrdə STEAM təhsilini daha da vacib edir. STEAM təhsili həmçinin, şagirdlərin innovativ düşünmə və gələcək texnoloji inkişafına uyğunlaşma bacarıqlarını artırır, bu da onları gələcək iş dünyasına hazırlayır. Bu metodun əhəmiyyəti, gələcəkdə texniki və yaradıcı peşələrə olan tələbatın artması ilə daha da artacaqdır.

Açar sözlər: STEAM təlim metodu, fənlərarası yanaşma, innovasiya və kreativlik, praktiki tətbiq, interaktiv təhsil, texnoloji inkişaf.

Аннотация: Образование STEAM позволяет учащимся решать проблемы практическим и творческим подходом, объединяя различные научные области. Этот подход развивает у студентов навыки аналитического мышления и способности к сотрудничеству, а также готовит их к будущему рынку труда. Достижения в области современных технологий, особенно в таких областях, как искусственный интеллект и робототехника, делают образование STEAM еще более важным. Образование STEAM также улучшает способность учащихся мыслить инновационно и адаптироваться к будущим технологическим разработкам, что готовит их к будущей сфере труда. Значимость этого метода будет возрастать в будущем с ростом спроса на технические и творческие профессии.

Ключевые слова: метод обучения STEAM, междисциплинарный подход, инновации и креативность, практическое применение, интерактивное образование, технологическое развитие.

STEAM təlim metodu yeniliklərin əsasını təşkil edən bir metoddur.

Müasir dünyada, son illər ərzində yaradıcı və ya intellektual işlə bağlı sahələrdə böyük əhəmiyyət kəsb edən bir çox yeniliklər meydana çıxmışdır. Dünyanın bir çox ölkələrində iqtisadiyyatın inkişafı üçün rıçaq rolunu oynayan informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, kreativ sahələr dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Təbii ki, qlobal dəyişikliklərə ehtiyac meylləri təhsil sisteminin inkişafına təsir göstərmişdir. Əgər əvvəllər bu metodun tətbiqi ilə əsasən riyaziyyat və mühəndislik istiqaməti inkişaf edirdisə, indi proqrama incəsənət və yaradıcılıq fənlərinin daxil edilməsi zərurəti yaranmışdır.

ABŞ və Avropada STEAM təhsili populyarlıq zirvəsindədir. Bir çox qabaqcıl tədqiqatçılar onun gənc nəslin əsl gələcəyi olduğuna inanırlar. STEAM abbreviaturası aşağıdakıları ifadə edir: elm, texnologiya, mühəndislik, incəsənət və riyaziyyat. Hazırda bu istiqamətlər ən çox tələb olunan sahələr sırasındadır. STEAM texniki və təbiət elmlərini, mühəndislik, riyaziyyat və incəsənəti birləşdirən innovativ tədris metodudur.

İlk dəfə olaraq STEAM metodu ABŞ-da müzakirə edilməyə başlanılmışdı. Bəzi məktəblər məzunlarının karyera inkişafı ilə bağlı sorğu və daha sonra araşdırma apararaq, təbiət, riyaziyyat, texnoloji elmləri və mühəndisliyi qruplaşdırmaq qərarına gəldilər. Beləliklə, STEM təhsil sistemi

formalaşdı. Daha sonra başqa bir istiqamət əlavə edildi - incəsənət (Art) və yeni STEAM metodu meydana çıxdı. Amerika məktəblərində müəllimlər inanırdılar ki, bu fənlər üzrə biliklər tələbələrə peşəkar mütəxəssis olmağa kömək edə bilər. Nəticədə tələbələr yeni məlumatları almağa həvəslə olacaqlar, çünki onlar dərhal onu praktikada tətbiq edə biləcəklər.

Müasir dünyamızda STEAM metodunun təhsil mühitində tətbiqinə böyük tələbat var. Bu onunla bağlıdır ki, tezliklə dünyada həm maşınqayırma, həm də yüksək texnologiyalı sənaye sahələrində kəskin mütəxəssis çatışmazlığı yaranacaq. Hazırda təbiət elmləri, texnologiya və mühəndislik arasında inteqrasiya var, ona görə də bu elmlərin kəsişməsində populyarlıq zirvəsində olacaq yeni ixtisaslar yaranacaq, məsələn, bio- və nanotexnologiyalar sahəsində mütəxəssislər, DATA mühəndisləri, proqramçılar. Bu peşələr müasir mütəxəssislərin ehtiyac duyduğu hərtərəfli təlim və biliklərə yiyələnməyə imkan verəcəkdir.

Təbii ki, təhsil sistemi cəmiyyətin bu tələbinə cavab verməlidir. Hal-hazırda, gənc nəsil üçün əlavə təhsilin çox müxtəlif sahələri var, məsələn, proqramlaşdırma, robototexnika və modelləşdirmə dərnəkləri. Bununla belə, bu sahənin tədqiqatçıları hesab edirlər ki, texnika və elm sahəsində müəyyən biliklər azdır, digər təhsil fənləri ilə fənlərarası qarşılıqlı əlaqə zəruridir. STEAM metodu istifadə edildikdə, müxtəlif mövzu sahələrini inteqrasiya etməyə imkan yaranır. Şagirdlər elm aləminə daxil olub, praktiki tətbiq edərək, elmi metodları mənimsədikləri qarışıq mühitə düşürlər.

Dünyada iqtisadiyyatın rəqəmsallaşması bizi yeni təlim metodları axtarmağa vadar edir. Dünyada istifadə olunan müxtəlif texnologiyalar tədris prosesində metodların yaranmasına gətirib çıxarır. STEAM texnologiyalarına əsaslanan layihələr şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin formalaşmasına öz müsbət təsirini göstərir. Məqsəd ümumtəhsil məktəblərində fizika fənninin tədrisində şagirdlərin STEAM texnologiyasının rolunu araşdırmaqdır. Fizikanın tədrisi prosesində STEAM təhsil texnologiyasından istifadə şagirdlərin müstəqil olaraq təfəkkürün inkişafına şərait yaradır, mövzuların daha mükəmməl mənimsənilməsinə dəstək olur.

STEAM texnologiyaları təhsildə fəal şəkildə istifadə olunur, ancaq onun əsas tədris prosesində istifadəsi praktiki olaraq öyrənilməmişdir. Bu gün STEAM təhsili inkişaf edir, fənlərarası və tətbiqi yanaşmanın istifadəsinə, eləcə də bütün beş sahənin vahid təhsil formasında inteqrasiyasına əsaslanır. Elm - təbiət elmləri - bu istiqamət fizika və astronomiyada eksperimental tapşırıqların yerinə yetirilməsi yolu ilə həyata keçirilir ki, bu da şagirdləri öz biliklərini praktiki şəkildə həyata keçirməyə imkan verir. Fizika fənni insan həyatına ən yaxın olması ilə seçilir və bir elm kimi fizika birbaşa praktiki istiqamətə malikdir. Bununla belə, öyrənməyə müxtəlif yanaşmalardan istifadə edərək, bugünkü şagirdləri oxumağa həvəsləndirmək və maraqlandırmaq çox çətindir. Bu gün fizika dərsinin məzmunu dəyişdirilir, interaktiv avadanlıqdan istifadə edilərək dərş prosesini daha maraqlı və əyləncəli olur, çünki video və təqdimatlardan əlavə virtual laboratoriyalardan istifadə olunur. Ümumtəhsil məktəb laboratoriyalarında aparılan fizika təcrübələri asanlıqla STEAM təhsili metodları kimi təsnif edilə bilər. Fizika dərşinin tədrisi prosesində texnologiya istiqaməti kompüter texnologiyasından istifadə etməklə həyata keçirilir.

• **Kreativlik və innovasiya:** STEAM təhsili yaradıcı yanaşmanı təşviq edir. Məsələn, texnologiya və incəsənəti birləşdirərək, şagirdlər yeni həllər və layihələr yarada bilirlər. Bu da onların problemləri fərqli perspektivdən dəyərləndirə bilməsinə şərait yaradır.

• **Real həyat problemlərinin həlli:** STEAM sahələri bir-birini dəstəklədiyi üçün şagirdlər real həyatda qarşılaşdıqları problemləri daha asanlıqla həll etməyi öyrənirlər. Məsələn, elm və mühəndislik biliklərini incəsənət və texnologiya ilə birləşdirərək, daha effektiv həll yolları yarada bilirlər.

• **Əmək bazarı tələblərinə hazırlıq:** Texnoloji inkişaf iş dünyasında STEAM sahələrinə olan tələbatı artırır. Bu sahələrdə təhsil alan şagirdlər gələcəkdə daha yüksək maaşlı və maraqlı işlərə sahib ola bilirlər.

• **Analitik düşünmə və əməkdaşlıq bacarığı:** STEAM təhsili şagirdlərdə analitik düşünmə və komanda ilə işləmək bacarıqlarını inkişaf etdirir. Bu, onların həm akademik müvəffəqiyyətinə, həm də şəxsi inkişafına müsbət təsir göstərir.

• **Gələcək Perspektivlər** Daha çox STEAM məktəbi və kursları: Gələcəkdə STEAM təhsilinə daha çox yatırım ediləcək. Bir çox ölkədə xüsusi STEAM məktəbləri və kursları təşkil olunmağa başlayıb və bu sahədə daha çox təşəbbüslər gözlənilir.. Texnoloji intensiv peşələrə hazırlıq: Robot texnologiyası, süni intellekt, 3D çap kimi sahələrdə peşəkar işçi tələbi artır. STEAM təhsili bu sahələrə olan marağı artırır və tələbələrə gələcəyin texnoloji imkanlarına hazır olmaq üçün zəruri bilik və bacarıqlar qazandırır. Uşaqlarda və gənclərdə İctimai məsuliyyətin Artırılması: STEAM təhsili gənclərə yalnız texniki biliklər vermir, eyni zamanda onların ekoloji, ictimai və etik problemlərə daha həssas olmasını təmin edir. Məsələn, mühəndislik layihələrində ekoloji məsuliyyətin nəzərə alınması öyrədilir.

Dünyada istifadə olunan müxtəlif texnologiyalar tədris prosesində metodların yaranmasına gətirib çıxarır. STEAM texnologiyalarına əsaslanan layihələr şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin formalaşmasına öz müsbət təsirini göstərir. Məqsəd ümumtəhsil məktəblərində fizika fənninin tədrisində şagirdlərin STEAM texnologiyasının rolunu araşdırmaqdır. Fizikanın tədrisi prosesində STEAM təhsil texnologiyasından istifadə şagirdlərin müstəqil olaraq təfəkkürün inkişafına şərait yaradır, mövzuların daha mükəmməl mənimsənilməsinə dəstək olur.

STEAM texnologiyaları təhsildə fəal şəkildə istifadə olunur, ancaq onun əsas tədris prosesində istifadəsi praktiki olaraq öyrənilməmişdir. Bu gün STEAM təhsili inkişaf edir, fənlərarası və tətbiqi yanaşmanın istifadəsinə, eləcə də bütün beş sahənin vahid təhsil formasında inteqrasiyasına əsaslanır. Elm - təbiət elmləri - bu istiqamət fizika və astronomiyada eksperimental tapşırıqların yerinə yetirilməsi yolu ilə həyata keçirilir ki, bu da şagirdləri öz biliklərini praktiki şəkildə həyata keçirməyə imkan verir. Fizika fənni insan həyatına ən yaxın olması ilə seçilir və bir elm kimi fizika birbaşa praktiki istiqamətə malikdir. Bununla belə, öyrənməyə müxtəlif yanaşmalardan istifadə edərək, bugünkü şagirdləri oxumağa həvəsləndirmək və maraqlandırmaq çox çətindir. Bu gün fizika dərsinin məzmunu dəyişdirilir, interaktiv avadanlıqdan istifadə edilərək dərş prosesini daha maraqlı və əyləncəli olur, çünki video və təqdimatlardan əlavə virtual laboratoriyalardan istifadə olunur. Ümumtəhsil məktəb laboratoriyalarında aparılan fizika təcrübələri asanlıqla STEAM təhsili metodları kimi təsnif edilə bilər. Fizika dərşinin tədrisi prosesində texnologiya istiqaməti kompüter texnologiyasından istifadə etməklə həyata keçirilir.

Təhsil sisteminin funksiyasının böyük bir hissəsi tələbələrə gələcək işçi qüvvəsinə olan tələbatın ödənilməsinə hazırlamaqdır.

Buna görə STEAM təhsili çox vacibdir. Şagirdlər dünyanı maraqlı, oyun və praktiki öyrənmə yolu ilə kəşf edirlər. Və kim bilir, onların tapdıqları növbəti yanaşma STEAM karyerasının formalaşmasına səbəb ola bilər. Çətin olan tərəf ondan ibarətdir ki, bir çox STEAM yanaşması tələb edən sahələr daim inkişaf edir və biz iş yerlərinin gələcəyini proqnozlaşdırma bilməsək də, şagirdlərə bu işlərdə uğur qazanmaq üçün lazım olan bilik və bacarıqları qazanmaqda kömək edə bilərik. Məqsəd şagirdlərə real dünya problemlərini həll etmək üçün real həyat təcrübəsi qazanmalarına kömək etməkdir.

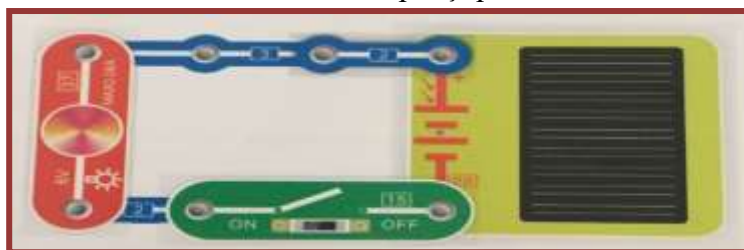
STEAM layihələri onları dizayn düşüncə prosesinə cəlb edir, tədqiqat, müsahibə, prototipləşdirmə, sınaqdan keçirmə və ideyalar irəli sürmək kimi mühüm bacarıqları öyrədir.

STEM layihələrinin incəsənətlə şaxələndirilməsi tək-cə hətərəfli təhsil üçün vacib deyil, həm də tələbələrin marağını artırır.

Qabaqcıl STEAM müəllimləri qeyd edir ki, yalnız məzmun əsaslanan bacarıqlardan başqa, tələbələr bu tip layihələr vasitəsilə məşğulluq bacarıqları da əldə edirlər. Sınıfdə tərəfdaşlıqlıq sayəsində tələbələr güclü komanda qurmaq təcrübəsi ilə orta məktəbdən məzun olurlar.

STEAM təhsilinin əhəmiyyəti və gələcək perspektivləri müasir dünyada texnologiya, mühəndislik və elmin sürətlə inkişaf etdiyi bir dövrdə, STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) təhsili gənclər üçün yeni bacarıqlar qazanma və dünyagörüşlərini genişləndirmə baxımından mühüm rol oynayır. Bu model klassik təhsil metodlarından fərqli olaraq, öyrənməyə yaradıcı yanaşmanı dəstəkləyir və müxtəlif elmi sahələri birləşdirərək şagirdlərə kompleks düşünmə qabiliyyətini aşılayır. STEAM təhsilinin əhəmiyyəti.

Ümumtəhsil məktəblərinin VIII sinif fizika kursunda “Elektrik yükü. Elektrik sahəsi” və “Elektrik cərəyanı” tədris vahidində olan mövzuların tədrisi zamanı STEAM- texnologiyasının tətbiqi şagirdlərin mövzuları daha mükəmməl mənimsəməsinə kömək edir. [1] “Elektrik mühəndislik dəsti” və “Yaşıl enerjiden” istifadə bu dərsi daha effektiv edəcək. Nümunə olaraq “Günəş lampası” layihəsinə nəzər salaq. İşin məqsədi Günəş batareyası vasitəsilə Günəş lampasının yanmasını təmin etməkdir. Bunun üçün dəstin içərisindən ikili- Snap bağlayıcı, üçlü-Snap bağlayıcı, Günəş batareyası, 2 əd batareyaya bərkidicisi lazımdır. Elektrik açarını qapalı vəziyyətə gətirik, Günəş batareyasının üzərinə Günəş şüalarının (və ya 100Vt və ondan daha yüksək gərginliklə işləyən elektrik lampası işığı) düşməsinə təmin edirik və nəticədə lampa işıqlanır.

Şəkil 1. Günəş lampasının işıqlandırılmasında dövrənin qurulması sxemi

ƏDƏBİYYAT

1. M.Murquzov, R.Abdurazaqov, R.Əliyev, D.Əliyeva. Fizika -8. Dərslik. Bakı.2019.
2. Анисимова, Т.И. STEAM-образование как инновационная технология для Индустрии 4.0 / Т.И.Анисимова, О.В.Шатунова, Ф.М.Сабирова // Научный диалог. - 2018. - № 11. - С. 322-332.
3. Ведущие вузы объединили усилия по созданию инновационной образовательной площадки «STEAM Академии 2030» [Сайт]. - URL: <https://pikabu.ru> (дата обращения: 15.11.2021)
4. The science of effective mentorship in STEMM 2019 / ed. by A. Byars-Winston, M. Lund Dahlberg. Washington DC: The National Academies Press, 2019. <https://doi.org/10.17226/25568>

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-89-94

**ПОВЫШЕНИЕ УРОВНЯ СОЦИАЛИЗАЦИИ ОБУЧАЮЩИХСЯ С ОСОБЫМИ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ ЧЕРЕЗ ФОРМИРОВАНИЕ
ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ (ИЗ ОПЫТА ИЗУЧЕНИЯ РОМАНА А.С.
ПУШКИНА "ЕВГЕНИЙ ОНЕГИН" В КОЛЛЕДЖЕ)**

МАКУЛБАЕВА А.А.

Высший колледж НАО «ЕНУ им.Л.Н.Гумилёва», кафедра языковых дисциплин

***Аннотация.** В статье рассматриваются адаптивные методы и приёмы работы с текстами художественного произведения на уроках русской литературы в инклюзивных группах колледжа в системе социализации обучающихся с особыми образовательными потребностями.*

***Ключевые слова:** читательская грамотность, обучающиеся с особыми образовательными потребностями, адаптивные приёмы организации учебного процесса, особенности методик.*

Введение. Одной из ключевых задач в социализации и подготовке к будущей профессии, на наш взгляд, является повышение читательской грамотности обучающихся с особыми образовательными потребностями. О низкой читательской грамотности современных детей бьют тревогу не только в педагогическом сообществе, на это неоднократно обращал внимание и президент страны К.К.Токаев: «...привитие высокой культуры чтения, развитие читательской грамотности должно стать одним из приоритетных направлений образовательного процесса в казахстанских школах...».

Читательская грамотность как компонент функциональной грамотности способствует успешной адаптации обучающихся с особыми образовательными потребностями в целом к учебному процессу, так как чтение, общение с книгой являются не только источником информации, но и обуславливают понимание содержания учебных материалов и, безусловно, прививают навыки работы с разными видами текстов: извлечение необходимой информации, анализа, сопоставления и использования полученной информации в социальной жизни.

И сегодня, мы знаем, в образовательном ведомстве и во многих учебных заведениях предпринимаются многочисленные меры, направленные на повышение читательской грамотности учащихся всех уровней. Следует отметить, однако, что в современном педагогическом процессе данная проблема, как правило, в основном рассматривается применительно к традиционным школам. В контексте же обучающихся (студентов) с особыми образовательными потребностями вопросы повышения читательской грамотности практически не исследовались. Чем и объясняется наш научно-методический интерес к данной тематике и, соответственно, попытка рассмотреть возможности общеобразовательной дисциплины «Русская литература» как средства повышения читательской грамотности, способствующей подготовке разносторонне развитого специалиста с широким культурным, историческим кругозором. При этом надо понимать, что изучение русской литературы в колледже в группах с инклюзивным обучением предъявляет особые требования к учебному процессу с разновариативными подходами и специальными методиками, учитывающими индивидуальные особенности и способности каждого студента (разный уровень интеллектуальной и образовательной подготовки, различные медицинские показания, особенности восприятия и социализации, а также индивидуальные ценностные установки и нормы поведения). В группах нашего колледжа определённые трудности были связаны также с разницей в языковой подготовке обучающихся. И при таком многообразии важно не только обеспечить студенту доступ к материалу, но и создать среду, в которой каждый из них сможет включиться в изучение текста и почувствовать его художественную ценность и историческое значение. Также следует отметить, что обучение любой дисциплины в инклюзивной группе

колледжа, безусловно, требует соответствия типовой программе и гибкости в организации занятий. Речь идёт о необходимости адаптировать содержание курса, перестраивая традиционные методы преподавания, делая их доступными для студентов с различными возможностями и потребностями. Это особенно актуально в отношении сложных для восприятия произведений, таких, как роман А.С. Пушкина "Евгений Онегин". Александр Сергеевич Пушкин и его роман в стихах "Евгений Онегин" занимают особое место в русской литературе и культуре. Преподавание этого произведения в инклюзивной группе колледжа требует тщательного подхода. Введение адаптивных, дифференцированных заданий и специальных методик для разбора содержания романа позволяет преподавателю преодолеть психологические барьеры, связанные с особенностями группы, и помогает сделать учебный процесс более результативным и интересным для каждого студента.

1. Особенности организации уроков. Поскольку в инклюзивной группе учащиеся имеют разные формы восприятия и различный уровень подготовки, чрезвычайно важно обращать внимание на: *Темп уроков*: он должен быть плавным и постепенно углубляться, чтобы дать время на осмысление материала. *Коммуникацию*: выбор доступных форм общения, включая визуальные, аудиальные и текстовые средства. *Активное использование интерактивных технологий*: учебные презентации: видеоматериалы и аудиозаписи отрывков из романа, позволяющих расширить возможности восприятия текста.

2. Методика преподавания романа «Евгений Онегин» в инклюзивной группе. *Адаптация содержания*: "Евгений Онегин" — сложное произведение с глубоким содержанием, поэтому важно выбирать ключевые главы и фрагменты, на которых можно сосредоточить внимание, не перегружая учащихся объёмом материала. Начинаем знакомство с произведением, обратившись к основным сюжетным линиям и образам, что позволяет студентам ознакомиться с центральными темами романа, а также понять место данного романа в литературе. *Метод ассоциаций*: чтобы помочь студентам с особыми образовательными потребностями понять атмосферу произведения, полезно использовать метод ассоциаций. Например, при обсуждении образа Татьяны, предлагаем студентам сравнить её с современными героями или людьми, близкими им по духу или представить Онегина в современном обществе. Это способствует укреплению эмоциональной связи с персонажами. *Ролевая игра и инсценировки*: метод ролевых игр позволяет студентам глубже понять характеры героев и их поступки. Например, мы попытались инсценировать некоторые фрагменты из романа, распределив роли так, чтобы каждый студент смог хотя бы жестом, небольшим текстом или отдельной репликой, даже символическим действием погрузиться в действие романа А.С.Пушкина. Такой метод помогает задействовать учащихся с разными возможностями восприятия информации.

3. Адаптивные задания и приёмы для инклюзивного изучения романа. *Аудио- и видеоматериалы*: можно использовать аудиозаписи значимых отрывков из романа, а также фрагменты экранизации произведения с субтитрами для максимального включения студентов в процесс восприятия текста. *Дифференцированные задания: составление характеристики героев* – кратко охарактеризовать Онегина и Татьяну на основе текста. Причём студенты, которым сложно работать с текстом, пытались создать иллюстрированную презентацию, представляющую каждого героя и его ключевые черты, что, несомненно, поможет закрепить в памяти основные образы. *Карточки с вопросами*. Для работы с содержанием романа можно использовать карточки с вопросами разного уровня сложности. Это позволит студентам постепенно погружаться в материал, начиная с более простых и конкретных вопросов, и переходя к обсуждению более сложных тем. *Таблицы и схемы*: создание таблиц, где отражены основные события или черты героев, помогает студентам структурировать материал. Например, таблицу с двумя колонками для описания образов Онегина и Ленского. *Работа с иллюстрациями и видео*: изображения к произведению позволяют учащимся визуально воспринимать образы героев, костюмы, эпоху. К примеру, просмотр картин, иллюстраций или коротких видеосцен из экранизаций поможет учащимся понять атмосферу

и стиль жизни героев. После просмотра обязательно обсуждение с вопросами: "Какой образ героя оказался наиболее запоминающимся?", "Какая деталь привлекла внимание и почему?" и др. *Примеры дифференцированных заданий* для характеристики героев романа "Евгений Онегин приведены в *Приложении 1*).

4. Творческие задания для глубокого понимания текста. Написание "письма" Татьяне: предлагается представить, что обучающийся пишет письмо Татьяне или отвечает на её письмо. Такой формат помог лучше понять эмоциональные состояния героев. Здесь следует подчеркнуть, что подобная форма работы с текстом произведения легче давалась студентам в устной форме, поскольку у многих были проблемы с мелкой моторикой, то есть с каллиграфией... **Микро-дискуссии на основе вопросов:** с инклюзивной группой очень интересно проходили обсуждения по простым и понятным вопросам: "Почему Онегин отказал Татьяне?", "Могли ли Онегин и Ленский стать друзьями в современных условиях?", «Почему Татьяна в конце романа отказала Онегину, хотя и продолжала его по-прежнему любить?» и др... Несомненно, на уроке по изучению самого значимого произведения поэта большей частью мы использовали традиционные для основной школы приёмы – но благодаря высокой степени эмпатии наших обучающихся, на уроке разворачивалась доверительная среда, и каждый студент мог высказаться, зафиксировать свой ответ либо в составлении плана к главам романа, либо в споре о действиях героев, либо в самостоятельных выводах... И заключительный урок у нас прошёл в форме настоящего «мозгового штурма», что позволило раскрыть образы главных персонажей на новом уровне и прочувствовать по-своему их историю. Причём многие студенты смогли глубоко проникнуться личной драмой Евгения Онегина и Татьяны, что так и высказывались: «Не хотим расставаться с героями», «Жалко, что нет продолжения романа», «Как будто часть души моей ушла вместе с романом» ... А студент Егор Кулаков даже увидел финал романа в своём сне и сам попытался «дописать» конец произведения в стиле пушкинской «онегинской строфы» (См. *Приложение 2*). И таким образом, на уроке достигалась эмоциональная слиянность студентов не только с героями, с автором романа, но и обучающихся между собой, что придавало дополнительную мотивацию для чтения текстов.

Заключение. Адаптация изучаемого материала для инклюзивных групп помогает раскрыть роман "Евгений Онегин" через призму индивидуальных способностей каждого учащегося. Применение дифференцированных заданий, визуальных и аудиальных материалов, ролевых игр и интерактивных упражнений позволяет максимально включить студентов в образовательный процесс, создать атмосферу уважения к уникальности каждого обучающегося, повысить интерес к чтению художественных произведений. Результатом становится не только понимание текста, но и личное развитие студентов, умение оценить культурное наследие, сопоставить его с современностью и почувствовать свою причастность к мировой литературе. Таким образом, повышение читательской грамотности обучающихся с особыми образовательными потребностями становится одной из приоритетных задач системы современного профессионального образования, направленных на разностороннюю подготовку технических специалистов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. К.К.Токаев. - «4-е заседание Национального совета общественного доверия», 22.10.20
2. Абросимова М.А. «Методические разработки по повышению интереса учащихся к чтению». – интернет-ресурс «Современный урок», 21.02.2024
3. Антонова И.В. «Приёмы формирования читательской грамотности». – «Первое сентября», 16.01.2023

Приложение 1. Примеры дифференцированных заданий для характеристики героев романа "Евгений Онегин.

1. *Характеристика героя с помощью цитат (Текстовый коллаж). Задание:* Подберите и проанализируйте 2-3 цитаты, которые раскрывают характер выбранного героя (например, Онегина, Татьяны или Ленского), добавьте свои комментарии (одним-двумя предложениями), объясняя, что каждая из цитат говорит о герое. *Для продвинутых студентов:* Подбор цитат можно усложнить, предложив выбрать эпизоды, в которых герой раскрывается с разных сторон (например, Онегин в разговоре с Ленским и Онегин в финальной сцене с Татьяной). *Для студентов со слабой подготовкой:* готовый шаблон с несколькими заранее подобранными цитатами и задание - дополнить их одним комментарием — "Что этот отрывок говорит о герое?". Таким образом, они смогут сосредоточиться на понимании текста.

2. *Составление "паспортов" героев. Задание:* Создайте "паспорт" для каждого из главных героев (Онегин, Татьяна, Ленский), используя ключевые сведения о герое (возраст, место жительства, характерные черты, интересы). В "паспорт" также добавьте мини-отзывы от имени других героев: как Онегина видит Ленский, как Ленского видит Татьяна и т.д. Это помогает учащимся понять разные точки зрения на характер каждого персонажа. **Для студентов с высоким уровнем подготовки:** Добавьте элемент анализа: пусть студенты понаблюдают, какие изменения произошли с героем в процессе развития сюжета и как это отразилось бы в его "паспорте". **Для студентов со слабой подготовкой:** дать готовые карточки-шаблоны с вопросами ("Какие качества нравятся Татьяне в Онегине?", "Как он выглядит?") и предложить студентам составить краткий "паспорт", отвечая на простые вопросы.

3. *Символические портреты героев. Задание:* Представьте, что герои романа — это не люди, а предметы или символы. Какой предмет, цвет, животное или природное явление ассоциируется у вас с Онегиным? А с Татьяной? Подумайте, что именно может символизировать каждого героя и объясните, почему вы выбрали этот образ. *Пример:* Онегин как лед, Татьяна как осенняя луна, Ленский как цветок...

4. *Ролевая переписка: "Что бы сказал герой?". Задание:* Представьте, что герои романа могли бы общаться друг с другом с помощью сообщений. Как бы они описали себя или друг друга? Подготовьте от имени Онегина, Татьяны и Ленского короткие фразы, которые они могли бы отправить друг другу в переписке. Это может быть смешное или серьезное послание, но оно должно отражать особенности каждого героя. Например: предложить им составить диалог между героями (Ленский пишет Онегину перед дуэлью, или Татьяна пишет Онегину, не решаясь отправить письмо).

5. *Создание комиксов по сценам романа. Задание:* создать небольшой комикс по одной из сцен романа (например, дуэль, письмо Татьяны, встреча Онегина и Ленского). В каждом кадре пусть герои выражают свои эмоции или ключевые черты характера через слова и изображения.

6. *Игра "Кто Я?" — угадай героя по характеристике. Задание:* Каждому студенту дают карточку с кратким описанием героя (например, "Я романтичный поэт, готовый на дуэль ради любви" — Ленский). Остальные студенты должны угадать, кто это, задавая вопросы, на которые можно ответить "да" или "нет".

Приложение 2. Кулаков Егор, Высший колледж ЕНУ им.Л.Н.Гумилёва, группа 1Веб-724

... Она ушла, стоит Евгений
Как будто громом поражен
В какую бурю ощущений
Теперь он сердцем погружен!
Но шпор внезапный звон раздался
И муж Татьяны показался.
И здесь героя моего
В минуту, злую для него

*Словно водою родниковой
Пробило так - всего свело!
— Вы как тут!?!-, удивился муж
В поместье разорвавший глушь
— Что в доме вы моём забыли
Позвольте разузнать мне уж?
Евгений помолчал секунду,
Перебирая что сказать
Нашёлся тут же! Почти сразу!
— Я к вам пришёл! А где вы?
Не мог я, к сожалению, знать,
а тут, жёну вашу, Татьяну,
я уловчился увидеть!
Как пёстро оболёстил Евгений,
И слова ведь не дав сказать,
Завел за спину руки ловко
И продолжает излагать:
— Явился к вам с великой просьбой
узнать позвольте, милый друг,
есть ли у вас минутка иль я позже подойду?
...Нахмурил брови генерал,
Задумчиво он рассуждал:
— Коль вы ко мне явились
что же..., для разговоров время есть
одно понять мой мозг не может,
что вы забыли только здесь?
чего же не остались в холле,
оттуда ведь могли позвать
иль срочное такое дело
что нужно в дом мой проникать?
Герой замялся. Что же делать?
Сам на себя, навёл беду.
Недолго думая, Евгений,
Продолжив мыслить находу.
— Позвольте выйдем,
Не хочу, чтоб кто услышал сей позор.
Онегин двигался, неспешно,
Покидая коридор.
И так кружится голова
Героя этого романа
Завяла там, его судьба
Раскрылась, не окрепнув, рана.
— Я..., друг мой...
После долгих странствий...
Домой вернулся, в Петербург...
И поделюсь своею тайной
я осознал, насколько глуп...
Как складно говорил Онегин
В груди же все пошло огнём
Врал себе Он, врал генералу,
Оттого, пошло все дном*

*Глаза её, Татьяны голос...
Он проиграл, он упустил.
И сжалась в сердце его ярость,
Защлась обида на себя
Что не ему она досталась,
Что не его она была.
— Как глупо было думать мне,
Что значим чем-то от других...
Прошу вас, помогите мне -
Полезным быть, другим и вам.
Готов и каюсь в самолюбьи,
О чём прошу меня не осудить...*

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-95-99

UDC 811.111

THE IMPORTANCE OF USING REGIONAL STUDY MATERIAL TO INCREASE MOTIVATION IN THE EDUCATIONAL PROCESS

SHERIPOVA NAZERKE ALTYNBEKKYZY

Master degree student of Aktobe Regional University named after K.Zhubanov

Scientific supervisor - **BULATBAEVA K.N.**

Aktobe, Kazakhstan

Abstract. *The following article is devoted to the problem of using regional study materials in teaching a foreign language. Managing the motivation to learn a foreign language is one of the main problems that should be taught in school. As a subject, a foreign language has many special features, one of which is the acquisition of a foreign language by learning the ability to communicate in a foreign language. Communication plays an important role in learning a foreign language. Events that occur at the local or regional level will arouse more interest among students.*

Key words: *foreign language, motivation, educational activities, intercultural communication, regional study.*

Teachers have different ideas about their role in motivating students and the best way to achieve this goal. When we look at different strategies, we see different approaches, and individual teachers may have different opinions about their relative effectiveness and validity, but these strategies have one thing in common: they all assume that motivation is directed from the outside - teachers have students motivating power. That is a good idea. What we think motivates depends largely on how we understand the concept of motivation. In addition, the fundamental aspect of this is where we look at the origins of this motivation: whether it comes from outside the student or from inside. Without a clear understanding of what motivation means, we cannot say whether a particular strategy is motivating or not. Educators are easily aware of the importance of motivation in language learning, but often there is no clear agreement on the meaning of this term. A clear working definition of motivation is necessary for any foreign language teacher toolkit.

Before we look at some of the definitions of motivation found in the psychology literature, we need to think a little about our understanding of this term on a daily basis, as it has a significant impact on how teachers think about motivation in the classroom. The word "motivating" itself may not help. After getting the dictionary, you will find a definition in the photo that classifies the word as a transitive verb, indicating someone or something that "motivates" others to do something.

The verb "to motivate" suggests that motivation is primarily an external entity, and this is related to many familiar educational practices, such as reward and punishment behaviors, that teachers traditionally use to "motivate" students. Motivation is related to the teacher who controls the student or directs him in a certain direction. In the literature there is a concept closely related to motivation called push-pull, which is usually based on the theory of behavior and looks at human behavior because of external stimuli.

According to the push-pull theory of motivation, the individual is not the basic understanding of motivation for many, with external stimuli such as rewards and incentives, or subconscious forces, or within himself. It is a combination of activism and push-pull theory. Achieve learning outcomes by providing motivation and thus providing various incentives. We are starting to see the role of teachers as people who guide students to achieve their goals.

Early deciphering of motivation focused on the tendency to seek pleasure or avoid pain - basic needs. A motivational view that emphasizes its external nature puts the teacher in a central dominant role. However, as with the cognitive perspective, a perspective that focuses on the basic nature of motivation gives students a central role and is therefore very different for teachers, because the cognitive perspective has the greatest impact on how we understand the motivation to learn a language.

The main purpose of the subject "Foreign Language" is the ability to communicate, that is, the ability and willingness to realize interpersonal and intercultural communication of a foreign language with a native speaker. In this context, the teacher is faced with the task of creating an environment for voice communication in a foreign language, as close to natural conditions as possible in the language learning process.

Speaking in a foreign language the most important factor that activates the communication process should be considered as the motivation to master a foreign language. In recent years, Rubinshtein S.L. has solved this problem [2]. For the optimal organization of the educational process, first, a deep knowledge of the student's learning motives, and secondly, to correctly identification are necessary. In this context, in addition to turning to theoretical studies on motivation, deciphering the relationship between the content of foreign language education. Examining the psychological basis of motivation, it is possible to find ways to solve the motivation problem by learning from the point of view of psychological research in this field. According to Zimnyaya I.A.: "Motivation aims to explain the nature of a particular speech action, and communication intention aims to express the communication goals pursued by the speaker when planning or another form of influence on the listener" [4, 67]. Therefore, motivation is a system of impulses that directs educational activity to deeper learning of a foreign language only if the teacher has a positive attitude. During the school year, students' attitudes towards different speech activities may change. This depends on various factors, for example, which direction the teacher gives to master a foreign language. In addition, for the optimal organization of speaking and thinking activities, you need to know the type of motivation.

The motivation to learn can be determined by external (narrow personal) motives and internal motives. External motivation, task motivation, responsibility (broad social motivation), evaluation motivation, personal well-being (narrow social motivation), lack of learning motivation (negative motivation), etc. On the contrary, the internal motives are related to the content material. Motivation for cognitive activity, interest in learning content (cognitive motivation), motivation to master general behavioral methods, motivation to determine causality in the studied material (pedagogical cognitive motivation). Ilyin E.P. studies show that with the transition of students to a higher level, the superiority of external motivation for learning gradually turns into the superiority of internal motivation [1].

Interest in the process of learning a foreign language depends primarily on the intrinsic motivation that comes from the foreign language activity itself. For this reason, foreign language teachers need to develop students' intrinsic motivation in order to maintain and increase interest in the subject. In this case, important and decisive parameters are specific to a particular individual: personal experience, context of activity, interests and tendencies, feelings and emotions, worldview, team situation.

As a foreign language culture, the main importance in the foreign language teaching system is a way to maintain the motivation of cognitive, developmental and educational activities, and ultimately the motivational aspect of foreign language students is important for the activation of all psychological processes. Thinking, perception, understanding, assimilation of foreign language materials. Thus, increasing the level of motivation contributes to the development of cognitive and intellectual activities of students and ultimately increases the effectiveness of learning process. The following items contribute to the motivation development:

- Participation of students in cooperative learning activities in the classroom;
- To establish a "teacher-student" relationship on the basis of advice;

- Interesting and unusual presentation of teaching materials;
- The use of educational games, discussions and disputes;
- Analysis of living conditions;
- Development of student independence and self-control.

In our opinion, communication can keep the motivation of all three types of activities. In this way, information, ideas and interests are exchanged, personality traits are transferred, and taking into account a person's personal qualities is the most "internal condition" of a student in communication education. The need for communication will arise because person is interested in something that interests him or her. Thanks to this situation, the needs of the individual are met and a positive attitude towards learning a foreign language is born. If not all of the above factors are taken into account, the student's speech activity will not be motivated. In addition, this, as mentioned above, affects the performance of schoolchildren. The material selected in the most appropriate way with the content of the speech strengthens all the elements of needs, interests, emotions and motivation. The creation of a stable level of motivation for learning forces the teacher chooses appropriate teaching materials that are creative by nature and represent cognitive, communicative and professional values that stimulate the mental activity of the student.

In modern society, teachers, methodologists and educators are faced with the task of creating a new generation of socially active citizens, worthy heirs of the experiences of past generations, successors of the spiritual culture of people, traditions of ethnic groups. In this context, as an example of materials for teaching foreign languages, it is necessary to reconsider the role of regional study in educational theory and practice.

Taking into account the characteristics of regional study as an effective means of increasing the motivation to learn a foreign language in the context of intercultural communication, it is necessary to take into account the general interrelation teaching:

- with other subjects of school curriculum (history, cultural disciplines, etc.)
- using regional historical materials during educational process;
- the systematization of deliberate and planned nature of regional historical materials use;
- themes, including the development of appropriate materials for each topic of standard textbook;
- taking into account the age characteristics of schoolchildren when choosing materials according to the accessibility principle;
- the use of game technology, students' dependence on creativity, the child's imagination, the ability to simulate "conditionally real" communication in artificial conditions;
- cognition, which assumes that students in the learning process, with the help of local historical materials, acquire not only what they already know, but also new information, new knowledge;
- entocentrism, the principle of tolerance that predicts the development of the student's ability to understand and accept other cultures;
- comparison, which means the presentation and use of historical materials of the region or materials of a regional nature, materials from country of the studied language [4, 72].

Therefore, regional study materials as a didactic tool in the process of language and cultural education serve as a connecting element that facilitates penetration into the studied culture, including elements of local history in foreign language content, and compliance with the above principles has a beneficial effect on student motivation. Moreover, as a connecting element, it facilitates penetration into the studied culture, including elements of local history in foreign language content; as a result, the quality of education also increases.

Regional study materials can be used successfully when teaching all kinds of speech activities in foreign language classes. Listening, reading, speaking in dialogues and monologues, listening organization is insignificant, but still, based on texts containing new lexical materials, it is necessary to pay attention to students whose pronunciation skills have not developed and

whose hearing sensitivity is low. It will be so. It should be noted that the reality presented in the form of illustrations, which are already familiar to students, greatly facilitates perception in a foreign language. The teacher makes all instructions and explanations before presenting the visual material, so as not to distract the student's attention. It is recommended to choose the most vivid and interesting photos for students. This can attract the attention of the class and increase the interest in learning a foreign language. Students are encouraged to prepare their own reproductions, photos and information based on the available materials. This greatly facilitates the purchase of materials and the organization of work.

Therefore, it can be concluded that the use of local historical materials of foreign languages in the educational process motivates the educational process, deepens and expands the scope of students' cognitive activities, contributes to the development of students' personal qualities, and together creates conditions that affect students' success in the educational process. We found that in the modern methodology of teaching foreign languages in secondary school, there is attention to a unique didactic tool — the use of regional study materials. We have determined that, having sufficient knowledge of local history content, students of modern secondary schools for the most part have difficulties in presenting this knowledge in a foreign language.

The interest in the problem of using regional study materials in teaching a foreign language is characterized by a certain stability: in various periods of national methodology formation, the issues of using regional study materials in teaching a foreign language were considered at different levels: from generalization of experience to the development of methodological recommendations.

Further, we suggest typical topics for the selection of didactic material for the topics of school program. Here are some examples of PISA English assignments for 8th grade on the topic “Sports”:

Task 1: Reading

Text: Read an article about popular sports among teenagers of Aktobe.

Questions:

1. Which sports are mentioned in the article?
2. What advantages are indicated for sports?
3. What are the opinions of teenagers about teams and individual sports?

Task 2: Listening

Audio recording: An interview with two athletes discussing their training and motivation.

Questions:

1. What inspires athletes to play sports?
2. How do they cope with difficulties during training?
3. What are their goals for the coming year?

Task 3: Writing

Task: Write a short letter to a friend in which you will tell him about your favorite sport.

Include the following items:

- Why do you love this sport?
- How often do you practice it?
- What skills does he develop?

Task 4: Vocabulary and grammar

Task: Fill in the gaps in the sentences using the words from the list:

- *practice*
- *teamwork*
- *competition*
- *athlete*

1. To become a successful _____, you need to train hard.
2. Good _____ is essential in team sports.
3. Many young people enjoy the thrill of _____.

The relationship between the objectives of the school curriculum and the PISA assignments can be considered through several key aspects:

1. Learning objectives

School curriculum aims to develop basic knowledge and skills in various subjects, including English. PISA evaluates not only knowledge, but also the ability to apply it in real situations. This includes critical thinking and problem solving skills.

2. Types of tasks

School assignments often focus on grammar, vocabulary, and reading texts. PISA assignments focused on the practical application of the language, for example, reading articles, analyzing information, working with various sources.

3. Competencies

School Curriculum covers basic skills such as reading, writing, speaking and listening. PISA evaluates broader competencies, including the ability to interpret, critically evaluate and use information.

4. Themes and content

School curriculum may include a variety of topics, both cultural and social. PISA uses relevant and socially relevant topics, which makes assignments more relevant to students.

5. Assessment methods

School curriculum usually includes tests and test papers. PISA uses complex tasks that require students not only knowledge, but also the ability to think critically and draw conclusions.

How to use this ratio:

1) Integration: Teachers can use PISA formats and themes to develop lessons and assignments.

2) Practice: Regular PISA-like exercises will help students develop the necessary skills.

3) Feedback: Evaluating the performance of PISA-style assignments can help students understand which aspects they need to focus on to improve.

Regional study was considered primarily as a means of education, instilling love for a homeland. In general and private didactics, the postulates of regional study materials use were formulated. However, new educational paradigm requires different approach to regional study use history in teaching school subjects he practice, and above all a foreign language. The regional component provides for the possibility of introducing into the educational process content related to the traditions and culture of the region, historical events, geographical features, etc., through a system of various elective courses, elective classes, workshops, etc. As for the subject area "English", this aspect of learning is practically not implemented in it. In schools, there is a tendency to consider English only as a means of introducing the culture of the countries of the studied language. As a result, students often have difficulty transmitting information in English related to their native regional culture and the peculiarities of their region of residence, as well as in the process of real communication, when they are unable to disclose and broadcast their originality, to make them the property of world culture. Therefore, in the context of cultural diversity of general context of teaching English in secondary school, the task arises to form students' communicative skills that ensure the use of English as the language of international communication in situations of foreign language communication for mutual cultural enrichment.

REFERENCES:

1. Ilyin E.P. Motivation and motives. – St. Petersburg. – 2006. – 512 p.
2. Rubinstein S.L. Fundamentals of general psychology: in 2 volumes. – M. – 1989. – 960 p.
3. Selevko G.K. Modern educational technologies. – M.: National education, - 1998. – 145 p.
4. Zimnaya I.A. Psychological aspects of learning to speak a foreign language. – M., "Pedagogy", - 1991. – 219 p.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-100-102
УДК 81'44

СРАВНИТЕЛЬНО-СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ ПОДХОД ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК НЕРОДНОГО

БАЙМУКАШЕВА ВЕНЕРА АНЖАНОВНА

магистрант 2 курса Западно-Казахстанского инновационно-технологического университета, учитель русского языка и литературы Уральск, Казахстан

***Аннотация.** В последние десятилетия все большего внимания заслуживают компаративные процессы, связанные с изучением языка. Соответственно, возрастает потребность в обновлении методики преподавания. Изыскиваются инновационные подходы, позволяющие сделать процесс обучения более эффективным и интересным для обучающихся. В статье представлен анализ современных проблем преподавания русского языка как неродного в аспекте сравнительно-сопоставительного подхода, суть которого заключается в поиске и нахождении сходств и различий в сопоставляемых языках.*

***Ключевые слова:** русский язык как неродной, сравнение, сопоставление, сопоставительный подход, учащиеся, обучение, методика преподавания.*

Методика преподавания русского как неродного имеет свою особенную специфику, включающую определенные методы и приемы преподавания русского языка как неродного. Одним из подходов преподавания русского языка как неродного является сравнительно-сопоставительный. «Сравнительно-сопоставительный подход – это система приемов исследования как родственных, так и разноструктурных языков с целью выявления в них общих и отличительных свойств и признаков. Сравнительно-сопоставительный метод является методом активного усвоения новых знаний, так как в процессе обучения требует серьезной работы учащихся; способствует развитию внимания, мышления и памяти, играет значительную роль в усвоении и запоминании материала, повышает интерес к предмету» [1]. Работая в национальной аудитории, полезно проводить сравнительно-сопоставительный анализ фактов грамматики и лексики при изучении отдельных тем. Сопоставление фактов и явлений одного языка с фактами другого языка необходимо и для устранения возможностей давления системы родного языка на иностранный, когда ещё изучение последнего (в нашем случае – русского) не достигло автоматического овладения.

В настоящее время в преподавании русского языка как неродного используются техники чтения, аудирования и письма. Сопоставительный подход в преподавании русского языка как неродного позволяет убедиться в том, что между этими языками есть много различий, но также прослеживается много общего. При изучении языка упор делается на сравнение языковых явлений [2, с. 47]. То есть, предполагается поиск аналогий в лексико-грамматических конструкциях различных языков с целью осуществления положительного переноса и улучшения процесса обучения.

Как показывает практика, учащиеся наиболее качественно усваивают лексический материал, когда речь идет об объяснении грамматических явлений и использовании для обучения русскому языку как неродному сопоставительного подхода. Сопоставительная методика изначально использовалась для изучения особенностей грамматического строя. Под сопоставительной методикой преподавания языка необходимо понимать такую систему, которая включает в себя набор приемов для сравнения родственных и разноструктурных свойств и признаков. Обычно наибольшая схожесть между языками имеется в лексике [3, с. 312]. Это можно объяснить тем, что многие слова в казахском языке заимствованы из русского языка, например, *турба (труба), бөтелке (бутылка), шәйнек (чайник), кереует (кровать), бөшке (бочка)*. Впрочем, в русском языке можно встретить и такие тюркские слова, которые

были введены в язык с целью расширения границ его применения: *арбуз, арба, аркан, сарай, балбес, бархан* и т.д.

Сопоставительный подход ориентирован на то, чтобы найти схожие лексические единицы, запомнить их написание и произношение. Применение сопоставительного подхода подразумевает формирование учащимися догадок о значении слов, схожих со словами в родном языке. За счет этого, в том числе осуществляется пополнение лексического запаса. При применении сопоставительного подхода в рамках изучения лексического материала происходит знакомство с несколькими группами лексических единиц [4, с. 153]. Кроме этого, изучению с сопоставительным подходом подлежат такие лексические единицы, которые имеют разницу в смещении ударения при произношении: *шатыр – шатер, шэйнек - чайник, бөшке - бочка*. Фонетическое явление тюркских заимствований называется сингармонизмом гласных, в русском языке оно даёт повторение однородных гласных в слове: *башимак, алмаз, казна, батрак, балда, сазан, таракан, баклажан, балаган, сундук, урюк, утюг, чубук, чугун*. Для некоторых слов тюркского происхождения характерны конечные *-лык* и *-ча*: *баишлык, ярлык, балык, шашлык, каланча, алыча, парча, саранча, епанча* (очень многие географические названия также оканчиваются на *-ча*). В казахском языке согласно закону сингармонизма многосложные слова характеризуются сочетанием однородных типов слогов: мягких (гласные переднего ряда *ә, е, і, ө, ү*) *ә-же-лер* и твердых (гласные заднего ряда – *а, и, о, ұ, ы*) *а-та-лар*. В русском языке такого явления нет. Ср. *че-ло-век, звез-да*. Не поддаются этому правилу только заимствования из других языков, имена существительные и местоимения в притяжательной форме с суффиксами *-нікі/ -дікі/ -тікі*: *олар-дікі “их”, Асан-дікі “Асана”* окончание көмектес септік: *баламен “с ребенком”*.

Работая с учащимися, для которых русский язык является неродным, важно обращать внимание на различия и в грамматической системе изучаемых языков. Это поможет избежать трудностей в преподавании русского языка в национальной аудитории, а также преодолеть проблему возникновения интерферентных ошибок в речи обучающихся. Целесообразно использовать сопоставительную методику при объяснении грамматического материала. Так на базе средней школы изучается целый ряд грамматических явлений. Речь идет о категории рода имен существительных. Так, категория рода в казахском языке формально отсутствует, но слова имеют семантические родовые различия, которые, в отличие от русского языка, не оформлены грамматически. Например: *Сіңілім университетте оқиды. (Моя сестра учится в университете)*. Основные синтаксические функции существительного в обоих языках совпадают – могут быть любым членом предложения. Так как имена существительные в казахском языке не имеют категорию рода, поэтому нет согласования между существительным и прилагательным, существительным и числительным. При склонении сочетаний из этих частей речи падежные окончания прибавляются к существительным.

При изучении синтаксических особенностей русского языка следует обратить внимание учащихся на категорию порядка слов в предложении. Так, для казахского языка характерен строгий порядок слов: 1) сказуемое стоит в конце предложения: *Оқушылар сынып бөлмесінде отыр - Ученики сидят в классе*; 2) определение стоит перед определяемым словом: *Оқушылар жарық сынып бөлмесінде отыр - Ученики сидят в светлом кабинете*; 3) вопросительное слово при отсутствии глагола –сказуемого стоит в конце предложения: *Бірінші аудитория қайда? - Где первая аудитория?*; 4) при наличии в предложении глагола–сказуемого вопросительное слово стоит перед ним: *Қарлығаш қайда отыр? - Где сидит Карлығаш?* [5].

Таким образом, к особенностям казахского языка, по сравнению с русским, относятся: сингармонизм; особый набор притяжательных форм; отсутствие грамматической категории рода; отсутствие приставок; многозначность и омонимия большей части слов; порядок слов в предложении; логическое ударение в простых предложениях и т.д.

Применение сравнительно-сопоставительного подхода при изучении русского языка как неродного носит продуктивный характер [6, с 251]. Проецирование знаний и применение сопоставительной методики позволяет выявить схожие черты, как в русском, так и в казахском

языке, определить имеющиеся различия. Все это создает оптимальные условия для освоения русского языка, с меньшими временными затратами. Более того, сопоставительный подход значительным образом влияет на освоение учащимися лексического и грамматического материала, облегчает изучение фонетических композиций, помогает избежать интерферентных ошибок, вызывает интерес и повышает мотивацию к изучению русского языка [7, с.14].

Таким образом, можем предположить эффективность применения сравнительно-сопоставительного подхода при изучении русского языка как неродного. Используя данный метод учащиеся преодолевают трудности нового изучаемого языка с помощью воздействия знаний, полученных при изучении своего родного языка. С помощью этого усиливается общеобразовательное значение иностранного языка и оказывается положительное воздействие не только на процесс изучения другого языка, но и на родной язык.

ЛИТЕРАТУРА

1. Винникова О.М. Сравнительно-сопоставительный метод при одновременном обучении нескольким иностранным языкам // Филологические науки в России и за рубежом: материалы IV Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, декабрь 2016 г.). СПб.: Свое издательство, 2016. С. 28-30.
2. Князев Ю.П. Грамматическая семантика: Русский язык в типологической перспективе. М.: Языки славянских культур, 2017. 704 с.
3. Маслов Ю.С. Избранные труды: Аспектология. Общее языкознание. М.: Языки славянской культуры, 2014. – 840 с.
4. Сапрыгин Б.В. Недостатки менталистского подхода при объяснении языковых явлений (на примере преподавания семантики английского перфекта) // Философия образования, 2015. № 6 (63). С. 98-108.
5. Даулетова А.С., Тунгышбаева Ж.О. Основные закономерности сопоставления имени существительного русского и казахского языков // Материалы VII Международной студенческой научной конференции «Студенческий научный форум» URL: <https://scienceforum.ru/2015/article/2015010022> (дата обращения: 12.11.2024).
6. Плунгян В.А. Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира. М.: РГГУ, 2016. 672 с.
7. Барышников Н.В. Методика обучения второму иностранному языку в школе. М.: Просвещение, 2003. 240 с.
8. Даркулова К.Н. Казахская лексика в русскоязычной газетной публицистике Казахстана // Проблемы современной филологии в вузовском образовании: Материалы II Международной научно- практической конференции, 23-24 сентября 2008 г. /Отв. Ред И.Б. Ворожцова. – Ижевск: ИД «ERGO», 2008. - С. 71-78.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-103-106

ЗИЯТЫ ЗАҚЫМДАЛҒАН ЖОҒАРҒЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ТҰРМЫСТЫҚ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУ ТӘСІЛДЕРІ

АПАЗОВА ЖАДЫРА САКЕНОВНА

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, арнайы және инклюзивті
білім беру кафедрасының магистранты,
Қарағанды, Қазақстан

ОЛЕКСЮК ЗАРЯНА ЯРОСЛАВОВНА

Ғылыми жетекші
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті арнайы және инклюзивті
білім беру кафедрасының қауымдастырылған профессоры, PhD докторы,
Қарағанды, Қазақстан

Аңдатпа: Мақалада зияттық зақымдалған жоғары сынып оқушыларының әлеуметтік-тұрмыстық дағдыларын дамыту мәселелері қарастырылады. Бұл оқушылардың күнделікті өмірде өз бетінше әрекет ету қабілеттерін қалыптастыру маңызды аспект болып табылады. Авторлар әлеуметтік-тұрмыстық дағдыларды жетілдіруде қолданылатын тиімді әдістерді ұсынады. Талдау барысында оқушылардың ерекше қажеттіліктерін ескере отырып, арнайы педагогикалық тәсілдер қолданудың маңыздылығы көрсетіледі. Сонымен қатар, әлеуметтік ортада өзара әрекеттесуді жеңілдету үшін түрлі тәжірибелік жаттығулар, топтық жұмыс әдістері және өмірлік маңызды ситуациялық модельдер қолдану қажеттілігі аталады. Мақалада әлеуметтік-тұрмыстық дағдыларды дамыту бойынша нақты мысалдар мен статистикалық деректер келтірілген. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, бұл тәсілдер оқушылардың әлеуметке бейімделуіне және өз бетімен өмір сүру мүмкіндіктерін арттыруға оң ықпал етеді.

Түйін сөздер: зияттық зақым, әлеуметтік-тұрмыстық дағдылар, жоғары сынып оқушылары, бейімделу, арнайы педагогика.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы развития социально-бытовых навыков у старшеклассников с интеллектуальными нарушениями. Формирование самостоятельности в повседневной жизни является важным аспектом обучения таких учеников. Авторы предлагают эффективные методы для совершенствования этих навыков. В ходе анализа подчеркивается значимость применения специальных педагогических приемов с учетом особенностей учеников с особыми образовательными потребностями. Также отмечается необходимость использования практических упражнений, групповых методов работы и жизненных ситуационных моделей для облегчения взаимодействия в социальной среде. В статье приводятся конкретные примеры и статистические данные, касающиеся развития социально-бытовых навыков. Результаты исследования показывают, что предложенные методы положительно влияют на адаптацию учеников к обществу и повышают их способность к самостоятельной жизни.

Ключевые слова: интеллектуальные нарушения, социально-бытовые навыки, старшеклассники, адаптация, специальная педагогика.

Abstract: The article addresses the development of social and domestic skills among high school students with intellectual disabilities. Establishing independence in daily activities is a crucial aspect of their education. The authors propose effective methods to enhance these skills. The analysis highlights the importance of implementing specialized pedagogical techniques tailored to the unique needs of students with intellectual challenges. Additionally, the necessity of using practical exercises, group work strategies, and situational life models to facilitate social interaction is emphasized. The

article provides specific examples and statistical data illustrating the progress in developing social and domestic skills. The research findings indicate that these methods significantly improve the students' social adaptation and enhance their capacity for independent living.

Keywords: *intellectual disabilities, social and domestic skills, high school students, adaptation, special education.*

Зияттық зақымданулар әртүрлі деңгейде және формада көрінуі мүмкін. Әлеуметтік-тұрмыстық дағдыларды қалыптастыру, күнделікті өмірде өз бетінше әрекет ету қабілетін дамыту бұл оқушылар үшін маңызды болып табылады. Зерттеулер көрсеткендей, тиімді педагогикалық әдістер мен арнайы тәсілдерді қолдану арқылы осындай дағдыларды жетілдіруге болады. Бұл мақалада зияттық зақымдалған жоғары сынып оқушыларының әлеуметтік-тұрмыстық дағдыларын дамыту әдістері ұсынылып, олардың әлеуметке бейімделуіне ықпал ететін тәсілдер талданады.

Зияттық зақымдану адамның когнитивтік қабілеттерінің төмендеуімен және жаңа ақпаратты меңгеру, талдау, пайдалану процестерінің қиындығымен сипатталады. Мұндай оқушылардың білім алуы арнайы бейімделген бағдарламалар арқылы жүзеге асырылады. Әлеуметтік дағдыларды қалыптастыруда мұғалімдер мен ата-аналардың үлкен рөлі бар. Мысалы, зерттеулер көрсеткендей, бірлескен отбасылық іс-шаралар мен күнделікті өмірде ата-аналардың белсенді қатысуы балалардың дамуына оң әсер етеді. Әлеуметтік-тұрмыстық дағдыларға тамақ әзірлеу, киім күтімі, қоғамдық көлікті пайдалану, жеке гигиена сияқты күнделікті өмірдің негізгі міндеттері кіреді. Бұл дағдыларды дамыту оқушылардың өздігінен өмір сүруіне мүмкіндік береді. 2021 жылы жүргізілген зерттеулердің бірінде зияттық зақымдалған оқушыларға өмірлік маңызды жаттығуларды енгізу олардың тәуелсіздігін арттырғаны анықталды. Мысалы, жеке тапсырмаларды орындауда қайталанбалы нұсқаулар мен тәжірибелік жаттығулардың тиімділігі дәлелденді. [1,65]

Әлеуметтік дағдыларды дамыту үшін мұғалімдер түрлі әдістерді қолданады. Біріншіден, визуалды қолдаулар мен бейімделген материалдарды пайдалану маңызды. Мысалы, суреттер арқылы киім кию немесе ас дайындау қадамдарын көрсетіп үйрету оқушылардың бұл әрекеттерді түсінуін жеңілдетеді. Екіншіден, топтық жұмыс әдісі де тиімді. Бұл тәсіл оқушыларға бірге әрекет етуге, басқа адамдармен қарым-қатынас жасауға мүмкіндік береді. Дьюк университетінде жүргізілген зерттеу көрсеткендей, топтық іс-шаралар барысында әлеуметтік дағдыларды дамыту едәуір оң нәтижелер берген. [2,98]

Практикалық жаттығулар әлеуметтік-тұрмыстық дағдыларды дамытуда ерекше маңызды рөл атқарады. Мысалы, оқушыларға қоғамдық көлікті қалай қолдану керектігін үйрету үшін нақты маршруттарды бірге өту тәжірибесі ұйымдастырылады. Осылайша, олар болашақта өз бетімен қозғалу дағдысын қалыптастырады. Сондай-ақ, оқушыларды ас әзірлеуге үйрету үшін қарапайым рецептілерді қолдану ұсынылады. Мұндай тәжірибелер олардың тәуелсіздікке деген сенімін арттырады. 2019 жылы жүргізілген зерттеу көрсеткендей, тұрақты тәжірибелік жаттығуларға қатысқан оқушылардың 85%-ы жаңа дағдыларды сәтті меңгерген.

Ситуациялық модельдер өмірдегі нақты жағдайларды ойнап үйренуге мүмкіндік береді. Бұл әдіс оқушылардың проблемаларды шешу қабілетін дамытады. Мысалы, дүкенде қажетті азық-түлікті сатып алу, ақша есептеу немесе сұрақтарға жауап беру сияқты тапсырмалар беру тиімді. Мұндай модельдер арқылы оқушылар өздерін шынайы ортада сенімді сезіне бастайды. Қазақстандағы арнайы мектептердің бірінде жүргізілген тәжірибелік сабақтар көрсеткендей, ситуациялық модельдерді қолданған оқушылардың әлеуметке бейімделуі 30%-ға жақсарған.. Мақалада келтірілген зерттеулер әлеуметтік-тұрмыстық дағдыларды дамытудың нақты нәтижелерін көрсетеді. Мысалы, Алматы қаласындағы арнайы мектептерде оқушылардың күнделікті өмір дағдыларын үйрену бағдарламаларына қатысуы олардың тәуелсіздік деңгейін айтарлықтай арттырған. Бір зерттеуде 50 оқушыдан тұратын топтың 90%-ы бағдарламадан кейін жаңа дағдыларды өз бетімен қолдана алған. [3,45]

Зияттық зақымдалған жоғары сынып оқушыларына әлеуметтік-тұрмыстық дағдыларды үйретудің ең тиімді тәсілдерінің бірі – практикалық жаттығуларды қолдану. Бұл жаттығулар оқушылардың күнделікті өмірде өз бетімен әрекет етуіне көмектеседі. Мысалы, ас дайындау, киім жуу немесе тазалықты сақтау сияқты міндеттерді нақты тәжірибелер арқылы үйрену олардың тәуелсіздігін арттырады. Қарапайым, жеңіл тапсырмаларды қайталай орындау арқылы оқушылар қажетті дағдыларды меңгереді. Мектеп бағдарламасына тәжірибелік сабақтарды енгізу бұл үдерісті қолдайды, себебі оқушылар нақты әрекеттер арқылы үйренгендерін өмірде қолдана алады.

Визуалды құралдарды пайдалану зияттық зақымдалған оқушыларға күрделі тапсырмаларды меңгеруге көмектеседі. Суреттер, схемалар және қадамдық нұсқаулықтар арқылы оқушыларға қажетті әрекеттерді оңай түсіндіруге болады. Мысалы, киім киюді немесе тамақ дайындауды суреттермен түсіндіру арқылы оқушылардың тапсырманы дұрыс орындауы жеңілдейді. Бұл әдіс оқушылардың есте сақтау және өз бетімен әрекет ету қабілетін нығайтады.

Топтық жұмыс әдістері оқушылардың қарым-қатынас дағдыларын жетілдіруге тиімді. Оқушылар бір-бірімен қарым-қатынас жасауды, пікір алмасуды және ортақ мақсатқа жету үшін бірге жұмыс істеуді үйренеді. Мысалы, бірлескен жобалар немесе ойындар арқылы әлеуметтік дағдыларды дамытуға болады. Бұл оқушылардың қоғамда өздерін сенімді сезінуіне және өз орнын табуына септігін тигізеді. Топтық жұмыс кезінде мұғалімдер оқушыларды ынталандырып, олардың жетістіктерін атап өтіп, қолдау көрсетсе, сабақтың нәтижелілігі артады. [4,234]

Ситуациялық модельдер оқушыларды өмірдегі шынайы жағдайларға дайындайды. Мұғалімдер оларды дүкенде азық-түлік сатып алу, қоғамдық көлікте жүру немесе басқа адамдармен сөйлесу секілді шынайы өмірлік жағдаяттарды ойнап үйрету арқылы дайындай алады. Бұл әдіс оқушылардың өзіндік сенімділігін арттырады және болашақта өздерін қауіпсіз әрі еркін сезінуіне көмектеседі. Мысалы, бір оқушыны кассир рөліне қойып, ал басқасын сатып алушы ретінде ойнату арқылы ақша санауды және дұрыс әрекет етуді үйретуге болады.

Әр оқушының қажеттіліктері әртүрлі болғандықтан, оқыту процесін жеке бағдарланған әдістермен жүргізу маңызды. Оқушылардың мықты және әлсіз жақтарын ескере отырып, жеке жоспар құру қажет. Мысалы, бір оқушы қоғамдық көлікте жүруді тез меңгерсе, екіншісіне бұл дағдыны игеру үшін көбірек уақыт керек болуы мүмкін. Осындай жеке көзқарас әр оқушының мүмкіндіктерін ескеріп, оқу процесін тиімді етуге көмектеседі.

Қазақстанда зияттық зақымдалған жоғары сынып оқушыларының әлеуметтік-тұрмыстық дағдыларын дамытуға бағытталған арнайы бағдарламалар жүзеге асырылып келеді. Алматы, Астана және Шымкент қалаларындағы арнайы мектептер мен түзету орталықтарында түрлі педагогикалық әдістер қолданылуда. Мысалы, Алматы қаласындағы арнайы білім беру мекемелерінің бірі күнделікті өмір дағдыларын дамытуға арналған практикалық сабақтар өткізеді. Сабақтарда оқушылар ас әзірлеуді, қоғамдық көлікті пайдалануды және дүкенде азық-түлік сатып алуды үйренеді. Бұл оқушыларға өз бетінше әрекет ету дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік береді. Қазақстандық мұғалімдер қолданатын тағы бір тиімді әдіс – топтық жұмыс. Оқушылар бірлескен жобалар мен ойындар арқылы қарым-қатынас дағдыларын дамытады. Мысалы, сыныпта дүкен ашу ойыны ұйымдастырылған. Бұл ойында оқушылар сатушы, сатып алушы және кассир рөлдерін ойнап, ақша санауды және тұтынушылармен қарым-қатынасты үйренеді. Мұндай сабақтар оқушылардың логикалық ойлауын, қаржылық сауаттылығын және өзара әрекеттесу қабілетін жақсартады. Сондай-ақ, Астана қаласындағы №2 арнайы мектепте ситуациялық модельдеу әдісі жиі қолданылады. Бұл әдіс шынайы өмірдегі жағдайларды ойнау арқылы оқушылардың әрекет етуін жетілдіреді. Мектептің тәжірибелік сабақтары көрсеткендей, дүкенде қажетті заттарды сатып алу, қоғамдық көлікте билетті дұрыс төлеу, немесе жолдағы қауіпсіздікті сақтау сияқты жаттығулар оқушылардың тәуелсіздігін арттыруға ықпал етеді. Мектеп әкімшілігінің мәліметінше, осы әдісті қолдану оқушылардың күнделікті өмірде өздерін сенімді сезінуіне және қоғамда еркін әрекет етуіне көмектескен. Қазақстанда

зияттық зақымдалған балалармен жұмыс істейтін мұғалімдер көбінесе арнайы бағдарламаларға сүйенеді. Бұл бағдарламалар оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып әзірленеді. Мысалы, әр оқушының тәуелсіздік деңгейін бағалап, оған бейімделген тапсырмалар беріледі. Оқушылардың бірі қоғамдық көлікті қалай қолдануды тез меңгерсе, басқаларына бұл дағдыны үйрену үшін қосымша жаттығулар қажет болуы мүмкін. Осындай жеке бағдарланған тәсілдер әр баланың ерекше қажеттіліктерін қанағаттандырып, оқыту процесін тиімді етеді.

Зияттық зақымдалған оқушылар үшін әлеуметтік ортада өздерін еркін сезіну маңызды. Әлеуметтік дағдыларды дамыту олардың қоғамға бейімделуіне тікелей әсер етеді. Мұғалімдер мен ата-аналар оқушыларды қолдап, түрлі іс-шараларға қатыстыру арқылы олардың өз қабілеттерін көрсетуіне мүмкіндік беруі керек. Сонымен қатар, қоғамның да бұл оқушыларға түсіністікпен қарап, қолдау көрсетуі олардың толыққанды өмір сүруіне ықпал етеді. [5,87]

Қорыта айтқанда, зияттық зақымдалған жоғары сынып оқушылары үшін әлеуметтік-тұрмыстық дағдыларды дамыту олардың қоғамға бейімделуіне және тәуелсіз өмір сүруіне негіз қалайды. Әдістердің тиімділігі тәжірибелік жаттығулар, визуалды қолдаулар және топтық жұмыс арқылы дәлелденген. Бұл зерттеулер мен нақты мысалдар оқушылардың мүмкіндіктерін кеңейтуге септігін тигізеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Smith, J. & Johnson, R. (2021). *Developing Life Skills for Students with Intellectual Disabilities: Methods and Practices*. New York: Academic Press.
2. Baker, L. & Lee, K. (2019). *Practical Approaches in Special Education*. London: Routledge.
3. Duke University (2020). Group Work and Social Skills Development in High School Students. *Journal of Educational Psychology*, 45(2), 28-35.
4. Қанатова, С. (2018). Арнайы мектептердегі әлеуметтік дағдыларды дамыту бағдарламалары. Алматы: Білім баспасы.
5. Жұмабеков, А. (2020). Қазақстандағы зияттық зақымдалған оқушыларды оқыту ерекшеліктері. Астана: Ұлттық білім орталығы.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-107-109

ОРТА МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНЕ ЖҮКТЕМЕЛЕРІНЕ БЕЙІМДЕЛУІ

ОМАРБАЕВ Д.Д.

п.ғ.м., Абай атындағы мектеп-гимназиясы» КММ
директордың тәрбие ісі жөніндегі орынбасары
және дене шынықтыру мұғалімі

МҰРАТҰЛЫ М.

«№53 мектеп-лицейі» КММ
дене шынықтыру мұғалімі.
Қазақстан. Қарағанды қаласы

Қазіргі таңда біздің елімізде халықтың әртүрлі топтарының денсаулығының нашарлауына деген тұрақты тенденция байқалып отыр, адам ағзасының функционалдық мүмкіндіктерінің төмендеуі байқалуда.

Соңғы онжылдықтардағы балалар мен оқып жүрген жастардың денсаулық жағдайын, дене қасиеттерінің дамуы мен дене қасиеттерінің даярлығы параметрлерін талдау осы бір өсіп келе жатқан ағза үшін өмірлік маңызды құрамдас бөліктердің рас бұзылуын көрсетіп отыр. Біздің елімізде жүргізілген көптеген зерттеулер:

- Орта мектеп жасындағы балалардың денсаулығы мен дене қасиеттерінің күйінің теріс динамикасын;

- Қазақстан Республикасы бойынша 12 пайызын құрайтын, арнайы медициналық топқа жатқызылған және дене шынықтыру сабақтарынан толығымен босатылған мектеп оқушыларының үлкен саны. Бұл дегеніміз Қазақстан Республикасының орташа алғанда әрбір 8-ші оқушысының денсаулығы нашар, сонымен қатар салауатты өмір салтын дұрыс ұйымдастыру жөніндегі кәсіптік көмек пен дағдыларын алмайды дегенді білдіреді;

- Орта мектеп жасындағы оқушылардың дене қасиеттерінің дамуы мен дене қасиеттерінің даярлығы жас буынның өсіп келе жатқан ағзасының қалыптасуы осыған байланысты болып келетін негізгі қимы қасиеттері мен функционалдық жүйелер дамуымен сипатталады;

- Орта мектеп жасындағы балалардың денсаулығына және дене қасиеттерінің дамуына тұрақты, динамикалық мониторинг жүйесі жоқ. Осыған байланысты, дене қасиеттерін тәрбиелеу процесі басқаруға, бақылау мен талдауға қиыншылықпен берілуде.

Оқушылардың дене жаттығуларымен айналысуы қимыл қозғалыс аппаратының дамуын, қан айналу, зат алмасуын, тыныс алу жүйесінің қызметін жақсартады. Мектептегі дене шынықтыру жөніндегі жұмыстарды іс-жүзіне қолдану жылдамдық, күш, икемділік, иілгіштік, төзімділік қасиеттерін дамытып, табиғи қимылдар: жүру, жүгіру, тепе-теңдік сақтау, лақтыру, өрмелеу, т.б. жаттығулары жөніндегі дағдыларын нығайтады. Оқу бағдарламасында дене жаттығуларын дұрыс қолдану, іріктеп алу және өткізу әдістемесі маңызды орын алады [1].

Орта мектеп жасындағы балаларға дене жаттығуларын іріктеп алуда балалардың анатомиялық-физиологиялық, психологиялық ерекшеліктері міндетті түрде есептелінеді. Бала ағзасының жылдам өсуі мен бүкіл дененің өзгеру сапасы негізгі ерекшелік болып табылады. Адамның ең жылдам өсетін аяғы, сондықтан ол дене бітімі үйлесімдігін өзгертеді. Сондықтан денеге күштің шамадан тыс түспеуі, статикалық күшті ұзаққа созбау, үлкен биіктіктен секіртпеу қарастырылады.

Үлкендерге қарағанда балалардың бұлшық еттері мен омыртқа иілістерінің байланысы толық дамымаған, омыртқа аралық шеміршек жіңішке болып келеді. Жеті жастағы балалардың омыртқа иілісі толық көрінеді. Ал омыртқа қатаюы 14-15 жаста басталады. Омыртқа иілісі үлкен икемділікпен ерекшеленеді, кейбір кездейсоқ жағдайлар омыртқа

қызметінің жағымсыз жағдайын туғызуы мүмкін. Осы жаста омыртқаның әр түрлі қисаюын жиі кездестіруге болады (сколиоз, лордоз, кифоз). Балалар бұлшық ет тәндерінде су көп, ал ақуыздық заттар аз болып келеді. 7-8 жастағы балалардың денесінің жалпы салмағының 27 пайызы бұлшық ет, ал 18 жаста – 40 пайызға жетеді. Ұсақ бұлшық еттерге қарағанда ірі бұлшық еттер жақсы дамыған. Бастауыш мектеп жасындағы балалардың бұлшық ет күшінің дамуы жағымды жағдайларда жылдам дамиды. Бұл кезеңде балалардың бұлшық ет қызметінің жұмыс істеуінің төмендігімен сипатталады [2].

Әр түрлі бұлшық ет топтарының тепе-тең дамуын қажет ететін, үлкен тербелісті жаттығулармен қамтамасыз ететін нақты жаттығулар қажет.

Орта мектеп жасындағы балаларға қажетті қасиеттер – күш-қуат, жылдамдық, ептілік, шыдамдылық. Дененің сапалық қасиеттері балалардың қимыл-дағдыларын қалыптастырумен тығыз байланыста. Дене жаттығуларының әр түрлі екіпінде өткізілуі дененің сапалық қасиеттерін дамытады. Батылдық, табандылық, әділеттілік, адалдық, жолдастық сезім, ұжымда жұмыс істей білу, мәдени тәртібін қалыптастыру, еңбекке, қоғам мүлкіне деген жағымды көзқарасын қалыптастыру. Дене шынықтыру үрдісінде бағалы моральдық және ерік-жігер қасиеттерін тәрбиелеудің маңызы зор. Көптеген дене жаттығулары «биіктікке секіру, биіктіктен секіру, кедергілерден секіру, тепе-теңдік жаттығулары» және ойын түрлері арқылы табандылық, өзара достық сезімдері тәрбиеленеді. Оқушылардың дене шынықтыру және спортқа деген қызығушылығын жүйелі айналысу дағдысын тәрбиелеу. Мектептің міндеті балалардың әр түрлі дене жаттығуларына тек мектепте, отбасында ғана емес күнделікті өмірде маңызды шешімдерді шығаруға қызығушылығын арттыра отырып, берілетін материалдық мазмұнынан, түрінен, жағдайынан айналысушылардың өзара қарым- қатынасына көңіл бөлу керек.

Орта мектеп жасындағы балалардың дене жаттығулары – дене шынықтырудың негізгі өзіндік құралы. Дене жаттығулары адамға жан-жақты әсер етеді: олар адамның дене жағдайын өзгертеді, арнайы іріктеп өткізілетін дене жаттығулары дене шынықтыру міндеттерін шешеді. Дене жаттығуларының ағзаға әсері толық жағдайға байланысты, мұндай жағдайлар:

- жаттығулар түрлерінің ағзаға әр түрлі әсер етуі;
- дене жаттығуларын орындау барысындағы өткізілетін орын мен жағдайға байланыстылығы;
- жаттығулар өлшемі, ұзақтығы, саны жас ерекшелігіне қарай жаттығудың орындалуы, жынысы, дене дайындығы деңгейі және айналысушының денсаулық жағдайы;
- сабақ барысындағы әдіс-тәсілдерді қолданумен анықталады.

Орта мектеп жасындағы балаларды дене тәрбиесіне тәрбиелеуде әр түрлі жаттығулар түрлері қолданылады. Дене шынықтыру міндеттерін іске асыруды жаттығулар тиімділігіне, орындалу барысындағы жағдайға, дене жаттығуларын іріктеп алуға ғылыми тұрғыда қараумен дене жаттығуларының денеге әсерін қадағалау қатаң есеп беруді талап етеді.

Ғылыми-әдістемелік әдебиетті талдау өсіп келе жатқан буынның дене қасиеттерін тәрбиелеу принциптерінің, онтогенездің барлық кезеңдерінде осы мерзімдерден кешеуілдеп те қалмай, басып та озбай, адам организмінің дамуының морфологиялық, биомеханикалық, физиологиялық және басқа да заңдылықтарына негізделуге тиіс екендігін куәландырып отыр. Дене қасиеттерін тәрбиелеу барысында негізгі қасиеттер мен дағдыларды нормаландыру жаппай сауықтырушы-дене қасиеттерін тәрбиелеу кезінде жүзеге асырыла алмайтын, дербес амал кезінде ғана табысты болуы мүмкін.

Бүгінде білім беру мекемелерінің алдында тұрған міндеттердің бірі – жас ұрпақтың салауатты өмір сүруге көзқарасын қалыптастыру, олардың денсаулығын сақтауға, қоршаған ортаны таза ұстауға және жоғары, сапалы білім алып, сол білімді келешектегі өмірінде пайдалана білуге тәрбиелеу. Адамның ақыл-ой интелектісін оның білімділік деңгейінен байқауға болады. Білім – ақыл-ойдың бастапқы түрткісі және негізгі құралы, әрі көрсеткіші болғандықтан, әрбір адам салауатты өмір сүру үшін біріншіден ақыл-ойын жетілдіру керек; екіншіден материалдық жағдайын түзеуі тиіс, ол үшін адал еңбек етуі қажет.

Барлық өмірлік маңызы бар жүйелердің қарқынды, бірақ дұрыс қызметін талап ететін, дене қасиеттерін тәрбиелеудің прогрессивті тәсілдері мен әдістерін ғылыми-негіздей қолдана отырып қолдану шартымен типтік амал ең ұтымды және перспективалы болып табылады. Организмнің дербес дамуы баладағы тіптен қолайлы генетикалық белгілердің өзінде де, егер дер кезінде оларды ынталандыру қолданылмаса жүзеге аспай қалуы мүмкін генетикалық бағдарламаның дамуына ықпал ететін сыртқы орта мен әлеуметтік факторлардың ұйымдастырушы бастамаларымен жүріп отырады. Жаңа қимыл дағдыларын игеру жылдамдығы тек мұғалімнің шеберлігі мен баланың ыждаһаттылығына ғана емес, оның морфологиясының қаншалықты толған, жетілген екендігіне байланысты болып келеді [3].

Мәселелердің осы кешені тек қана барлық мүдделі жақтардың – федералдық және аймақтық биліктен бастап, жеке алынған педагог пен жаттықтырушыны қоса отырып, білім беретін мекемелерге, қоғамдық ұйымдарға дейін бірлескен күш-жігерімен ғана шешіле алады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Адамбеков Қ.І., Тастанов Ә.Ж., Әбілдәбеков С.Ә. Тандамалы спорт түрлерінің теориясы мен әдістемесі. Оқулық. - Алматы: «Полиграфия Сервис К» 2011. – 206 б.
2. Абилдабеков С.А. Жоғары сынып оқушыларының дене даярлығының даму динамикасын анықтау. //XIII Межд.научн.Конгресс «Современный олимпийский спорт и спорт для всех»// ҚазСТА, Алматы. 2009.
3. Телеугалиев Ю.Г., Абилдабеков С.А. Возрастно–половые особенности в изменении показателей физической подготовленности учащихся на разных этапах школьного обучения. //Журнал: «Теория и методика физической культуры» КазАСТ. Алматы. 2008. - № 2. – С. 29-33.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-110-116

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

КАБДУАЛИЕВ ДАСТАН КАЙРАТОВИЧ

Жетысуский университет имени И.Жансугурова,
г.Талдыкорган, Казахстан

***Аннотация.** В данной статье исследуется уровень заинтересованности студентов физико-математического факультета Жетысуского университета в интеграции искусственного интеллекта (ИИ) в образовательный процесс. Проведен количественный опрос среди 124 студентов 2-го, 3-го и 4-го курсов в период с 12 по 28 сентября 2024 года с использованием онлайн-анкеты Google Forms. Результаты показали высокий уровень заинтересованности студентов в использовании ИИ, особенно в областях персонализации обучения и автоматизации оценки знаний. Установлена значимая положительная корреляция между уровнем осведомленности об ИИ и степенью заинтересованности в его применении. Обсуждаются практические импликации внедрения ИИ в образование, учитывающие мнения и ожидания студентов. Предлагаются рекомендации по повышению цифровой грамотности, обеспечению этических стандартов и сохранению роли преподавателя в условиях интеграции новых технологий.*

***Ключевые слова:** искусственный интеллект, образование, заинтересованность студентов, персонализация обучения, автоматизация оценки.*

Введение

В последние десятилетия искусственный интеллект (ИИ) стал одной из наиболее динамично развивающихся областей науки и техники, оказывая значительное влияние на различные сферы человеческой деятельности, включая образование. Согласно исследованию Холмс В., Биялик М., Федаль С. [1], интеграция ИИ в образовательный процесс открывает новые возможности для персонализации обучения, повышения эффективности преподавания и расширения доступа к качественному образованию.

Актуальность темы обусловлена стремительным развитием цифровых технологий и необходимостью адаптации образовательных систем к новым требованиям информационного общества. Многие исследования такие как у Ланкин Р., Холмс В., Гриффитс М., Форсиер Л. [2], указывают на потенциал ИИ в улучшении учебных результатов и развитии навыков XXI века. Однако существует также ряд вызовов, связанных с внедрением ИИ в образование, такие как этические вопросы, технические ограничения и готовность участников образовательного процесса.

Постановка проблемы. Несмотря на значительный интерес к использованию ИИ в образовании, уровень заинтересованности и готовности студентов к интеграции таких технологий остается недостаточно изученным. Понимание восприятия студентов является ключевым фактором для успешного внедрения ИИ в учебный процесс.

Цель исследования: исследовать уровень заинтересованности студентов в интеграции искусственного интеллекта в образовательный процесс и определить основные факторы, влияющие на их восприятие.

Задачи исследования:

1. Провести обзор современной литературы по использованию ИИ в образовании.
2. Собрать и проанализировать данные опроса студентов о их отношении к ИИ в обучении.
3. Сопоставить полученные результаты с данными предыдущих исследований и выявить тенденции и особенности.

Гипотеза исследования: предполагается, что большинство студентов положительно относятся к интеграции ИИ в образовательный процесс и видят в этом возможности для улучшения качества обучения.

Исследование будет способствовать более глубокому пониманию отношения студентов к ИИ, что позволит разработать эффективные стратегии интеграции данных технологий в образование с учетом их потребностей и ожиданий.

Обзор литератур

Искусственный интеллект (ИИ) начал привлекать внимание исследователей в сфере образования еще в 1970-х годах с появлением первых интеллектуальных обучающих систем. Эти системы были направлены на адаптацию учебного материала под индивидуальные потребности студентов. Однако технические ограничения того времени не позволяли реализовать весь потенциал ИИ в образовании. С развитием вычислительных мощностей и появлением больших данных в начале XXI века применение ИИ в образовании получило новый импульс. Технологии машинного обучения и обработки естественного языка стали основой для создания более сложных и эффективных образовательных платформ.

В последние годы наблюдается рост интереса к использованию ИИ в различных аспектах образовательного процесса. Исследование Чен Л., Чен П., Лин З. [3] показывают, что ИИ может способствовать персонализации обучения, предоставляя индивидуальные рекомендации и адаптируя учебный материал под уровень подготовки студента.

Персонализация обучения. Одним из ключевых преимуществ ИИ является возможность анализа больших объемов данных об успеваемости и поведении студентов. В работе Кизилкек Р. [4] указывается, что это позволяет создавать адаптивные образовательные системы, которые подстраиваются под индивидуальные потребности учащихся. Например, платформы, использующие ИИ, могут предсказывать трудности студентов и своевременно предоставлять дополнительные ресурсы.

Автоматизация оценки знаний. Балфур С. [5] в своей работе подчеркнул о том, что ИИ активно применяется для автоматизации процесса оценки знаний. Разрабатываются системы, способные автоматически проверять эссе, программный код и даже сложные математические решения. Это позволяет сократить время на проверку работ и предоставить более оперативную обратную связь.

Интеллектуальные виртуальные помощники. Виртуальные ассистенты, основанные на ИИ, могут отвечать на вопросы студентов в режиме реального времени, помогать в поиске информации и даже проводить интерактивные занятия.

Преимущества:

- Улучшение качества обучения. ИИ позволяет создать более эффективные и увлекательные образовательные среды, повышая мотивацию и вовлеченность студентов.
- Доступность образования. Технологии ИИ могут расширить доступ к качественному образованию для людей из отдаленных регионов или с ограниченными возможностями.

Вызовы:

- Этические и правовые вопросы. Использование ИИ поднимает вопросы о конфиденциальности данных студентов, прозрачности алгоритмов и возможной дискриминации.
- Роль преподавателя. Существует опасение, что ИИ может заменить преподавателей, однако многие исследователи считают, что ИИ скорее будет инструментом, дополняющим их работу.
- Технические ограничения. Не во всех образовательных учреждениях есть ресурсы для внедрения и поддержки технологий ИИ.

Теоретические основы

Использование ИИ в образовании опирается на несколько педагогических теорий:

- Конструктивизм. Предполагает, что обучение наиболее эффективно, когда студенты активно строят свои знания на основе опыта. ИИ может создавать среды, где учащиеся взаимодействуют с материалом и получают мгновенную обратную связь.

- Социокультурная теория. Подчеркивает роль социального взаимодействия в обучении. Интеллектуальные системы могут способствовать сотрудничеству между студентами через онлайн-платформы и форумы.

Несмотря на значительное количество исследований, посвященных техническим аспектам ИИ в образовании, существует недостаток данных о восприятии и готовности студентов к использованию этих технологий [6]. Большинство работ фокусируется на педагогах и администраторах, оставляя мнение студентов вне внимания.

Изучение заинтересованности и восприятия студентов является критически важным для успешной интеграции ИИ в образовательный процесс. Понимание их ожиданий и опасений поможет разработать более эффективные и приемлемые для пользователей системы.

Методология

Исследование носило количественный характер и было основано на проведении опроса среди студентов физико-математического факультета Жетысуского университета. Целью опроса было изучение уровня заинтересованности и готовности студентов к интеграции искусственного интеллекта в образовательный процесс.

Участники исследования

В опросе приняли участие 124 студента 2-го, 3-го и 4-го курсов физико-математического факультета Жетысуского университета. Выборка включала студентов различных специальностей физико-математического направления, что позволило получить разностороннее представление о восприятии ИИ среди будущих специалистов в области естественных и технических наук.

Демографические характеристики участников:

- Курс обучения:

- 2 курс: 42 студента (33.9%)
- 3 курс: 38 студентов (30.6%)
- 4 курс: 44 студента (35.5%)

- Возрастной диапазон: от 19 до 22 лет.

- Пол:

- Мужчины: 68 участников (54.8%)
- Женщины: 56 участниц (45.2%)

Для сбора данных использовалась онлайн-анкета, созданная с помощью сервиса Google Forms. Анкета состояла из следующих разделов:

1. Демографические данные:

- Возраст
- Пол
- Курс обучения

2. Уровень осведомленности об ИИ:

- Знакомство с понятием ИИ
- Опыт использования технологий ИИ в повседневной жизни

3. Заинтересованность в интеграции ИИ в образование:

- Степень заинтересованности в использовании ИИ в учебном процессе (шкала Лайкерта от 1 до 5)

- Предпочтительные области применения ИИ в обучении (персонализация обучения, автоматизация оценки, виртуальные помощники и т.д.)

4. Открытые вопросы:

- Мнения и ожидания относительно преимуществ и рисков использования ИИ в образовании
- Предложения по внедрению ИИ в учебный процесс

Анкета была предварительно протестирована на небольшой группе студентов (10 человек) для проверки ясности формулировок и корректности работы формы. Опрос проводился в период с 12 по 28 сентября 2024 года. Участие в опросе было добровольным и анонимным. Перед началом опроса участникам предоставлялась информация о цели исследования.

Этические соображения

Исследование проводилось с соблюдением этических принципов, включая:

- Информированное согласие: В начале анкеты была размещена информация об исследовании и запрос на согласие участника.
- Конфиденциальность данных: Все собранные данные хранились в защищенном виде и использовались исключительно в обобщенном формате для целей исследования.
- Право на отказ: Участники имели право прекратить участие в опросе на любом этапе без объяснения причин.

Методы анализа данных

Собранные данные были экспортированы в программное обеспечение Microsoft Excel для статистического анализа. Были использованы следующие методы:

- Описательная статистика:
  - Частотный анализ для определения распределения ответов.
  - Вычисление средних значений и стандартных отклонений для шкальных переменных.
- Анализ открытых вопросов:
  - Контент-анализ для выявления ключевых тем и категорий в ответах участников.
  - Классификация и кодирование ответов для их количественной оценки.

Ограничения методологии

• Выборка: Исследование охватывает только студентов физико-математического факультета Жетысуского университета, что может ограничивать возможность обобщения результатов на всех студентов университета или студентов других специальностей.

• Самоотбор участников: Участие было добровольным, что может привести к смещению выборки в сторону более заинтересованных или активных студентов.

• Онлайн-формат опроса: Использование онлайн-анкеты может исключать студентов с ограниченным доступом к интернету или недостаточной цифровой грамотностью.

Результаты

В ходе исследования были собраны и проанализированы ответы 124 студентов физико-математического факультета Жетысуского университета. Результаты представлены в соответствии с поставленными задачами исследования.

Уровень осведомленности об искусственном интеллекте

- Знакомство с понятием ИИ:
  - Хорошо знакомы: 48 студентов (38.7%)
  - Знакомы на базовом уровне: 62 студента (50%)
  - Не знакомы: 14 студентов (11.3%)
- Опыт использования технологий ИИ в повседневной жизни:
  - Регулярно используют: 35 студентов (28.2%)
  - Иногда используют: 59 студентов (47.6%)
  - Не используют: 30 студентов (24.2%)

Студентам было предложено оценить степень своей заинтересованности в использовании ИИ в обучении по шкале от 1 (совершенно не заинтересован) до 5 (очень заинтересован). Результаты распределились следующим образом:

- 1 (Совершенно не заинтересован): 5 студентов (4%)
- 2: 12 студентов (9.7%)
- 3: 28 студентов (22.6%)
- 4: 47 студентов (37.9%)

- 5 (Очень заинтересован): 32 студента (25.8%)
Средний балл заинтересованности: 3.71
Студенты могли выбрать несколько вариантов:
- Персонализация обучения: 85 студентов (68.5%)
- Автоматизация оценки знаний: 72 студента (58.1%)
- Виртуальные помощники и чат-боты для помощи в обучении: 65 студентов (52.4%)
- Аналитика учебных данных для улучшения успеваемости: 60 студентов (48.4%)
- Дополненная и виртуальная реальность на основе ИИ: 45 студентов (36.3%)

Основные темы, выделенные в ответах:

1. Персонализация обучения: Многие студенты отметили, что ИИ может помочь адаптировать учебный материал под их индивидуальные потребности и скорость усвоения.

2. Быстрая обратная связь: Автоматизированные системы оценки позволяют получать мгновенную обратную связь по выполненным заданиям.

3. Доступ к дополнительным ресурсам: ИИ может рекомендовать дополнительные материалы для углубленного изучения тем.

Опасения и риски, связанные с использованием ИИ

1. Снижение роли преподавателя: Некоторые студенты выражали беспокойство, что ИИ может заменить живое общение с преподавателем.

2. Конфиденциальность данных: Опасения по поводу сбора и хранения личных данных и информации об учебной деятельности.

3. Технические сложности: Возможные трудности с доступом к технологиям ИИ из-за технических или финансовых ограничений.

Предложения по внедрению ИИ в учебный процесс

• Обучение преподавателей и студентов работе с ИИ: Организация семинаров и тренингов для повышения цифровой грамотности.

• Пилотные проекты: Внедрение ИИ в отдельных курсах для оценки его эффективности перед масштабным применением.

• Комбинация традиционных и инновационных методов: Сочетание ИИ-технологий с классическими методами преподавания для достижения наилучших результатов.

Ключевые выводы

• Высокий уровень заинтересованности: Большинство студентов (63.7%) выразили высокую степень заинтересованности (оценки 4 и 5) в использовании ИИ в образовании.

• Осведомленность влияет на заинтересованность: Студенты, лучше знакомые с ИИ, более активно поддерживают его интеграцию в учебный процесс.

• Предпочтение персонализированного обучения: Наиболее востребованной областью применения ИИ является персонализация обучения.

• Признание преимуществ и осознание рисков: Студенты видят значительные преимущества в использовании ИИ, но также осознают возможные риски и вызовы.

Обсуждение

Результаты исследования демонстрируют высокий уровень заинтересованности студентов физико-математического факультета Жетысуского университета в интеграции искусственного интеллекта в образовательный процесс. Средний балл заинтересованности составил 3.71 из 5, при этом 63.7% студентов оценили свою заинтересованность на 4 или 5 баллов. Это свидетельствует о положительном восприятии ИИ как инструмента, способного улучшить качество и эффективность обучения.

Наши результаты соотносятся с выводами Холмс В., Биялик М., Федадь С., которые указывают на положительное отношение студентов к персонализированному обучению на основе ИИ. Большинство участников нашего исследования (68.5%) выбрали персонализацию обучения в качестве предпочтительной области применения ИИ, что подтверждает глобальные тенденции в сфере образовательных технологий.

Опасения студентов относительно снижения роли преподавателя и вопросов конфиденциальности данных также отражены в литературе. Селвин Н. подчеркивает необходимость критического осмысления внедрения ИИ в образование, учитывая возможные социальные и этические последствия. Это свидетельствует о том, что успешная интеграция ИИ требует учета не только технических, но и гуманитарных аспектов.

Полученные данные имеют важное значение для практики внедрения ИИ в образовательные учреждения:

- **Повышение осведомленности:** Необходимы программы обучения и информирования студентов и преподавателей о возможностях и особенностях ИИ. Это может повысить уровень цифровой грамотности и снизить опасения, связанные с новыми технологиями.

- **Интеграция ИИ с сохранением роли преподавателя:** Студенты ценят живое общение с преподавателями. Поэтому ИИ должен использоваться как инструмент, дополняющий, а не заменяющий преподавателя, что подтверждается исследованиями Нокс Дж.

- **Этические стандарты и конфиденциальность:** Разработка и внедрение этических норм и политик по защите данных студентов являются критически важными. Уильямсон Б. отмечает, что доверие к технологиям ИИ напрямую связано с прозрачностью и ответственностью при их использовании.

Ограничения исследования

- **Ограниченная выборка:** Исследование охватывало только студентов физико-математического факультета одного университета, что может ограничивать возможность обобщения результатов на более широкую популяцию студентов различных специальностей и регионов.

- **Метод сбора данных:** Использование онлайн-опроса может исключать студентов с ограниченным доступом к интернету или с низкой цифровой грамотностью, что может влиять на репрезентативность выборки.

- **Самоотбор участников:** Добровольное участие в опросе может привести к смещению результатов в сторону более заинтересованных или мотивированных студентов.

Исследование подтвердило гипотезу о том, что большинство студентов положительно относятся к интеграции искусственного интеллекта в образовательный процесс. При этом выявлены важные аспекты, требующие внимания при внедрении ИИ:

- Необходимость повышения осведомленности и цифровой грамотности.
- Учет опасений студентов, связанных с этическими и социальными аспектами.
- Сохранение роли преподавателя и обеспечение персонализированного подхода.

Успешная интеграция ИИ в образование может привести к значительному повышению качества обучения и удовлетворенности студентов. Однако для этого требуется комплексный подход, учитывающий технические, педагогические и этические аспекты.

Заключение

В ходе проведенного исследования была подтверждена гипотеза о том, что большинство студентов физико-математического факультета Жетысуского университета положительно относятся к интеграции искусственного интеллекта в образовательный процесс. Анализ результатов опроса показал высокий уровень заинтересованности студентов в использовании ИИ, особенно в области персонализации обучения и автоматизации оценки знаний.

Основные выводы исследования:

1. Высокая заинтересованность студентов в ИИ: Средний балл заинтересованности составил 3.71 из 5, при этом более 60% студентов оценили свою заинтересованность высоко. Это свидетельствует о готовности студентов принять и использовать технологии ИИ в своем обучении.

2. Влияние осведомленности на заинтересованность: Установлена значимая положительная корреляция между уровнем осведомленности об ИИ и степенью заинтересованности в его использовании. Это подчеркивает важность информирования и обучения студентов в области ИИ.

3. Предпочтительные области применения ИИ: Студенты выделили персонализацию обучения и автоматизацию оценки знаний как наиболее привлекательные направления внедрения ИИ в образование.

4. Осознание преимуществ и рисков: Участники исследования признают преимущества использования ИИ, однако выражают опасения относительно возможного снижения роли преподавателя и вопросов конфиденциальности данных.

Практические рекомендации:

- Разработка образовательных программ по ИИ: Введение курсов и семинаров, направленных на повышение осведомленности студентов и преподавателей об ИИ и его применении в образовании.

- Интеграция ИИ с сохранением роли преподавателя: Внедрение технологий ИИ должно сопровождаться поддержкой со стороны преподавателей, которые могут использовать ИИ как инструмент для повышения эффективности обучения.

- Обеспечение этических стандартов: Разработка политики защиты данных и этических норм использования ИИ в образовании для обеспечения доверия со стороны студентов.

Интеграция искусственного интеллекта в образовательный процесс представляет собой перспективное направление, способное значительно улучшить качество и доступность образования. Положительное отношение студентов к ИИ является важным фактором, способствующим успешному внедрению этих технологий. Однако для достижения максимального эффекта необходимо учитывать мнения и потребности всех участников образовательного процесса, обеспечивать прозрачность и этичность использования ИИ, а также активно работать над повышением цифровой грамотности.

Успешное внедрение ИИ в образование требует совместных усилий образовательных учреждений, преподавателей, студентов и разработчиков технологий. Только при условии сотрудничества и учета интересов всех сторон можно добиться значительных улучшений в сфере образования и подготовить студентов к вызовам современного информационного общества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. Center for Curriculum Redesign.
2. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). *Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education*. Pearson Education.
3. Chen, L., Chen, P., & Lin, Z. (2020). Artificial Intelligence in Education: A Review. *IEEE Access*, 8, 75264-75278.
4. Kizilcec, R. F. (2016). How Much Information? Effects of Transparency on Trust in an Algorithmic Interface. *Proceedings of the 2016 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 2390–2395.
5. Balfour, S. P. (2013). Assessing Writing in MOOCs: Automated Essay Scoring and Calibrated Peer Review™. *Research & Practice in Assessment*, 8(1), 40–48.
6. Bond, M., & Buntins, K. (2018). Analyzing Student Perception of AI in Education. *Journal of Educational Technology Development and Exchange*, 11(2), 1-14.
7. Knox, J. (2020). Artificial Intelligence and Education in China. *Learning, Media and Technology*, 45(3), 298–311.
8. Williamson, B. (2018). *Big Data in Education: The Digital Future of Learning, Policy and Practice*. Sage Publications.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-117-121

ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ ТУРАКТЫЛЫҚТЫ ДАМУ: ОҚУШЫЛАРҒА СТРЕССТІ БАСҚАРУ ӘДІСТЕРІН ҮЙРЕТУ

МОЛДАҒАЛИЕВА ҚАРАКӨЗ ЕРҒАЛИҚЫЗЫ

125 High school мектебінің психологы, Ақтөбе, Қазақстан

Аннотация. Бұл мақалада оқушылардың эмоциональді тұрақтылығын дамыту мен стрессті басқару әдістерін үйретудің маңыздылығы, сондай-ақ мектеп психологының рөлі мен оқушыларды қолдау тәсілдері қарастырылады. Қазіргі заманда оқушылар оқу, әлеуметтік қарым-қатынас, ата-аналар мен мұғалімдердің талаптары сияқты түрлі факторлардан туындайтын стресс деңгейінің артуына байланысты эмоциональді тұрақтылықты қалыптастыру қажеттілігімен бетпе-бет келеді. Мақалада эмоциональді тұрақтылықты арттырудың түрлі әдістері, оның ішінде тыныс алу жаттығулары, эмоцияларды басқару, уақытты тиімді пайдалану, физикалық белсенділік және позитивті ойлау әдістері талданады. Осы тәсілдер арқылы оқушылардың психологиялық әл-ауқатын жақсартуға, психикалық денсаулығын нығайтуға, қиындықтарға төзімділігін арттыруға бағытталған қолдау жүйесін құру жолдары ұсынылады. Мақала білім беру жүйесінде психологиялық қызметті жетілдіру қажеттілігін негіздейді. Сонымен қатар, эмоциональді тұрақтылықтың жасөспірімдер үшін маңыздылығы, оны дамытудағы негізгі қиындықтар мен мүмкіндіктер қарастырылады.

Кілт сөздер: эмоция, эмоциональді тұрақтылық, оқушы, стресс, стрессті басқару, стрессті басқару әдістері

Қазіргі қоғамның қарқынды дамуы білім беру саласында оқушылардың психологиялық денсаулығы мен эмоциональді тұрақтылығын қолдау қажеттілігін арттыруда. Стресс деңгейінің жоғары болуы мен эмоцияларды басқарудың жеткіліксіздігі – мектеп жасындағы балалар арасында жиі кездесетін мәселелердің бірі.

Эмоциональді тұрақтылық – заманауи әлемдегі кез келген жетістікке жетудің маңызды кілті. Ол – адамның күйзеліс жағдайында сабыр сақтай білу, ішкі тұрақтылықты сақтай отырып, стресске бейімделе алу қабілеті. Алайда күн сайын оқу, әлеуметтік қарым-қатынас, ата-аналар мен мұғалімдердің талаптары, алдағы өмірге қатысты белгісіздік пен күмән сияқты факторлар жасөспірімдердің психикалық күйіне әсер етеді. Күнделікті күйзеліс пен толқуларға төзімділігін арттырмай, оқушылар өздерін әлсіз сезінуі, тіпті мазасыздық пен күйзелістің құрбанына айналуы мүмкін. Осы орайда Қазақстан Республикасында оқушылардың психологиялық әл-ауқатын қамтамасыз етуге және эмоциональді тұрақтылықты дамытуға бағытталған бірқатар нормативтік-құқықтық құжаттар мен бағдарламалар бар. Бұл құжаттар білім беру процесін қолдауға және оқушылардың психикалық денсаулығын нығайтуға арналған стратегияларды қамтиды. Мысалы, Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасында оқушылардың психикалық және эмоциональді денсаулығын қамтамасыз етуді білім беру саясатының негізгі басымдықтарының бірі ретінде анықтайды. Ол оқушылардың қауіпсіз және қолайлы ортада білім алуына, күйзелісті басқару дағдыларын дамытуына жағдай жасауды көздейді [1].

Қазіргі уақытта білім беру саласында оқушылардың эмоциональді әл-ауқаты мен психологиялық денсаулығын қолдау маңызды мәселеге айналды. Жасөспірімдер кезеңі – баланың тұлғалық және психологиялық дамуындағы күрделі, әрі шешуші кезең. Бұл кезеңде оқу жүктемесі, жоғары академиялық талаптар, әлеуметтік қарым-қатынастардағы қиындықтар, және болашаққа деген белгісіздік сезімі оқушылардың эмоциональді тұрақтылығына теріс әсер етеді. Осы факторлардың салдарынан оқушылар арасында стресс деңгейі артып, олардың психикалық денсаулығына зиян келуі мүмкін.

Эмоциялық тұрақтылық – бұл адамның өз сезімдерін басқаруға, күйзелістерге төзімді болуға, қиын жағдайларда сабыр сақтауға және өз көңіл-күйін реттей білуге қабілеті. Оқушыларға эмоционалдық тұрақтылықты дамыту – олардың өмірлік қиындықтарды еңсере білуіне, жағымсыз эмоцияларды конструктивті түрде өңдей алуына, тұлғалық дамуына ықпал ететін маңызды психологиялық негіз. Мектеп психологының қызметіндегі басты міндеттердің бірі – оқушыларға стресс факторларын басқару және эмоцияларын реттеу әдістерін үйрету болып табылады.

Білім беруді ізгілендіру бағытында эмоциялық тұрақтылықты психологиялық қолдау оқушылардың жеке тұлғалық дамуын психологиялық-педагогикалық қолдау жүйесінің элементтерінің бірі ретінде көрінеді. Эмоциялық тұрақтылық мәселесі ғылымда үлкен практикалық қызығушылық тудырды және Б.А. Тұрғанбаева, К.Ш. Құдайбергенова, М.М. Мұқанов, А.Н. Леонтьев, Е.И. Исенина, Л.П. Коротина, Д. Гоулман, С. Дэвид, М. Селигман, К.Р. Роджерс, П. Экман сияқты отандық, ресейлік және шетелдік көптеген ғалымдардың зерттеу нысанына айналды. Бұл ғалымдардың зерттеулері эмоционалдық тұрақтылықты дамытуға қатысты теориялық және практикалық әдістерді жетілдіруге ықпал етіп, білім беру және психологиялық кеңес беру саласында кеңінен қолданылады.

Тұрақтылық — бұл адамның әлеуметтік тұрақсыздықтың әртүрлі жағдайларында жеке ұстанымдарын сақтау, оның жеке көзқарастарына, сенімдеріне және жалпы дүниетанымына жат әсерлерге қатысты белгілі бір қорғаныс механизмдерін меңгеру қабілеті. Тұлғаның бағыттылығы оның тұрақтылығының көріністерінің бірі болып табылады. Бұл бір ортаға шоғырланған және жеке тұлғаның мінез-құлқын өзін-өзі реттеу факторларының бірі болып табылатын жеке тұлғаның қажеттіліктері мен мүдделерінің жиынтығы. Эмоциялық тұрақтылық эмоционалды күйді икемді басқарумен біріктірілуі керек. А.В. Савченковтың тұжырымдауынша, эмоциялық тұрақтылықтың көрсеткіштеріне келесілер жатады: 1) жағдайды дұрыс қабылдау, оны талдау, бағалау, шешім қабылдау (осыған байланысты эмоциялық тұрақтылық зейін, ойлау сияқты психологиялық процестермен байланысты); 2) мақсатқа жету, функционалдық міндеттерді орындау (эмоциялық тұрақтылықтың ойлаумен байланысы) бойынша іс-әрекеттердің дәйектілігі мен қателігі); 3) мінез-құлық реакциялары – қозғалыстардың дәлдігі, дыбыс деңгейі, тембр, сөйлеу жылдамдығы, оның грамматикалық құрылымы (моторлық жадымен байланысы); 4) сыртқы түріндегі өзгерістер – бет әлпеті, көзқарас, мимика, пантомимика, аяқ-қол треморы және т.б. [2].

Зерттеушілер эмоциялық тұрақтылық негізінен стрессті басқаруды болжайды деген болжам жасады. Стресске төзімділік пен эмоциялық тұрақтылық деңгейі жоғары оқушылар стрессті жеңе алады және тұрақты эмоцияларды сезіне алады, ал стресске төзімділік пен эмоциялық тұрақтылық деңгейі төмен оқушылар ішкі және сыртқы факторлардың әсерінен туындаған стрессті жеңе алмайды [3].

Психологиялық стресс – бұл жасөспірімнің қоршаған ортамен өзара әрекеттесу ерекшеліктеріне жауап. Оның себебі оқушының бейімделуіне себеп болатын кез-келген қиындықтар немесе қауіп болуы мүмкін. Бұл жағдайда қауіп сыртқы ортаның зиянды, жағымсыз әсерін күту күйі ретінде қарастырылады және жасөспірімнің өзіне қауіп төндіретін кез-келген жағдаймен алдағы және тіпті мүмкін болатын кездесулерді күту нәтижесінде де пайда болуы мүмкін. Оқу процесінде туындайтын стресстің негізінде осы жасқа тән қажеттіліктерді жүзеге асырудың объективті және субъективті процестері жатыр: қауіпсіздік, өзін-өзі бағалау, өзін-өзі дамыту; басқалардың өз даралығын қолдауы мен қабылдауы; өзін-өзі көрсету және өзін-өзі тәрбиелеу құралдарын игеру [4].

Т.С. Тихомированың пайымдауынша, жасөспірімнің стресске төзімділігі оқу іс-әрекетінің қалыптасу деңгейімен байланысты. Стресске төзімді оқушының бейімделуі стресс факторларының әсерін жоюға бағытталған, оның өзін-өзі жүзеге асыруына және оқу іс-әрекетінің субъектісі ретінде өзін-өзі дамытуға, эмоционалды әл-ауқатқа ықпал етеді [4].

Эмоциялық тұрақтылықты дамыту – оқушылардың өмірлік қиындықтарға төзімді болуына, өз эмоцияларын дұрыс реттей алуына, стрессті жеңуге көмектесетін маңызды

психологиялық дағды. Бұл қабілет тек қана оқуда емес, жалпы өмірде де сәттілікке жетудің негізі болып табылады. Эмоциялық тұрақтылықты дамытудың бірнеше тиімді жолдарын ұсынуға болады:

- *Өзін-өзі тану және қабылдау.* Оқушыларға өз эмоцияларын тануға, түсінуге және оларды дұрыс атауға үйрету маңызды. Өзін тану – эмоционалдық тұрақтылықтың негізі, өйткені адам өз сезімдерін анық түсінген кезде, оларды тиімді басқара алады. Сондай-ақ, оқушыларға өздерінің мықты және әлсіз жақтарын түсініп, оларды қабылдауға көмектесу қажет. Өзін-өзі қабылдау өзіне деген сенімділікті арттырып, эмоциялық күйді тұрақтандыруға мүмкіндік береді.

- *Позитивті ойлау дағдыларын қалыптастыру.* Оқушыларға жағымды ойлау әдетін қалыптастыру маңызды, негативті ойлардың орнын позитивті ойлармен алмастыруды үйрету олардың қиындықтарға төзімділігін арттырады.

- *Стресс пен эмоцияларды басқару дағдыларын дамыту.* Терең тыныс алу, релаксация және медитация әдістері оқушылардың стрессті жеңіп, сабыр сақтауына көмектеседі. Бұл әдістер оқушыларға қиын жағдайларда тез тынышталуға және өз эмоцияларын бақылауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар Күнделік немесе эмоциялық жазба жүргізу – оқушылардың өз сезімдерін түсінуге, оларды анықтауға көмектесетін тиімді әдіс. Күйзелісті жаза отырып, оны жеңілдетуге болады.

- *Әлеуметтік қолдау жүйесін құру.* Жақындарымен ашық сөйлесу, қиындықтарды бөлісу оқушыларға эмоциялық қолдау алуға және қиын жағдайларда жалғыз қалмауға көмектеседі. Әлеуметтік қолдау оқушылардың эмоциялық тұрақтылығын нығайтады. Бұл жағдайда мұғалімдер мен сыныптастардың қолдауы да үлкен рөл атқарады. Психологтар оқушыларды бір-біріне қолдау көрсетуге, бірге уақыт өткізуге шақыруы тиіс.

- *Күн тәртібі мен физикалық белсенділікті сақтау.* Тұрақты ұйқы, дұрыс тамақтану, үзіліс жасау және оқу мен демалысты тиімді ұйымдастыру, спортпен айналысу, дене шынықтыру жаттығулары эмоцияларды реттеуге және психикалық әл-ауқатты жақсартуға оң әсер етеді.

- *Мақсат қою және өзін-өзі мотивациялау.* Оқушыларға өз мақсаттарын анықтап, оларға жету жолдарын жоспарлауға үйрету адамды өмірде кездесетін қиындықтар мен кедергілерге төтеп беруге ынталандырады. Сондай-ақ өз жетістіктерін мойындауға және оларды атап өтуге үйрету маңызды. Өзін-өзі марапаттау ішкі мотивацияны нығайтып, позитивті эмоцияларды арттырады.

- *Өнер және шығармашылық әрекеттер.* Сурет салу, музыка тыңдау, би, актерлік өнер сияқты шығармашылық әрекеттер – эмоцияларды шығарып, өзін-өзі түсінуге мүмкіндік беретін тиімді құралдар. Бұл әдістер оқушылардың эмоционалдық көрінісін жақсартып, өздерін жайлы сезінуге көмектеседі.

Эмоциялық тұрақтылықты дамытуда маңыздысы – оқушыларға әртүрлі әдістерді үйрете отырып, олардың ішінен өздеріне ыңғайлысын табуға мүмкіндік беру. Психологтар мен мұғалімдер бірлесіп жұмыс істеп, осы дағдыларды дамыту үшін оқушыларға қолдау көрсетуі қажет. Эмоциялық тұрақты балалар өз эмоцияларын тиімді басқара алады, өмірлік қиындықтарға оңай бейімделіп, академиялық және тұлғалық жетістіктерге қол жеткізеді.

Эмоциялық тұрақтылықты дамыту стрессті басқарумен тікелей байланысты. Оқушыларға стрессті басқаруға көмектесу олардың психологиялық әл-ауқатын нығайтып, оқу үлгерімін жақсартуға, сондай-ақ өмірлік қиындықтарға төзімділігін арттыруға ықпал етеді. Мектеп психологтары мен мұғалімдер стресс басқарудың әртүрлі әдістерін қолдана отырып, балаларды осы дағдыларға үйретуде маңызды рөл атқарады.

Оқушыларға стрессті басқару әдістерін үйрету – олардың болашақтағы психологиялық саулығын қамтамасыз етудің маңызды қадамы. Бұл әдістер балалардың эмоционалдық тұрақтылығын арттырып, өмірде кездесетін түрлі қиындықтарға дайын болуына көмектеседі. Мұндай әдістерді үйретуде мектеп психологтары, мұғалімдер мен ата-аналар белсенді қатысып, оқушыларға қолдау көрсетуі қажет. Бұл орайда жасөспірімдік жастағы білім

алушыларға білім беру бағдарламалары арқылы стрессті басқару дағдыларын үйрету үшін арнайы сабақтар мен тренингтер ұйымдастыру, психологиялық сабақтар жүргізу, эмоцияларды басқару дағдыларын дамыту үшін өз сезімдерін күнделікті бақылап, талдау жасату, өз эмоцияларын тануға бағытталған (эмоцияларға атау беру, т.с.с.) жұмыстар жүргізу, күн тәртібін құру мен тапсырмаларды кезеңдерге бөлу арқылы уақытты басқару және жоспарлау дағдыларына үйрету, позитивті ойлау мен өзін-өзі қолдауды үйрету, физикалық белсенділік пен шығармашылық іс-әрекетке баулу жұмыстары оң нәтиже береді.

Психологиялық қызмет «адам-адам» жүйесінде жүзеге асатындықтан, адами факторға байланысты эмоциялық тұрақтылықты дамыту барысында бірқатар қиындықтар кездеседі. Негізгі қиындықтар қатарына жасөспірімдердің өзін-өзі тануы мен сезімдерін басқарудағы қиындықтарды, стресске төзімділіктің төмендігі және стресстік жағдайларды, әлеуметтік қолдаудың жеткіліксіздігін, өзіндік құндылық сезімінің төмендігін, тұрақты мінез-құлық дағдыларының қалыптаспауын жатқызуға болады. Жасөспірімдер кезеңі – эмоционалдық өзгерістер мен тұрақсыздыққа толы кезең. Бұл кезеңде балалардың өзін-өзі тануы және сезімдерін басқару қабілеті әлі қалыптасып бітпегендіктен, олар көбіне эмоцияларымен жұмыс істеуде қиындыққа тап болады. Қазіргі заманда оқу талаптарының жоғарылауы, әлеуметтік қарым-қатынастардағы күрделі мәселелер, ата-аналар мен мұғалімдердің «биік» талаптары оқушыларға қосымша стресс жүктейді. Стресстік жағдайларда бейімделу қабілетінің төмендігі оларды эмоционалдық тұрақтылықтан айырады. Кейбір оқушылар ата-ана, мұғалім немесе құрдастары тарапынан жеткілікті қолдау таппайды. Мұндай жағдайларда олар өздерін жалғыз сезініп, эмоционалдық мәселелерді өз бетімен жеңуге тырысады, бұл тұрақтылықты төмендетуі мүмкін. Жасөспірімдер арасында өзін төмен бағалау, өзіне деген сенімсіздік жиі кездеседі. Өзіндік құндылықтың төмен деңгейі олардың күйзеліске қарсы тұруын әлсіретіп, түрлі жағдайларда сенімсіздік пен мазасыздық сезімдерін арттырады. Эмоционалдық тұрақтылыққа қол жеткізу үшін тұрақты мінез-құлық және эмоцияны басқару дағдылары қажет. Оқушыларға бұл дағдыларды үйрету оңай емес және тұрақты жұмыс пен уақытты талап етеді [5].

Оқушылардың эмоциялық тұрақтылығын дамытуда кездесетін қиындықтар көп болғанымен, оларды жеңуге арналған тиімді мүмкіндіктер де аз емес. Мектеп психологтары мен мұғалімдер үшін бұл қиындықтар мен мүмкіндіктерді түсіну – оқу процесін және оқушылардың психологиялық денсаулығын жақсарту үшін маңызды. Мектептегі психологиялық қолдау мен эмоциялық интеллект дағдыларын үйрету, отбасымен тығыз байланыс орнату мүмкіндігі, қазіргі замандағы озық технологиялар мен онлайн ресурстарды қолдану негізгі мүмкіндіктер қатарына жатады. Мектеп психологтары, мұғалімдер және ата-аналар тығыз ынтымақтастықта жұмыс істеп, осы мүмкіндіктерді тиімді пайдалану арқылы балалардың стресс жағдайларына төзімділігін, өзіне деген сенімділігін арттырып, эмоционалдық тұрақты тұлға болып қалыптасуына ықпал ете алады [6].

Қорыта келе, эмоциялық тұрақтылықты дамыту мен стрессті басқару әдістерін оқушыларға үйрету – олардың өмірдегі табыстылығы мен психологиялық әл-ауқатының маңызды факторы. Бүгінгі қарқынды өзгеріп жатқан әлемде, оқушылар тек академиялық білім ғана емес, өмірлік қиындықтарды еңсере білу дағдыларын да меңгеруі қажет. Эмоциялық тұрақтылық оқушылардың өз эмоцияларын тануға, түсінуге және басқаруға үйренуі арқылы қалыптасады, ал бұл дағдылар мектеп қабырғасынан бастап дамытуды қажет етеді.

Осы мақалада ұсынылған әдістер – өзін-өзі тану, стресс басқару жаттығулары, позитивті ойлау және әлеуметтік қолдау сияқты тәсілдер – оқушылардың эмоциялық тұрақтылығын қалыптастыруға және күйзеліс жағдайларына төтеп беруге мүмкіндік береді. Оқу орындары мен психолог мамандардың үйлесімді жұмысы арқылы осы дағдыларды жүйелі түрде үйрету оқушыларға сенімділікті арттыруға, қиындықтарды оңай қабылдауға және өмірдегі жағымды тәжірибелерден сабақ алуға көмектеседі.

Эмоциялық тұрақтылықты арттыру – болашақтағы қоғамның саналы, жауапты, және психологиялық дені сау тұлғаларын қалыптастырудың бірден-бір жолы. Оқушыларға

психологиялық қолдау көрсету және оларға стрессті басқару әдістерін үйрету – білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі болуы тиіс.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 249 қаулысы.
2. Савченков А. В. Развитие эмоциональной устойчивости будущих педагогов в высшем учебном заведении : дис. – Челябинск : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук/Южно-Уральский государственный университет, 2010.
3. Manlunas I. V. et al. Investigating Students' Emotional Stability as a Predictor of Stress Management while Engaging in Flexible Online Learning during COVID-19. – 2021.
4. Тихомирова Т. С. Формирование стрессоустойчивости школьников подросткового возраста в учебной деятельности //М.: Академия. – 2004. – Т. 109.
5. Экман П. Психология эмоций. Я знаю, что ты чувствуешь. – М.: Карьера Пресс, 2018.
6. Гусева Н. Е. Эмоциональная устойчивость личности: психологические механизмы и условия развития. – М.: МПСИ, 2008.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-122-126

PEDAQOJİ UNİVERSİTET TƏLƏBƏLƏRİNİN KOMMUNİKATİV BACARIQLARININ FORMALAŞDIRILMASI

СЕВДА АББАСОВА

Кандидат педагогических наук, доцент.

Азербайджанский государственный педагогический университет

***Annotasiya.** Pedaqoji yönümlü ali təhsil müəssisələrində təlim prosesi xüsusi biliklərin mənimsənilməsindən, peşəkar bacarıq və səriştələrin aşılmasından və nəhayət gələcək peşə üçün zəruri olan daxili insani mənəvi keyfiyyətlərin, dünyagörüşlərinin inkişaf etdirilməsindən, ibarətdir. Məhz universitetdə peşə təhsili prosesində seçilmiş peşənin əhəmiyyəti haqqında anlayış yaranır və peşəkar səriştələr formalaşır. Məqalədə pedaqoji ixtisas üzrə təhsil alan tələbələrin kommunikativ səriştəsinin bir hissəsi kimi kommunikativ bacarıqların inkişaf etdirilməsi problemi araşdırılır. Qeyd edilir ki, kommunikativ səriştə gələcək müəllimlərin əsas peşəkar keyfiyyətlərindən biridir. Eyni zamanda kommunikativ səriştənin komponentlərinin qısa şəkildə təhlili verilir. Tələbələrin peşəkar kommunikativ səriştəsinin inkişafının metodoloji məsələləri nəzərdən keçirilir. Məqalədə qeyd olunur ki, tələbə hətta psixoloji, pedaqoji, fənn və metodik fənlər üzrə təlim proqramını mənimsəmiş olsa da, çox vaxt məktəb mühitində konkret kommunikativ problemləri həll etməyə hazır olmurlar. Təklif olunur ki, bu məsələnin həlli üçün optimal üsul pedaqoji universitetlərin kurikulumuna “pedaqoji ritorika”, “natiq-müəllim”, “pedaqoji diskurs”, “pedaqoji ünsiyyət” kimi xüsusi seçmə fənlər daxil edilsin. Butün bunlar müxtəlif nitq problemlərini həll etməyə imkan verə bilər.*

***Açar sözlər:** kommunikasiya, ünsiyyət, kommunikativ səriştə, ünsiyyət qurma bacarıqları*

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ У СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВУЗА

***Аннотация.** Процесс обучения в вузах педагогической направленности состоит из овладения специальными знаниями, привития профессиональных навыков и компетенций и, наконец, формирования внутренних моральных качеств и мировоззрения человека, необходимых для будущей профессии. Именно в процессе профессионального образования в вузе создается понимание значимости выбранной профессии и формируются профессиональные компетенции. В статье рассматривается проблема развития коммуникативных умений как части коммуникативной компетентности студентов, изучающих педагогику. Отмечается, что коммуникативная компетентность является одним из основных профессиональных качеств будущего учителя. При этом дается краткий анализ компонентов коммуникативной компетентности. Рассмотрены методические вопросы развития профессиональной коммуникативной компетентности студентов. В статье отмечается, что даже если учащиеся освоили программу подготовки по психолого-педагогическим, предметным и методическим предметам, они зачастую не готовы к решению конкретных коммуникативных задач в школьной среде. Предлагается, что оптимальным способом решения данного вопроса является включение в учебные программы педагогических вузов специальных факультативных предметов, таких как «педагогическая риторика», «спикер-преподаватель», «педагогический дискурс», «педагогическое общение». Все это может помочь решить различные речевые проблемы.*

***Ключевые слова:** общение, общение, коммуникативная компетентность, коммуникативные навыки.*

Müasir mərhələdə ümumtəhsil məktəblərində həyata keçirilən təhsilin əsas məqsədi şagirdlərin müəyyən biliklər toplusuna yiyələnməsi deyil, daha çox ahəngdar, hərtərəfli inkişaf etmiş, bacarıqlı və həyat boyu özünü təkmilləşdirməyə çalışan şəxsiyyətin hərtərəfli tərbiyəsidir. Buna görə də, bu

gün müasir məktəbə hər zamankindən daha çox səriştəli, yaradıcı fəal, mədəni və sosial cəhətdən inkişaf etmiş, yüksək səviyyəli peşəkar səriştəli müəllimlərə ehtiyac var ki, onun əsas komponentlərindən biri kommunikativ səriştədir.

Pedaqoji kadrların peşə hazırlığı məsələlərinə dair elimi- nəzəri ədəbiyyatın təhlili bə müşahidələrimiz göstərdi ki, pedaqoji ali məktəblərin tələbələrinə dərs keçərkən gələcək müəllimlərin peşə səriştəsinin kommunikasiya aspektlərinə hələ də kifayət qədər diqqət yetirilmir. Bəzi tədqiqatlar təsdiq edir ki, tələbələrin ünsiyyət bacarıqlarının inkişafı onların idrak fəaliyyətinin aktivləşməsinə, öyrənmə motivasiyasının artmasına və peşə müstəqilliyinin formalaşmasına kömək edir. Eyni zamanda, müəllimin ünsiyyət bacarıqlarının onun peşəkar səriştəsinin əsasını təşkil etməsi, onsuz bütün digər keyfiyyətlərin onun peşə fəaliyyətinin yüksək effektivliyini təmin edə bilməyəcəyi elmi ədəbiyyatda kifayət qədər əks olunmur. Məhz buna görə də gələcək müəllimlərin ünsiyyət bacarıqlarının inkişafı üçün ən təsirli yol və metodların tapılmasına həsr olunmuş tədqiqatlar hazırda xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Hazırda “Azərbaycan dilində işgüzar və akademik kommunikasiya” [10] adlı fənnin tədrisi həm pedaqoji, həm də digər ixtisas təhsili verən ali məktəblərdə tədris olunur. Bundan əsas məqsəd tələbələrdə şifahi və yazılı işgüzar və akademik kommunikasiya vərdişləri formalaşdırmaqdır. Bu sahədə nəzəri və təcrübi biliklər vermək, kommunikasiyanın üsulları və formalarına əsaslanaraq, gələcəkdə tələbələrə peşəkar fəaliyyətlərini həyata keçirməyə imkan verəcək kommunikativ kompetensiyalar formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək fənnin əsas məqsədlərindən sayılır.

Fənnin öyrənilməsi nəticəsində bakalavr təhsili alan tələbələr aşağıda qeyd etdiklərimizi ***biləcək, bacaracaq və yiyələnəcəklər:***

- akademik kommunikasiyanın əsas xüsusiyyətlərini;
- akademik yazının əsas janrlarını;
- akademik üslubu, leksika və qrammatikanın əsas xüsusiyyətlərini;
- elmi məqalənin quruluş və tərkibini, biblioqrafiya, sitat və istinadların tərtibatını;
- elmi məruzənin hazırlanma və çıxış qaydalarını, təqdimat hazırlamaq bacarığını;
- işgüzar kommunikasiyanın nəzəri əsaslarını, onların əsas növ və vasitələrini;
- işgüzar kommunikasiyanın quruluş və prinsiplərini;
- kommunikativ prosesdə subyektlərin psixoloji xüsusiyyətləri və növlərini;
- münaqişələrin idarə olunması üsulları və onların həlli yollarını;

bacaracaqlar:

- akademik ünsiyyət situasiyalarını yaratmağı;
- elmi müzakirələr, mübahisələr aparmağı;
- akademik yazı vərdişlərini;
- işgüzar və akademik kommunikasiyanın psixoloji biliklərini fəaliyyətlərində tətbiq etməyi;
- işgüzar tərəfdaşlıq və əməkdaşlığın tələblərinə, prinsip və texnologiyalarına əsaslanaraq, işgüzar tədbirlər (görüşlər, brifinqlər, danışıqlar, mətbuat konfransları, təqdimatlar və s.) təşkil etməyi;

yiyələnəcəklər:

- işgüzar kommunikasiya texnologiyaları, həmsöhbətlə əlaqə qurmaq, etibarlı ünsiyyət mühiti yaratmaq, peşə fəaliyyətində səmərəli istifadə məqsədilə əks əlaqə yaratmaq texnikası və üsullarına;
- ünsiyyət tərəfdaşının kimliyini bilmək üsullarına;
- yüksək səviyyədə psixoloji mədəniyyətlə söhbətlər və danışıqlar aparmaq vərdişlərinə;
- münaqişələrin qarşısını almaq və zərərsizləşdirmək vərdişlərinə;
- münaqişələrin qarşısını almaq və onları aradan qaldırmaq üçün psixoloji biliklərə;
- işgüzar kommunikasiyada sənədləri tərtib etmək vərdişlərinə.

Göründüyü kimi, fənnin məzmununda kommunikasiyabütün tərəfləri əhatə olunmuşdur. Qeyd edək ki, ünsiyyət bacarıqları müəllimin peşə fəaliyyətində zəruri olduğundan, pedaqoq və psixoloqlar tədqiqatlarında pedaqoji universitet tələbələrinin ünsiyyət bacarıqlarının inkişaf

etdirilməsi məsələlərinə xüsusi toxunmuşlar. Amma qeyd etmək lazımdır ki, metodistlər və psixoloqlar ünsiyyət bacarıqları məsələlərinə müxtəlif nöqtəyi-nəzərdən baxırlar.

Beləliklə, metodist alimlər (N. Abdullayev, Z. Məmmədov, V. Qurbanov, A. Qafarlı) hesab edirlər ki, ünsiyyət bacarıqları müəllimlər üçün, ilk növbədə, öyrənilən materialın daha keyfiyyətli təqdimatı üçün zəruridir. Müəllim dərslə hazırlaşarkən mövzu ilə bağlı material toplayıb sistemləşdirməyi, dərslə zamanı isə əsas fikri vurğulayaraq onu yığcam və yığcam şəkildə təqdim etməyi bacarmalıdır. Psixoloqlar isə öz növbəsində (Ə. Əlizadə, M. Həmzəyev, P. Əliyev, Q. Qəhrəmanova və s.) qeyd edirlər ki, ünsiyyət bacarıqlarının mənasını bir qədər genişləndirirlər. Onlar yalnız ötürmək üçün deyil, həm də hər hansı bir məlumatı qavramaq, təhlil etmək, lazım gəldikdə dəyişmək, tənzimləmək, modelləşdirmək, şərh etmək üçün lazımdır.

Deyə bilərik ki, alimlərin (metodistlər və psixoloqlar) fikir və yanaşmaları heç də bir-biri ilə ziddiyyət təşkil etməzlər və ünsiyyət bacarıqlarının inkişafı üzrə xüsusi kurslar həyatın bütün sahələrində ünsiyyətin sadələşdirilməsi və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədi daşıyır. Ünsiyyət bilikləri və ünsiyyət bacarıqları ilə yanaşı, ünsiyyət vərdisləri kommunikativ səriştə anlayışına daxildir. Ünsiyyət bacarıqları praktiki fəaliyyətin gedişində nəzəri komponent (kommunikativ biliklər) və bu proses zamanı əldə edilən ünsiyyət bacarıqları əsasında formalaşan kommunikativ səriştənin əsas komponentidir. Buna görə də, ünsiyyət bacarıqlarını peşə səriştəsi ilə bağlı daha ümumi anlayış - ümumən kommunikativ səriştə kontekstində nəzərdən keçirməyi məqsədəuyğun hesab edirik.

Kompetensiya əldə edilən səriştənin mühüm tərkib hissəsini təşkil edən yüksək səviyyədə bilik, bacarıq və vərdislərin məcmusudur. Bu da formalaşmış səriştə əsasında fəaliyyət göstərmək qabiliyyətini müəyyən edən şəxsiyyətin mühüm xüsusiyyətidir. Əksər müəllimlər kommunikativ səriştəni insanın sosial şəxsiyyət kimi əsas keyfiyyəti hesab edirlər. Belə ki, N. Məmmədli öz tədqiqatlarında kommunikativ səriştəni cəmiyyətdə qarşılıqlı əlaqə prosesində zəruri olan əsas keyfiyyətlərdən biri adlandırır [9;10]. N. Abdullayev [1; 2], V. Qurbanov[7;8] və b. qeyd edir ki, kommunikativ səriştə başqa insanlarla ünsiyyət qurmaq və saxlamaq üçün qabiliyyət və bacarıqları birləşdirən keyfiyyətlərə aiddir. Qeyd edilənlər “Ali təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramı”nda aparıcı yerlərdən birini tutur.

Adlarını qeyd etdiyimiz alimlərin fikrincə, kommunikativ səriştə həm insanın şəxsiyyətinin məzmununa, həm də onun daxili resursuna aiddir. Kifayət qədər kommunikativ səriştəyə malik olan bir insan, yalnız ünsiyyətin konkret məqsəd və vəzifələrinə deyil, həm də həmsöhbətlərin spesifik xüsusiyyətlərinə (sosial status, yaş faktorları, təhsil, milliyət, din və s.) bələd ola bilər.

Ünsiyyət səriştəsindən danışarkən təhsil standartlarında qeyd olunan daha bir cəhətini - insanın həm dogma ana dilində, həm də xarici dildə öz fikrini sərbəst və aydın ifadə etmək bacarığı və bacarıqlarını qeyd etmək lazımdır. Şifahi və yazılı şəkildə müxtəlif debatlarda iştirak etmək, istənilən ölçülü auditoriya ilə danışmaq və istənilən mürəkkəblik və məzmunlu danışmalar aparmaq da kommunikativ bacarıqların sayəsində mümkün ola bilər.

Peşəkar spesifiklik kommunikativ səriştəni müəllimin həyatında aparıcı rollardan birini təyin edir. Müəllim tələbələrinə birbaşa dərslə verməklə yanaşı, müxtəlif insanlarla ünsiyyət qurmalıdır, bunlar tələbələrin valideynləri, həmkarları, uşaq psixoloqları, loqopedləri və s. öz ünsiyyət qaydalarını müəyyən edir. Məhz bu səbəblərə görə kommunikativ səriştə, peşənin sistemini formalaşdıran özəyi olmaqla, tələbənin pedaqoji fəaliyyətə hazır olmasını göstərən əsas kompetensiyalardan biri hesab olunur [10].

Təlim zamanı, xüsusi kursdan əlavə, həm həmyaşıdları, həm də yaşlı insanlar (müəllimlər, valideynlər və s.) ilə gündəlik ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqə prosesində tələbələrin kommunikativ səriştəsi formalaşır. Tələbələr bu və ya digər arzu olunan nəticəyə nail olmaq üçün həmsöhbətin şəxsiyyətini, onun xüsusiyyətlərini, ünsiyyət qurarkən sosial vəziyyətini nəzərə almalı, ünsiyyətin məqsədindən asılı olaraq dialoqun üslubunu və formasını seçməlidirlər.

Gələcək müəllimlərin kommunikativ səriştəsi anlayışını üç komponentə bölmək olar:

- pedaqoji fəaliyyət çərçivəsində müxtəlif sosial kommunikasiyaları həyata keçirmək bacarığı və vərdişi: informasiya xarakterli məlumatı aydın və yığcam şəkildə ötürmək və qəbul etmək; ifadəli

- ünsiyyətin emosional komponentini qəbul etmək və əks etdirmək; praqmatik – həm şəxslərarası, həm də qrupdaxili ünsiyyəti dəstəkləmək;

- ünsiyyət prosesinin inkişafından və onun xarakterindən asılı olaraq şəxsi ünsiyyət vasitələrini idarə etmək bacarıqlarına malik olmaq; bu konsepsiyanın bütün aspektlərində - geniş lüğətdən tutmuş müəyyən söz və ifadələrdən istifadə qaydalarına və dialoq mədəniyyətinə qədər nitq bacarıqlarından şüurlu istifadə;

- dil və nitq normalarının tələblərinə cavab verən üslub və formaların ünsiyyət prosesində tətbiqi.

Kommunikativ səriştə dil sisteminin əsas qanunlarını bilmək və dərk etmək üzərində formalaşır, dilin sonsuz zənginliklərinə yiyələnmək isə yalnız müxtəlif insanlarla uzunmüddətli ünsiyyət prosesində baş verir. Bir şəxs erkən məktəbəqədər yaşda danışmağı öyrənir, böyüdükcə ünsiyyət bacarıqları və vərdisləri inkişaf edir və ali peşə təhsili alarkən əvvəllər qazanılmış təcrübə peşəkar əhəmiyyətli kommunikativ vəziyyətləri və müxtəlif nitq fəaliyyəti növlərini mənimsəməyə kömək edir [4].

Peşəni uğurla mənimsəmək və pedaqoji fəaliyyəti uğurla həyata keçirmək üçün tələbələr peşəkar kommunikativ səriştənin əsasını təşkil edən xüsusi ünsiyyət bacarıqlarını da mənimsəməlidirlər. Bunlar aşağıdakıları əhatə edir:

- həm dərs saatlarında, həm də dərstdən kənar vaxtlarda sakit, mehriban iş mühiti yaratmaq, ünsiyyətdə bərabərhüquqlu iştirakçıya çevrilmək, maraqlı tərəf olmaq, ünsiyyət prosesində nəticə ilə maraqlanmaq bacarığı;

- ünsiyyətin gedişatında və xarakterində baş verən hər hansı dəyişikliyi diqqətlə izləmək və ona operativ və adekvat reaksiya vermək; öz fikrinizi açıq şəkildə müdafiə etmək; dərsin gedişatını və nitq davranışını auditoriyanın reaksiyasına uyğun tənzimləmək, yəni tələbələrə adekvat diqqət yetirmək, onları həmsöhbət kimi qəbul etmək [4].

Hazırda pedaqoji universitetlərdə tələbələrin ünsiyyət bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi vəzifəsi kollektiv təlim formalarından istifadə etməklə, ümumi və ixtisaslaşdırılmış fənlər üzrə dərslərdə yaradıcı metodlardan istifadə etməklə, məs., beyin həmləsi, kollektiv işgüzar oyunlar, viktorinalar, müsabiqələr, mədəni-kütləvi tədbirlər vasitəsilə həll olunur. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Filologiya fakültəsində fəaliyyət göstərən “Meh” ədəbi dərnəyinin bu sahədə fəaliyyəti xüsusi qeyd edilməlidir.

İstifadə olunan metodlardan asılı olmayaraq, hətta psixoloji, pedaqoji, fənn və metodik fənlər üzrə təlim proqramını mənimsəmiş olsa da, pedaqoji universitetlərin tələbələri çox vaxt məktəb mühitində konkret kommunikativ problemləri həll etməyə hazır olmurlar [4]. Bu problemi təhlil edən tədqiqatçılar belə qənaətə gəlirlər ki, bu məsələnin həlli üçün optimal üsul pedaqoji universitetlərin kurikulumuna “pedaqoji ritorika”, “natiq-müəllim”, “pedaqoji diskurs”, “pedaqoji ünsiyyət” kimi xüsusi seçmə fənlərinin daxil edilməsinin nəzərdə tutulması müxtəlif nitq problemlərini həll etməyə imkan verə bilər.

Yuxarıda göstərilən bütün fənlər peşəkar pedaqoji nitq janrları kontekstində ritorika və nitq mədəniyyətinin əsaslarına əsaslanır. Qeyd etmək lazımdır ki, dərslər həm nəzəri, həm də praktiki elementləri ehtiva edir, eyni zamanda pedaqoji ünsiyyətin real prosesinə mümkün qədər yaxın şərait yaradılır. Metodist alim V Qurbanovun fikrinə istinad etmiş olsaq belə deyə bilərik “Müasir dil təliminin nitq praktikası üzərində qurulması obyektiv reallıqdır. Dil dərsləri mətnlərlə, yəni nümunə kimi nitq parçası ilə başlayır. Mətnlər üzərində fonetik, leksik... üslubu işlər həyata keçirilir. Bu dinamik nitq-dil-nitq formulasıdır. Belə bir formula inkişafetdirici təlim nəzəriyyəsidir”. [7].

Tədris metodlarından biri konkret nitq vəziyyətinin ətraflı təhlilidir. Tələbələrə şifahi ünsiyyət nümunəsi təqdim olunur (adətən video nümayiş). Baxdıqdan sonra tələbələrdən xahiş olunur ki, müəllimin nitq davranışını, nitqini və auditoriya ilə ünsiyyətinin emosional texnikasını, həm mətnlərin yaradılmasında, həm də onların təqdimatında etik və ünsiyyət standartlarına uyğunluq dərəcəsini, ritorik bacarıqlarını qiymətləndirmək və xarakterizə etmək, müəllimin ünsiyyət prosesində istifadə etdiyi pedaqoji ünsiyyətin peşəkar janrlarını müəyyən etsinlər.

Pedaqoji universitetdə kommunikativ səriştənin formalaşdırılması üzrə dərslərdə digər səmərəli pedaqoji texnika nəzəri problemlərin həllidir. Tələbə təkcə müəllimin təklif etdiyi problemə cavab verməməli, həm də onu inamla əsaslandırmalıdır.

Məsələn: "Siz ibtidai sinif müəllimisiniz, IV sinifdə riyaziyyat dərsi keçirsiniz (sonra sinfin konkret psixoloji və pedaqoji təsviri), yazılı bölmənin izahatını hazırlamalı və izahlı monoloq aparmalısınız" və ya "IV sinif şagirdinin şəkli (şagirdin psixoloji-pedaqoji xüsusiyyətləri) əsasında hazırlanmış inşa yoxlanıldıqdan sonra ətraflı təhlillə rəy yazmaq lazımdır" və s.

Ritorika sayəsində tələbələr nəinki fikirlərini aydın və aydın şəkildə ifadə etməyi və onları auditoriyaya çatdırmağı, həm də hər hansı bir ünsiyyətin son vəzifəsini daha ətraflı başa düşməyi, müəyyən bir vəziyyət üçün məqbul nitq vasitələrini seçməyi və son nəticəni təhlil etməyi öyrənirlər. Bu iş forması tələbələrə hazırlıq prosesində əldə etdikləri nəzəri bilikləri gələcək peşə fəaliyyətlərində zəruri olan praktiki bacarıqlara çevirməyə imkan verir [10].

Yaşadığımız epidemioloji vəziyyət və məktəblərin mütəmadi olaraq distant təhsilə keçidi fonunda gələcək müəllimlərin uzaqdan qarşılıqlı əlaqə bacarıqlarına öyrədilməsi xüsusi aktualıq kəsb edir. Canlı ünsiyyətin olmamasına baxmayaraq, distant təhsil çərçivəsində müəllimin vəzifəsi videokonfransların istənilən iştirakçısı üçün psixoloji cəhətdən rahat olan təlim mühiti yaratmaqdır. Distant təhsil prosesində tələbələrin qarşılıqlı əlaqəsi olmadıqda, müəllimin həm qnostik, həm də aksioloji funksiyaları yerinə yetirən qiymətləndirmə reaksiyası əhəmiyyətli dərəcədə artır.

Beləliklə, müəllim hazırlığında təhsil proqramlarını mənimsəyən tələbələrin kommunikativ səriştəsinin formalaşmasına innovativ yanaşma xüsusi nitq elmi fənlərinin tətbiqini, onların tədrisində fəallıq yanaşmasının gücləndirilməsini, ən əsası isə universitetin kommunikativ məkanında əsaslı dəyişikliyi nəzərdə tutur.

Qeyd etdiklərimizi ümumi şəkildə belə ifadə edə bilərik:

Ünsiyyət bacarıqları müəllimin peşə fəaliyyətinin ən mühüm vasitəsidir və pedaqoji ünsiyyətin tapşırıqlarına və müxtəlif vəziyyətlərinə uyğun olaraq şifahi və qeyri-şifahi formalarda məlumatları qavramaq, təhlil etmək və ötürmək bacarığından ibarətdir.

Ünsiyyət bacarıqları müəlliminin aparıcı peşəkar keyfiyyətlərindən biri hesab edilən kommunikativ səriştənin əsas elementi kimi çıxış edir. Kommunikativ səriştənin tərkib hissəsi kimi üç əsas komponent var: peşəkar ünsiyyətin şifahi və qeyri-verbal vasitələrinə yiyələnmək bacarığı; nitq vəziyyətinə uyğun olaraq ünsiyyət vasitələrindən istifadə etmək bacarığı; dil norma və qaydalarına yiyələnmək.

Pedaqoji universitetdə tədris prosesi zamanı ünsiyyət bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi yolları və vasitələri arasında xüsusi nitqşünaslıq fənlərinin tətbiqi ən böyük potensiala malikdir.

Kommunikativ bacarıqların formalaşmasına ritorik yanaşma akademik fənlərin tədrisində fəaliyyətə əsaslanan yanaşma gələcək müəllimlərin kommunikativ səriştəsinin inkişafına kömək edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. N. Abdullayev. "Nitq mədəniyyətinin əsasları". Bakı ADPU, 2018. 328 s.
2. Abdullayev N. Müəllimin nitq mədəniyyəti. B., ADPU, 2003. 168 s.
3. Əliyev R. Praktiki psixologiya məsələləri. Bakı, Elm və təhsil, 2011, 192 s.
4. Əbdülhəsəni T.Ə. və b. "Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti" (interaktiv dərslik). Bakı, 2020.
5. Həmzəyev M. Pedaqoji psixologiya. Ali məktəb tələbələri üçün dərslik. Bakı, 1991.
6. Qurbanov V. Nitq mədəniyyəti və üslubiyyat. Bakı, 2014.
7. Qurbanov V. və b. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti.
8. Qəhrəmanova Q. Müasir psixologiyada şəxsiyyətin inkişaf problemləri- Proqram, ADPU, Bakı 2022.
9. Məmmədli N. "Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti", Bakı, "Elm və təhsil", 2018
10. Məmmədli N. Azərbaycan dilində işgüzar və akademik kommunikasiya. Bakı, "Elm və təhsil", 2021, 517 s.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-127-131
УДК 37.022

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДИДАКТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ ВУЗА

КАНТАЕВА ГУЛЬНУР ГУСМАНОВНА

Ст. преподаватель Педагогического Института Международного университета Астана
Астана, Казахстан

СОН ЕЛЕНА ДМИТРИЕВНА

Ст. преподаватель каф. Филологических дисциплин
НАО " Медицинский университет Астана"
Астана, Казахстан

***Аннотация.** В статье анализируются психолого-педагогические проблемы формирования дидактической культуры у будущих педагогов в образовательном пространстве вуза. Дидактическая культура включает совокупность знаний, умений, ценностных ориентаций и педагогических подходов, необходимых для эффективного взаимодействия с учащимися. Формирование дидактической культуры сталкивается с рядом проблем, таких как недостаточная мотивация студентов к осознанному профессиональному развитию, отсутствие практико-ориентированного обучения, сложности в адаптации к профессиональной деятельности и преодолении психологических барьеров. Авторы рассматривают методы и условия, способствующие развитию дидактической культуры, включая организацию рефлексивной среды, внедрение проектных и интерактивных методов обучения, а также роль наставничества. Статья подчеркивает важность интеграции теоретических и практических знаний для полноценного формирования педагогической компетентности.*

***Ключевые слова:** дидактика, теория обучения, дидактическая культура, будущий учитель, обучающиеся, образовательное пространство.*

Современные социально-экономические и социокультурные изменения, происходящие в Казахстане и на глобальной арене, способствуют формированию новых общественных и экономических ценностей. Политическая и экономическая ситуация оказывает влияние на образовательную политику, что приводит к изменению акцентов глобализации, демократизации и интернационализации в сторону восстановления национальных образовательных традиций, возрождения значимости и роли педагога. Профессиональное педагогическое образование занимает ключевое место в поддержке успешной модернизации общественной жизни и обновлении системы профессиональной подготовки педагогов.

Профессия педагога уникальна и занимает важное место в любой культуре мира. Современное высокотехнологичное информационное общество предъявляет новые требования к личности и профессиональным качествам педагога, способного эффективно воспитывать и обучать молодое поколение.

Зарождение и оформление инновационных процессов, происходящих в образовательных организациях в последние годы, свидетельствует о повышении степени развития профессиональной свободы, творческой самореализации личности педагога, появлении тенденции открытости, обращенности к педагогическому наследию, созданию гибких саморазвивающихся систем профессиональной подготовки и переподготовки педагогов. [4, с. 327] Значимость школьного учителя переоценить невозможно, и именно поэтому все чаще в научно-педагогическом сообществе идет речь о качестве профессиональной педагогической подготовки. Основываясь на теорию М.С. Кагана, который сущность культуры представляет,

как «определенную форму сосредоточения духовной энергии человечества в единстве с совокупностью идеально-практических способов и результатов освоения и преобразования мира» [1, с. 69].

Считая профессиональную культуру частью общей культуры, мы, опираясь на исследования В.А. Кан-Калика [2], Н.Д. Никандрова [8], Б.Т. Лихачева [5], представляем профессиональную культуру будущего учителя как интегративное качество личности, обусловленное множеством компонент, таких как: профессиональные ценности, знание, компетентность, мышление, поведение и мастерство, базирующейся на существующем уровне развития общества, общественных отношений, жизнедеятельности людей, системе ценностей, личностных качествах, полученных в ходе образования, воспитания и развивающейся в ходе профессиональной деятельности.

А.Ф. Меняев пишет, что педагогическая культура «реализуется через совокупность специальных теоретических знаний и практических навыков, умений, связанных с профессиональной деятельностью, готовность к их применению в образовательном процессе» [7, с. 105]. То есть понятие профессиональной культуры значительно шире понятия «компетентность», включает ее в себя и дополняет профессиональными ценностями и профессиональным поведением, в то время как профессиональная компетенция определяет способность и готовность к определенному виду деятельности в пределах профессиональных задач.

Поскольку в современных условиях образовательная парадигма определяет главную цель образования и воспитания как «реализацию и самореализацию заложенного в человеке личностного потенциала» [3, с. 171], то формирование современного видения профессиональной культуры будущего учителя, выявление ее структурных компонент, условий формирования становится явным проблемным полем педагогических исследований.

Важное место в профессиональной культуре педагога занимает её дидактический компонент, определяющий способности будущего учителя к применению закономерностей усвоения знаний, умений, навыков и формированию компетенций, обучающихся в процессе учебной деятельности. Этот компонент охватывает:

- ценностные дидактические установки, формирующие подход будущего учителя к образовательной деятельности;
- широкий набор компетенций, включающий умение ставить цели и задачи педагогической деятельности, мотивировать учащихся (воспитанников) к образовательной активности;
- навыки обеспечения информационной основы учебной деятельности;
- способности к разработке рабочих программ, созданию методических и дидактических материалов, а также принятию обоснованных педагогических решений;
- умения по организации педагогической деятельности.

Кроме того, дидактический компонент включает дидактические способности и реализацию современных дидактических принципов, что особенно важно в условиях изменяющихся целей, содержания и методов обучения, которые адаптируются к требованиям общества на каждом новом этапе его развития.

Осознание профессионально-значимых и востребованных педагогических качеств существенно изменяется в современных условиях развития образования: это мы наблюдаем и в образовательных стандартах, профессиональном стандарте педагога. Все вышеизложенное требует актуализации формирования профессиональной культуры будущего учителя и ее компонентов – дидактической культуры, разработки современных требований к структуре и процессу ее формирования. Логично предположить, что дидактическая культура является результатом познания, освоения и применения в педагогической практике дидактических законов.

Исторический анализ показывает, что термин «дидактика» впервые был использован немецким педагогом В. Ратке и довольно длительное время использовался параллельно с

термином «педагогика» в одинаковых значениях. В том же значении пользовался этим понятием и великий чешский педагог Ян Амос Коменский (1592– 1670), опубликовавший в 1657 г. в Амстердаме свой знаменитый труд «Великая дидактика».

В нашей стране термин «дидактика» трактуется как искусство обучения. За рубежом такое понимание не получило широкого распространения, и сам термин «дидактика» используется редко, хотя дидактическая мысль и вопросы, связанные с обучением, активно развиваются. Для глубокого анализа каждого из направлений педагогической деятельности и их эффективного объединения выделяются отдельные педагогические дисциплины, такие как теория обучения и теория воспитания. Педагогическая дисциплина, которая рассматривает обучение на теоретическом, обобщающем уровне, именуется «Теория обучения» или «Дидактика».

Таким образом, дидактика представляет собой педагогическую теорию обучения, обосновывающую содержание, методы и организационные формы учебного процесса. Основные вопросы, на которые дидактика стремится дать ответ, это: «чему учить?» и «как учить?». Однако, для их решения возникает множество других, не менее значимых вопросов: «как протекает процесс обучения и какие закономерности ему присущи?», «кого учить?», «с какой целью учить?» и «где учить?».

Для того чтобы найти ответы на поставленные вопросы, необходимо систематизировать подход к формированию целей, подбору содержания, форм, методов и средств обучения для каждой отдельно взятой дисциплины, теме дисциплины, урока. Все это – слагаемые дидактической системы, которая включает в себя следующие элементы: цель и задачи обучения (преподавания); содержание обучения; методы и средства обучения; формы организации обучения; результаты обучения называется дидактической системой.

Рассматривая дидактические концепции, П.Ф. Каптерев пишет: «...методика существовала уже давным-давно, а дидактики еще не было, еще не появился педагог, который стал бы выше вопросов об обучении латинской грамматике, молитвам, церковным песнопениям, риторике, арифметике, а спросил бы себя: каковы правильные, истинные педагогические начала всего обучения, всем школьным предметам, начала, которые педагогу, как преподавателю, нужно соблюдать всегда и всюду?»

Ведь есть некоторые начала преподавания, общие многим, если не всем, предметам, изучаемым в школах. Нельзя ли их выделить, выяснить и сформулировать на помощь учителям в их профессиональной деятельности и на благо учащимся и школам? С постановки таких вопросов возникла дидактика» [6, с. 99]. Определяющими при отборе содержания образования, при выборе методов и форм обучения на основе определенной концепции обучения являются дидактические принципы – основные аксиомы построения учебного процесса, объективно отражающие важнейшие закономерности процесса обучения.

Дидактическими принципами являются:

- принцип наглядности;
- принцип сознательности и активности;
- принцип доступности;
- принцип научности;
- принцип индивидуального подхода;
- принцип систематичности и последовательности;
- принцип прочности в овладении знаниями; умениями и навыками;
- принцип связи теории с практикой.

Таким образом, дидактика в течение почти трех столетий развивалась как прикладная наука, функция которой заключается в использовании специально адаптированных философских, психологических, социологических и других знаний для решения конкретных задач обучения и развития обучающихся.

В настоящий период, по оценкам ученых происходит дифференциация научно-дидактического и педагогического знания, постепенно появляется совокупность

исследований, раскрывающих специфические особенности отдельных направлений обучения в высшей школе. Возникает множество факторов, которые можно сгруппировать в два крупных блока: социокультурные факторы, которые обуславливают развитие дидактического знания об образовательном процессе в высшей школе с учетом социального заказа и особенностей политического и социально-экономического развития общества и государства.

Установление взаимосвязи «наука – высшее образование – производство» приводит к развитию проблематики и актуализирует проведение исследований, раскрывающих различные аспекты образовательного процесса, появляются различные концепции и подходы к образовательному процессу в высшей школе; внутри научные факторы, оказывающие влияние на развитие дидактического знания об образовательном процессе в высшей школе. Они связаны с кадровым потенциалом образовательной организации, материально-технической базой, качеством подготовки абитуриентов и т.п.

Таким образом, дидактика в современном образовательном процессе призвана обеспечить эффективное взаимодействие различных форм, методов и средств обучения, на которых строится система педагогического взаимодействия между обучающимся и педагогом. Это взаимодействие отражается в учебных планах, программах и учебно-методическом обеспечении дисциплин.

Основные функции дидактики сегодня включают исследование и выявление закономерностей обучения в образовательном процессе, а также разработку рекомендаций для повышения его эффективности в зависимости от внешних и внутренних условий (таких как уровень подготовки обучающихся, их психологические особенности, ресурсы и т. д.). Обучение должно приводить к значимым результатам, достигаемым благодаря оптимально выбранным педагогом подходам, принципам и содержанию образования, а также использованию соответствующих методов и средств.

Таким образом, требуется не только совершенствование методики преподавания, но и переход на уровень дидактического творчества, формирования педагогических технологий, обеспечивающих актуальный уровень образовательного процесса и его продуктивность.

Разрыв между уровнем подготовки будущих учителей и требованиями времени побуждает к поиску возможностей профессионального роста педагогов, актуализации их профессиональных знаний и способностей в текущих социальных условиях. Иными словами, речь идет о выделении феномена «дидактическая культура учителя» в качестве интегрирующей составляющей профессиональной культуры.

На современном этапе развития дидактики с точки зрения философии образования деятельность педагога давно вышла за рамки обычного урока. Современный учитель для грамотного построения учебного процесса должен мыслить более масштабными категориями. Претерпели изменения и дидактические принципы современного обучения, обуславливающие отражение закономерностей обучения, проектирование содержания обучения, требований к конечному результату, особенности действий и коммуникаций педагога и обучающегося.

Классические принципы дидактики оставаясь актуальными при организации урочной деятельности, претерпевают изменения применительно ко всему процессу обучения на той или иной образовательной ступени.

Очевидно, что этот вопрос находится на этапе изучения и обсуждения и привлекает внимание многих педагогов. Организация процесса обучения в современной высшей школе в последние годы стала очень актуальной. В частности, современными учеными-педагогами отмечается компетентностная ориентация образовательного процесса, его информатизация и индивидуализация, диверсификация форм, методов и технологий обучения. Это привело к накоплению большого количества новых дидактических фактов, пока еще не получивших полного научного осмысления.

Современное состояние дидактики высшей школы многими исследователями определяется как «переходное». Ключевой особенностью классической науки стало расширение междисциплинарных и проблемно-ориентированных подходов в

исследовательской деятельности. Понимание происходящих изменений в дидактике высшей школы связано с процессами модернизации высшего образования в Казахстане и накоплением значительного объема научных данных, которые изменяют традиционные взгляды на образовательный процесс в вузах. В связи с этим в последние годы всё большее внимание в исследованиях уделяется развитию профессиональной культуры педагогов, включая её важную составляющую — дидактическую культуру.

Однако остаются недостаточно разработанными некоторые методологические аспекты, в частности методология и практика формирования дидактической культуры будущих учителей в условиях профессионального образования в педагогических вузах. Также отсутствуют теоретические и практические разработки, направленные на формирование дидактической культуры учителей гуманитарных дисциплин.

ЛИТЕРАТУРА

1. Каган, М.С. Философия культуры / М.С. Каган. – СПб: Петрополис, 1996. – 415 с.
2. Кан-Калик, В.А. Учителю о педагогическом общении: книга для учителя / В.А. Кан-Калик. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.
3. Карпачева, Т.В., Карагльцева А.Р. Изучение вопросов экологической безопасности в педагогической мастерской / Т.В. Карпачева, А.Р. Карагльцева. – Наука и Образование, 2019. -№ 2. – С.171
4. Корепанова, Е.В. Организация исследовательской деятельности будущего педагога в пространстве высшей школы / Е.В. Корепанова // Современному АПК – эффективные технологии: материалы Международной научно-практической конференции, посвященная 90-летию д.с/х.н., проф., заслуженного деятеля науки РФ, Почетного работника высшего профессионального образования РФ, В.М. Макаровой, 11-14 декабря 2018. – Ижевск, Ижевская ГСХА, 2019. – С. 326-330
5. Лихачев, Б.Т. Педагогика. Курс лекций: учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений и слушателей ИПК и ФПК / Б.Т. Лихачев. – М.: Прометей, Юрайт, 1998. – 464 с.
6. Логвинов, И.И. Дидактика: история и современные проблемы: монография / И.И. Логвинов. – М.: БИНОМ. «Лаборатория знаний», 2012. – 205 с.
7. Меняев, А.Ф. Категории дидактики: монография / А.Ф. Меняев. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: МИРБИС, 2010. – 341с.
8. Никандров, Н.Д. Ценности как основа целей воспитания / Н.Д. Никандров // Педагогика. – 1998. – № 3. – С. 3–10.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-132-135

PHYSICAL PREPARATION OF STUDENTS WHO RUN SHORT DISTANCE IN THE TRAINING GROUP (in the example of the girls)

UTAYEV ZAFAR

Samarkand State University, Uzbekistan

Abstract. *The article studies the experiences of leading scientists on the physical training of short-distance runners (girls) of the training group. Preliminary results of research on the physical training of short-distance runners of the training group in running at distances of 30-60-100-200-400 meters are determined. Specific recommendations are given for improving the physical training of short-distance runners. Preliminary results of research were also obtained for general physical training, taking into account their physical training in the training system for short-distance runners. Necessary suggestions are given for the correct planning of training sessions, the correct distribution of load ratios.*

Keywords: *sprinter, training, frequency, experience, reaction, load, physical training, strength, start, result, planning, method, technique.*

Introduction

Currently, a number of scientific research works are being conducted in leading countries of the world on the training of sprinters, their selection for sprinting, orientation to a narrow specialization, planning and management of annual and multi-year training sessions organized with them. Of particular importance is the effective establishment of sports schools. The teaching of athletics, along with many other sports, in sports schools and the high desire of young people to engage in this sport require further improvement of training [1,2]. In addition, a number of scientific studies are being conducted on the use of tools and methods aimed at developing physical fitness in training sessions organized with them, the use of tactical methods for qualifying technical and tactical training, and improving their psychofunctional state. However, today, it is precisely the issues of training a reserve of highly qualified athletes that are one of the urgent tasks facing scientists around the world [3].

Results and discussion

The physical fitness of the trainees of the training group, who run short distances, occurs as a result of the correct distribution of sports training. For this, first of all, good functioning of the cardiovascular, respiratory and central nervous systems and the proportionality of the body structure are of great importance. In order to determine this condition of the athletes and assess the level of their preparation, we conducted a special functional test and assessed their level of readiness for the load and their ability to recover using various modern equipment. Many scientists have conducted scientific research on the development of physical fitness of short-distance runners and their preparation for sports competitions at different stages. In particular, V.B. Zelichenok and others conducted research on the development of model indicators of special physical fitness of short-distance runners (100-200 m) by age group.

We studied the physical fitness of female sprinters in order to determine the indicators given by co-authors V.B. Zelichenok, V.N. Nikitushkin, and V.P. Gubalar[4].

Table 1

**Dynamics of physical fitness indicators of the experimental group before the study
(n-15)**

Number	Name	30 m. prestart running	30 m. running	60 m. running	100 m. running	150 m. running	200 m. running	400 m. running
1	M. M.	4,39	4,56	8,31	14,01	20,23	29,67	72,8
2	R. M.	4,67	4,96	9,12	14,79	22,19	30,08	74,9
3	M. U.	4,59	4,71	9,02	14,61	21,28	29,78	73,8
4	A. R.	4,89	5,12	9,13	15,02	23,11	31,11	75,9
5	Sh. M.	4,93	5,09	9,78	14,94	22,98	31,04	71,1
6	T. O'.	4,91	4,98	9,71	15,00	23,38	30,13	74,7
7	A. S.	4,87	5,03	9,00	15,38	23,36	31,98	75,6
8	O. M.	4,83	5,00	9,01	15,31	23,48	30,96	75,2
9	K. U.	4,92	5,14	9,65	14,96	22,91	31,24	77,3
10	K. R.	5,00	5,26	9,74	15,36	23,10	31,93	78,1
11	S. B.	5,01	5,19	9,19	15,74	23,71	31,16	78,3
12	J. Sh.	4,96	5,26	9,11	14,90	22,95	31,45	72,9
13	M. S.	4,93	5,06	9,09	14,87	22,94	30,93	71,2
14	E. U.	4,88	5,09	9,05	14,19	22,89	30,91	72,4
15	O.A.	4,86	4,99	8,93	15,06	23,13	31,59	75,1
$\bar{x}$		4,84	5,03	9,19	14,9	22,8	30,9	74,6
σ		0,17	0,19	0,39	0,44	0,91	0,72	2,27

The experimental group of the test subjects returned the following results at the beginning of the study on the level of physical fitness of the short-distance runners of the training group. According to it, to determine the quality of speed and strength, we used the 30-meter pre-start running test. The average result of the short-distance runners of the training group participating in the study in the 30-meter pre-start running was 4.84 ± 0.17 s. In the 30-meter run from the lower start, the test subjects recorded an average result of 5.03 ± 0.19 s., while in the 60-meter run from the lower start, the average result of the short-distance runners of the training group in this distance, which represents the speed and strength of the short-distance runners of the training group, was 9.19 ± 0.39 s. In the 100-meter dash, the athletes from the training group recorded a result of 14.9 ± 0.44 seconds.

The average result of the athletes of the training group in the 150-meter run in determining the speed-strength endurance was 22.8 ± 0.91 seconds.

The average time of the athletes of the training group in the 200-meter run in determining the speed-strength and endurance quality was 30.09 ± 0.72 seconds. The average time of the athletes of the training group in the 400-meter run in determining the speed-strength and endurance quality was 74.6 ± 2.27 seconds.

Table 2

Dynamics of physical fitness indicators of the experimental group before the study

Number	Name	Long-jump	Triple long jump	Five step long jump	Throwing a 3 kg ball forward from behind the head (cm)	100-meter hop (times)	Step frequency (times) in 20 s while standing	Step frequency (times) per minute while standing	Sit-up with a 40 kg barbell
1	M. M.	203	511	892	611	55	66	167	15
2	R. M.	198	494	866	549	59	59	162	14
3	M. U.	201	498	857	613	57	67	166	14
4	A. R.	191	469	839	518	54	62	160	13
5	Sh.M.	187	473	838	524	58	57	163	12
6	T. O'.	180	465	834	428	56	59	156	12
7	A. S.	200	488	860	519	57	56	159	14
8	O. M.	197	483	826	524	57	60	157	13
9	K. U.	199	459	821	516	58	54	162	11
10	K. R.	171	467	841	521	56	55	158	11
11	S. B.	176	459	819	498	59	54	164	14
12	J. Sh.	184	466	816	546	57	59	162	15
13	M. S.	188	461	831	549	56	61	157	14
14	E. U.	201	459	826	496	55	58	163	13
15	O.A.	185	486	865	529	58	56	160	13
$\bar{x}$		190,7	475,9	842,1	529,4	56,8	58,9	161,1	13,2
σ		10,1	16,43	21,59	44,42	1,47	3,93	3,31	1,26

The results of the standing long jump test, conducted to determine explosive speed and power, were 190.7 ± 10.1 cm. The average result was 475.9 ± 16.43 cm in the standing three-point jump, and 842.1 ± 21.59 cm in the five-point jump (which determines the level of development of fast explosive power). In the next control exercise, namely, in the study of throwing a 3 kg ball forward with both hands above the head, the athletes of the training group recorded a result of 529.4 ± 44.42 cm. In the next test control, aimed at determining the length of steps by jumping from foot to foot at a distance of 100 meters, the athletes of the training group recorded a result of 56.8 ± 1.47 times. Standing for 20 s. In the control test to determine the number of repetitions of the step frequency during the training group, the athletes of the training group showed a result of 59.8 ± 3.93 times. In the next test to determine the number of steps in a standing position for 1 minute, the trainees of the training group recorded a result of 161.1 ± 3.31 times. In the test aimed at determining the level of development of the quality of strength, namely, in the control exercise of squatting with a 40 kg barbell, we can see from the results of the study that the trainees of the training group squatted with a barbell an average of 13.2 ± 1.26 times.

Conclusion

The results of the study on the physical fitness of the training group of short-distance runners (girls) allowed us to draw the following conclusions.

The study on the physical fitness of short-distance runners (girls) suggests that it is necessary to monitor the functional state of the athletes' body during this intense load, including the number of

steps, the distance covered, and the reaction of the cardiovascular system to it, dividing the above distances into details and monitoring the results of each of them separately, their achievements and shortcomings.

In this regard, it is necessary to organize individual conversations with athletes on the growth and shortcomings of their results in each detail. By providing athletes with information on their results in each detail, functional states of the heart rate, and keeping them under control, it serves to improve the results of athletes.

Achieving high sports results in short-distance running is mainly based on their physical fitness, with stride frequency and length being important factors. Improving the results obtained in the remaining general physical fitness shown in the table above serves to strengthen the physical capabilities of female short-distance runners.

REFERENCES

1. Tudor O. Bompá., Carlo A. Buzzichelli. Periodization. Theory and methodology of training. Six edition. Champaign, IL: Human Kinetics, 2019. p. 381.
2. Nikitushkin V.G. Kompleksnyy kontrol v podgotovke yunых sportsmenov: monografiya / V.G.Nikitushkin. – M.: Fiz. kultura, 2010. - 208 s.
3. Olimov M.S., Soliyev I.R., Haydarov B.Sh. Sport pedagogik maxoratini oshirish. –Toshkent, 2017.
4. To'xtaboyev N.T., Shakirjanova K.T., Soliyev I.R. Qisqa masofaga yugurish. O'quv qo'llanma. – T.: 2017 yil. 186 b.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-136-139

**RESULTS OF CHANGES IN PHYSICAL FITNESS INDICATORS OF SHORT-DISTANCE RUNNERS IN THE STUDY TRAINING GROUP.
(IN THE CASE OF GIRLS)****UTAYEV ZAFAR**

Samarkand State University, Uzbekistan

Abstract. This article examines the experiences of leading scientists regarding the physical fitness of short-distance runners within a training group. Model indicators for the physical fitness of short-distance athletes in this training group are provided. The results obtained at the beginning and end of the study on the physical fitness indicators of short-distance runners are summarized. Practical recommendations for improving the technical preparation of short-distance runners have also been developed.

Key words: Technical preparation, starting acceleration, practical experience, maximum indicator, coefficient of variability, sprinter, result, planning, proportional movement.

Relevance of the Topic. Alongside the development of various sports in our country, athletics has also progressed significantly, with substantial conditions created for its advancement. Short-distance running, part of the Olympic Games program, has become one of the increasingly popular sports in our country. Today, the adoption of numerous regulatory and legal documents related to sports, alongside the development of various disciplines, provides opportunities to elevate athletics to a new level. Therefore, it is essential to organize training sessions scientifically, with an optimal planning of load ratios to manage training effectively. Thus, scientifically organizing these training sessions has become one of the critical tasks in the field today.

Results and Discussion. The pedagogical restorative exercises used in training and competition activities for the short-distance running training group positively impacted sports performance. During the study, the physical fitness indicators of the athletes in the experimental group improved significantly. Reliable improvements were observed in the experimental group compared to the control group athletes. In this study, the restorative methods developed by us were applied to the experimental group, allowing us to assess the status of physical fitness levels.

Dynamics of the Formation of Physical Fitness Indicators for Short-Distance Runners in the Experimental Group at the Beginning and End of the Study (n=15)

№	Test	Study groups	$\bar{x} \pm \sigma$	V. %	Absolute Difference	Relative Difference (%)	t	p
1	30m run from starting position (s)	Pr.St.	4,84±0,17	3,51	0,29	5,9	9,7	<0,001
		P.St.	4,55±0,19	4,17				
2	30m run from crouch start (s)	Pr.St.	5,03±0,19	3,7	0,15	2,9	0,03	>0,05
		P.St.	4,88±0,18	3,6				
3	60m run from crouch start (s)	Pr.St.	9,19±0,39	4,2	0,49	5,3	0,02	>0,05
		P.St.	8,70±0,20	2,2				
4	100 m run (s)	Pr.St.	14,09±0,44	3,1	0,26	1,8	7,84	<0,001
		P.St.	13,83±0,65	4,6				
5	150 m run (s)	Pr.St.	22,8±0,91	3,9	1,6	6,8	0,09	>0,05
		P.St.	21,24±1,32	6,2				

6	200 m run (s)	Pr.St.	30,09±0,72	2,3	0,9	2,9	0,01	>0,05
		P.St.	29,2±1,28	37,3				
7	400 m run(s)	Pr.St.	74,6±2,27	4,3	5,9	7,9	8,7	<0,001
		P.St.	68,7±3,59	5,22				
8	Standing long jump (cm)	Pr.St.	190,7±10,1	5,2	22,5	10,5	9,8	<0,001
		P.St.	213,2±12,63	5,9				
9	Standing triple jump (cm)	Pr.St.	475,9±16,43	3,4	65,6	12,1	4,06	<0,001
		P.St.	541,5±35,09	6,6				
10	Standing quintuple jump (cm)	Pr.St.	842,1±21,59	2,5	118	12,2	1,28	<0,1
		P.St.	960,1±26,78	2,7				
11	3kg overhead throw (cm)	Pr.St.	529,4±44,42	8,3	99,9	15,8	9,87	<0,001
		P.St.	629,3±43,37	6,9				
12	100m hop on one leg (times)	Pr.St.	56,8±1,47	2,5	2,7	4,7	2,99	<0,001
		P.St.	54,1±0,99	1,8				
13	Step frequency for 20 sec in place (times)	Pr.St.	58,9±3,93	6,5	8,2	12,2	4,9	<0,001
		P.St.	67,1±3,47	5,1				
14	Step frequency for 1 min in place (times)	Pr.St.	161,1±3,31	0,19	4	2,4	0,03	>0,05
		P.St.	165,1±3,56	2,15				
15	Squats with 40kg (times)	Pr.St.	13,2±1,26	9,54	2,7	16,9	1,06	<0,1
		P.St.	15,9±0,80	10,05				

* **Legend:**

- **Pr.St.** = Pre-study
- **P.St.** = Post-study
- $\pm \sigma$ = Standard Deviation
- **V%** = Coefficient of Variation
- **Absolute Difference** = Absolute Change in Value
- **Relative Difference (%)** = Percentage Change
- **t** = t-value (statistical significance)
- **p** = p-value (significance level)

Post-Study Results for Physical Fitness Levels of Short-Distance Runners in the Experimental Group. After the study, the experimental group in the short-distance running training program demonstrated notable improvements across various physical fitness tests:

- 30m sprint from the starting position: The average pre-study result was 3.84±0.17 seconds, which improved to 4.55±0.19 seconds post-study.

- 30m sprint from a crouch start: The initial average was 5.03±0.19 seconds, improving to 4.88±0.18 seconds after the study.

- 60m sprint from a crouch start: Pre-study results averaged 9.19 ± 0.39 seconds, while post-study results improved to 8.70 ± 0.20 seconds.

- 100m standard run: Athletes initially recorded 14.09 ± 0.44 seconds on average, which later improved to 13.83 ± 0.65 seconds.

For speed-strength endurance measured over 150 meters, the average pre-study result was 22.8 ± 0.91 seconds, which improved to 21.24 ± 1.32 seconds.

In tests measuring speed, strength, and endurance:

- 200m run: Average time decreased from 30.09 ± 0.72 seconds pre-study to 29.2 ± 1.28 seconds post-study.

- 400m run: Initial times averaged 74.6 ± 2.27 seconds, improving significantly to 68.7 ± 3.59 seconds post-study.

In explosive power assessments:

- Standing long jump: The pre-study average was 190.7 ± 10.1 cm, increasing to 213.2 ± 12.63 cm.

- Standing triple jump: Initial results averaged 475.9 ± 16.43 cm, improving to 541.5 ± 35.09 cm post-study.

- Standing quintuple jump: This test, which evaluates explosive strength development, showed an improvement from 842.1 ± 21.59 cm to 960.1 ± 26.78 cm.

For upper body strength:

- 3kg medicine ball overhead throw: The pre-study average was 529.4 ± 44.42 cm, increasing to 629.3 ± 43.37 cm post-study.

To evaluate stride length:

- 100m hopping on alternate legs: Athletes initially averaged 56.8 ± 1.47 times, with a post-study average of 54.1 ± 0.99 times.

- Step frequency over 20 seconds in place: Athletes initially recorded an average of 58.9 ± 3.93 repetitions, increasing to 67.1 ± 3.47 repetitions post-study.

- Step frequency over 1 minute in place: The average pre-study result was 161.1 ± 3.31 repetitions, which improved to 165.1 ± 3.56 repetitions post-study.

Finally, in a strength test:

- 40kg squat repetitions: The average pre-study result was 13.2 ± 1.26 repetitions, which increased to 15.9 ± 0.80 repetitions post-study.

Overall, the experimental group showed consistent improvements in speed, explosive power, endurance, and strength following the study, demonstrating the effectiveness of the training interventions used.

Conclusion. The results of the study on the physical fitness of short-distance runners in the training group support the following conclusions. Pedagogical observations and competition activities suggest the necessity of implementing new technologies in Uzbek athletics competitions to quickly assess sports performance and integrate these technologies into training to develop athletes' starting reaction skills. Several recommendations have been developed to enhance the physical preparedness of short-distance runners, which serve as a foundation for improving sports results.

- Rapid Performance Assessment: In short-distance running training sessions and prestigious competitions, coaches should focus on quickly assessing athletes' performance. Monitoring both achievements and weaknesses, and addressing areas for improvement through individualized work, contributes to enhanced results.

- Improvement of Physical Preparedness: Taking into account any shortcomings observed in the training process, coaches can implement optimal training variants for physical preparedness before training and competition activities. This approach can significantly streamline the efforts of both coaches and athletes.

- Efficient Running Techniques and Training Optimization: Teaching athletes efficient running techniques during training and making the most effective use of training time are essential factors that can positively influence future athletic performance.

REFERENCES

1. Tudor O. Bompaa., Carlo A. Buzzichelli. Periodization. Theory and methodology of training. Six edition. Champaign, IL: Human Kinetics, 2019. p. 381.
2. Nikitushkin V.G. Комплексный контроль в подготовке юных спортсменов: монография / V.G.Nikitushkin. – М.: Fiz. kultura, 2010. - 208 s.
3. Olimov M.S., Soliyev I.R., Haydarov B.Sh. Sport pedagogik maxoratini oshirish. –Toshkent, 2017.
4. To'xtaboyev N.T., Shakirjanova K.T., Soliyev I.R. Qisqa masofaga yugurish. O'quv qo'llanma. – T.: 2017 yil. 186 b.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-140-144
УДК 796.56

ПОНЯТИЕ И КРАТКАЯ ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ СПОРТИВНОГО ОРИЕНТИРОВАНИЯ

СМОРОДИН ВЛАДИМИР ВЛАДИМИРОВИЧ

Доцент кафедры Естественные науки, магистр, Костанайский социально – технический университет имени академика Зулхарнай Алдамжар
Костанай, Республика Казахстан

ЕНКУЛЕВ АНДРЕЙ АНДРЕЕВИЧ

Студент 3 курса образовательной программы География, Костанайский социально – технический университет имени академика Зулхарнай Алдамжар
Костанай, Республика Казахстан

***Аннотация:** в статье отражены основные понятия, сущность и краткая история становления и развития спортивного ориентирования как вида спорта. Так же определена возможность использования элементов спортивного ориентирования при изучении школьного курса географии.*

***Ключевые слова:** спортивное ориентирование, контрольный пункт, азимут, условные знаки, спортивная карта.*

Определение слова ориентирование встречается в словарях разных авторов (В.И. Даль [1], С.И. Ожегов [2], Д.Н. Ушаков [3], Т.В. Егорова [4], А.Н. Чудинов [5] и др.). Согласно определениям вышеупомянутых авторов слово ориентирование имеет латинское происхождение и дословно переводится как восток, но в некоторых словарях указано его французское происхождение, т.к., возможно, оно заимствовано из французского языка. В.И. Даль [1] в своем словаре предлагает заменить слово ориентироваться на слово опознаться, т.е. можно допустить возможность существования в русском языке слова опознание в качестве синоним, а слову ориентирование.

Основное значение слова ориентирование – определение своего или чужого местоположения в пространстве, которое может осуществляться различными способами: по сторонам света, с помощью компаса, карты, осмотра территории и др.; также поиск местоположения может происходить в движении или на месте. Слово ориентирование может означать осознанное направление деятельности и внимания на какой-либо объект, преследуя определенную цель [6].

Спортивное ориентирование представляет собой вид спорта, в котором участники последовательно проходят контрольные пункты (КП), расположенные на местности, используя компас и спортивную карту, на которой нанесены эти КП. В данном виде спорта требуется напряжение всех функций организма, проявляющихся в различных сферах человеческой деятельности: энергетической, интеллектуальной, сенсомоторной и управленческой.

Рассмотрим краткую историю развития спортивного ориентирования. Основные события из истории развития данного вида спорта представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Основные события из истории развития спортивного ориентирования

Дата	Основные события
------	------------------

Конец XVIII века	Начало систематического обследования Европы, с целью картографирования больших площадей. Появление ручного компаса. развитие туристического движения в Норвегии
1817 год	Немецкий педагог Иоганн Кристоф Фридрих Гутс-Мутс опубликовал книгу: «Руководство для сынов Отечества», где были описаны упражнения с использованием карты и компаса.
1886 год	Чтение карт и ориентирование на открытом воздухе стали частью учебной программы в военных академиях Стокгольма (Швеция) и Осло (Норвегия), использовавшиеся упражнения назывались ориентированием, также они были объединены с бегом по пересеченной местности.
28 мая 1893 года	Первый спортивный конкурс по ориентированию состоялся в Стокгольме. Начало систематического проведения конкурсов и гонок по ориентированию для военных.
31 октября 1897 года	Первые соревнования по спортивному ориентированию не для военных, а для граждан проведены в Норвегии.
1900 год	Первые соревнования по лыжному ориентированию.
17 марта 1901 года	Первая гонка по спортивному ориентированию в Швеции.
1905 год	В Финляндии создана первая в мире организация любителей бега с компасом и картой.
1919 год	Первые соревнования по спортивному ориентированию федерального уровня.
8 сентября 1919 года	Первое упоминание об ориентировании в России в «Наставление для обучения лыжных частей». При боевой подготовке большое внимание уделялось ориентированию на местности с помощью карты и компаса. В Наставлении говорилось: «Чтению карт и умению ориентироваться по компасу, звездам, солнцу и т. п. должны быть обучены, по возможности, не только все лица командного состава, но и по 1-2 стрелка в каждом звене, в том числе и начальник звена». Для эффективности обучения проводились состязания на местности.
1925 год	Впервые разрешено участвовать в соревнованиях по спортивному ориентированию женщинам.
1932 год	Первые международные соревнования между командами из Норвегии и Швеции.
1959 год	В Швеции прошла международная конференция по ориентированию. Участвовали делегаты из 12 стран, а именно: Австрии, Болгарии, Чехословакии, ГД (Восточная Германия), Венгрии, Швейцарии, Западной Германии, Югославии и четырех стран Северной Европы.
19 июля 1959	Дата рождения российского спортивного ориентирования. В Ленинградской области прошли соревнования по новому виду спорта на приз Горспортсоюза (Ленинград).

1961 год	Создана Международная федерация ориентирования, в которую вошли 10 государств: Болгария, Венгрия, ГДР, Дания, Норвегия, ФРГ, Финляндия, Чехословакия, Швеция и Швейцария.
1962 год	Первенство Европы по спортивному ориентированию.
12-14 октября 1963 года	Первые Всесоюзные соревнования по спортивному ориентированию в СССР в Ужгороде (Украина).
1964 год	Первенство Европы по спортивному ориентированию.
1965 год	Вторые Всесоюзные соревнования состоялись на территории России в городе Пермь.
1975 год	Первый чемпионат мира по лыжному ориентированию в г. Хювниге, Финляндия.
1978 год	Спортивное ориентирование признано олимпийским видом спорта.
1979 год	Основана Федерация ориентирования на местности СССР
1981 год	Проведен первый Кубок СССР по ориентированию на местности зимой в г. Свердловск
4-6 августа 1981 года	Первый Чемпионат СССР по спортивному ориентированию в г. Выборг (Ленинградская область).
1986 год	В Дании, в г. Копенгаген, на Конгрессе Международной Федерации Ориентирования (IOF), Федерация спортивного ориентирования СССР вступила в Международную Федерацию Ориентирования.
20-22 августа 1988 года	Шестой Чемпионат мира среди студентов по спортивному ориентированию бегом состоялся в г. Трондхейм (Норвегия).
1-3 августа 1990 года	Седьмой Чемпионат мира среди студентов по спортивному ориентированию бегом состоялся в г. Плявиняс (Латвия).

В рамках данного вида спорта осуществляется обучение технике спортивного ориентирования, т.е. обучение приемам и методам работы с компасом и картой, а также измерение расстояний с целью определения своего местоположения или передвижения в желаемую точку местности. Элементами техники спортивного ориентирования являются: чтение карты, понимание масштаба, знание условных знаков и символов легенд контрольных пунктов, умение работать с компасом, знание способов ориентирования карты и т.д. Методический материал, разработанные и используемые для формирования и закрепления технических навыков в спортивном ориентировании, может быть успешно применен в начальном курсе географии в школе для формирования картографических знаний и умений [7].

Спортивное ориентирование как вид спорта имеет свою организацию учебно-воспитательного процесса. С точки зрения формирования картографических знаний и умений интерес вызывает процесс технической подготовки спортсменов- ориентировщиков, а именно: процесс освоения элементов техники спортивного ориентирования.

Освоение техники работы с картой происходит последовательно, через изучение основных компонентов. Последовательность изучения компонентов технической подготовки: спортивная карта, масштаб, условные знаки, символы легенд контрольных пунктов, компас, азимут, ориентирование карты, чтение карты. Для каждого компонента существует ряд игр и упражнений, направленных на закрепление полученных знаний и навыков.

Сопоставим компоненты технической подготовки в ориентировании и понятия,
ОФ "Международный научно-исследовательский центр "Endless Light in Science"

изучаемые в начальном курсе географии в рамках раздела «Изображение земной поверхности». В таблице 2 представлены темы, понятия и навыки, которые необходимо изучить обучающимся в рамках данного раздела [8].

Таблица 2 – Понятия и навыки, осваиваемые обучающимися при изучении раздела «Изображение земной поверхности»

Темы раздела	Основные задачи раздела	Практические задания
<ul style="list-style-type: none"> • Виды изображения земной поверхности: план местности, глобус, географическая карта, аэрофото- и аэрокосмические снимки • Масштаб • Стороны горизонта • Азимут • Ориентирование на местности: определение сторон горизонта по компасу и местным признакам, определение азимута. • Особенности ориентирования в мегаполисе и в природе* • Условные знаки • План местности. Как составить план местности. Составление простейшего плана местности/учебного кабинета/комнаты* • Географическая карта – особый источник информации. • <i>Содержание и значение карт. Топографические карты*</i> • Масштаб и условные знаки на карте • Градусная сеть: параллели и меридианы • Географические координаты: географическая широта, географическая долгота • Определение географических координат различных объектов, направлений, расстояний, абсолютных высот по карте 	<ul style="list-style-type: none"> • Формирование понятий: глобус, географическая карта, план местности, аэрокосмические снимки, масштаб, горизонт, стороны горизонта, азимут, условные знаки плана и карты, градусная сетка, параллели, меридианы, географические координаты, географическая широта, географическая долгота • Выявление отличительных особенностей плана местности, карты и глобуса (по содержанию, масштабу, способам картографического изображения) • Развитие представлений о способах изображения географических объектов и процессов на плане и карте • Развитие представлений о способах изображения географических объектов и процессов на плане и карте • Выделение существенных признаков понятий (например, при сравнении плана и карты) • Формирование умения определять на плане, карте и глобусе направления, расстояния, высоты точек, географические координаты • Развитие умения ориентироваться на местности • Формирование умения составлять простейший план местности (класса, комнаты) 	<ul style="list-style-type: none"> • Чтение плана местности, карты • Определение географических координат точек, направлений, местоположения географических объектов на глобусе, карте, плане местности • Измерение расстояний на плане, карте и глобусе • Решение практических задач по топографическому плану • Ориентирование по компасу • Определение расстояний и направлений на местности • Составление простейшего плана местности

* – задания повышенной сложности

В спортивном ориентировании процесс технической подготовки направлен на совершенствование навыка работы с картой.

Спортивная карта выступает как модель, отображающая географическую информацию, ее основными параметрами и элементами являются: масштаб и условные знаки, основными процессами, связанными с восприятием данной модели, выступают чтение, понимание карты, а также ориентирование на местности с ее помощью [7].

Поэтому можно разделить учебные задания с использованием возможностей спортивного ориентирования, направленные на формирование картографических умений в урочное и внеурочное время, на две группы:

Задания, направленные на изучение параметров и элементов спортивной карты таких, как масштаб и условные знаки.

Задания, направленные на совершенствование процессов, связанных с восприятием спортивной карты таких, как чтение и понимание карты, а также ориентирование на местности.

Таким образом, областью для применения возможностей спортивного ориентирования в начальном курсе географии в школе в рамках раздела «Изображение земной поверхности» являются следующие темы: план местности, масштаб, условные знаки, рельеф, стороны горизонта, азимут, ориентирование на местности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Толковый словарь Владимира Даля [Электронный ресурс] – URL: <http://slovardalja.net/word.php?wordid=22258>
2. Толковый словарь Ожегова [Электронный ресурс] – URL: <https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=18719>
3. Толковый словарь Ушакова [Электронный ресурс] – URL: <https://ushakovdictionary.ru/word.php?wordid=40735>
4. Жданко Т. А. Системно-деятельностный подход: сущностная характеристика и принципы реализации [Электронный ресурс] – URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/sistemno-deyatelnostnyu-podhod-suschnostnaya-harakteristika-i-printsipy-realizatsii>
5. Чудинов А. Н. Словарь иностранных слов / А.Н. Чудинов, 1910 [Электронный ресурс] – URL: <http://rus-yaz.niv.ru/doc/foreign-words-chudinov/fc/slovar-206-3.htm#zag-18855>
6. Клячко Т. Л. Стратегия для оссии : образование / Клячко Т. Л. , Синельников- Мурылёв С. Г., М.: Изд. Дом «Дело», 2018 – 119 с.
7. Константинов Ю. С. Методика обучения: уроки ориентирования : учеб. пособие для вузов / Ю. С. Константинов, О. Л. Глаголева. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Юрайт, 2018. – 329 с.
8. Барина И. И. География. Начальный курс. 5 класс. Методическое пособие к учебнику И. И. Бариновой, А. А. Плешакова, Н. И. Сониной «География. Начальный курс. 5 класс» / И. И. Барина, Т. А. Карташева. – М. : Дрофа, 2018. – 119 с.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-145-151

6 - СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ОЙЫНШЫҚТАРДЫ ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ ФИЗИКА ПӘНІНІҢ ПРОПЕДЕВТИКАЛЫҚ КУРСЫН ДАЯРЛАУ

ҚАЛМҰРЗА АЖАР НҰРЖАНҚЫЗЫ

2 - курс магистранты, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Физика-Техникалық факультеті,
Алматы, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі: **ОРАЗБАЕВ САГИ АМЗЕЕВИЧ**

PhD, доцент, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Физика-Техникалық факультеті,
Алматы, Қазақстан

***Аңдатпа.** Әлемдік білім беру саласында оқытудың жаңа әдіс-тәсілдері пайда болуда, солардың бірі – физика пәніне қызығушылықты ояту үшін ойыншықтарды пайдалану. Бұл оқушылардың назарын аударудың және табиғаттың іргелі заңдылықтарын зерттеуді қызықты әрі түсінікті студия әдеттен тыс, бірақ тиімді әдісі. 6 - сынып пропедевтиканың (ғылымға қысқаша және қарапайым түрде жүйелі берілген алдын ала кіріспе курс) қажеттілігі - оқушылардың ғылыми-зерттеу және жобалық іс-әрекет процесінде физика негіздерімен танысу мүмкіндігін алуында. Белгілі бір физикалық құбылыстарды оқушыларға түсіндіру және көрсету үшін әртүрлі мүмкіндіктерді қарастыру қажет. Сондықтан, аталған жұмыста физикалық құбылыстар мен заңдылықтарды тиімді, әрі қызықты түсіндіруге болатын ойыншықтарды қолданудың пропедевтикалық әдісі жасалынды.*

***Кілт сөздер:** ойыншықтар, пропедевтикалық курс, физикалық құбылыстар, функция, әдіс*

Ғылыми әдебиетте ойын баланың мектепке дейінгі жасында дамуына ең тиімді құралдардың бірі екендігі туралы келісімге келді [1, б. 24, б. 30,]. Ойынды баланың когнитивтік және эмоционалды дамуына қысқа және ұзақ мерзімді әсерін зерттеуге бағытталған көптеген зерттеулер жүргізілуде, сондай-ақ беруде ойын технологияларын қолдану мүмкіндіктері зерттелуде [2, б. 14].

Қазіргі уақытта балалардың дамуына ойынды қысқа және ұзақ мерзімді әсерін зерттейтін көптеген зерттеулер жүргізілуде, сондай-ақ мектепке дейінгі білім беру саласында ойын технологияларын қолдану мүмкіндіктері қарастырылуда. Ал ойыншықтарды зерттеуге айтарлықтай аз көңіл бөлінуде. Жарияланған зерттеулердің басым бөлігі балалардың жынысы мен жасына қатысты ойыншық таңдаудағы артықшылықтарды зерттеуге арналған [3, б. 329]. Тек кейбір зерттеулер ғана осы саладағы зерттеулердің әдіснамасын жетілдіруге, ойыншықтарды теориялық тұрғыда классификациялау критерийлерін әзірлеуге немесе балалардың жеке психологиялық көрсеткіштерінің ойыншық таңдаудағы рөлін зерттеуге арналған [4, б. 382].

Ойыншық – тәрбие мен оқудың маңызды құралдарының бірі. Ол танымдық қабілеттерін, қиялын дамытуға; баланың бойында еңбекке деген сүйіспеншілікті, ізденімпаздықты, байқағыштықты қалыптастыруға, баланың көркемдік талғамын тәрбиелеуге, шығармашылыққа баулуға ықпалын тигізеді.

Ойыншықтың көптеген қырлары бар – педагогикалық, эстетикалық, адамгершілік, өндірістік, экономикалық, мәдени, әлеуметтік, психологиялық, т.б. Ойыншық - баланың туылған алғашқы күнінен бастап оның тұрақты серігі. Оны ересек адам баланы әлеуметтік қарым-қатынасқа түсуге дайындау мақсатында білім беру мақсатында арнайы жасайды. Ойыншық бала үшін көңіл көтеру, ойын-сауық, қуаныш объектісі ретінде әрекет етеді, сонымен бірге ол мектеп жасына дейінгі баланың психикалық дамуының ең маңызды құралы болып табылады.

Баланың бай эмоционалдық әлемінің дамуын ойыншықтарсыз елестету мүмкін емес. Олар балаға өз сезімін білдіруге, айналасындағы әлемді зерттеуге мүмкіндік береді, оны қарым-қатынас жасауға және өзін-өзі тануға үйретеді.

Педагогикалық критерийлерге сүйене отырып, ойыншықтарды бірнеше санатқа бөлуге болады [5, б. 45-46]:

- дене дамуына,
- ойлауға,
- шығармашылық дамытуға,
- әлеуметтік және
- тілдік дамуға әсер ете алатын ойыншықтар.

Бұл толық тізім емес, бірақ ойыншық балалардың әртүрлі дағдыларын дамытуға қалай көмектесетініне шолу жасайды. Жан-жақты дамуға әсер ететін ойыншықтардың бірінші ең маңызды тобы - туғаннан бір жасқа дейінгі балалардың қозғалыс координациясын, көру және тактильді сезімдерін дамытуға ықпал ететін ойын элементтері. Оларға пішіні, түстер палитрасы және шу дыбысы арқылы баланың назарын аударатын қарапайым сылдырмалар, кулондар, шарлар, сақиналар, пирамидалар, кірістірулер мен сұрыптауыштар жатады. Ойыншықтардың бұл санаты баланың әлемді қабылдауының алғашқы қалыптасуы үшін өте маңызды. Бұл топтағы ойыншықтар балаға осы немесе басқа затпен қандай нақты әрекеттер жасауға болатынын анық көрсетеді.

Екінші санатқа балалардың табиғи ортаны тануымен байланысты ойын жиынтықтары жатады. Онда өмір, жануарлар мен өсімдіктер, көлік және кәсіп туралы әңгімеге негізделген түрлі ойыншықтар ұсынылған. Қуыршақтардың құндылығы ерекше. Бұл дәстүрлі ойыншықтар, олар ойнау арқылы балалар өз сұрақтарын қоюды үйренеді, сонымен қатар оларға жауап беруге тырысады. Бұл ойын түрі арқылы балалардың логикалық ойлауы, есте сақтауы, сөйлеуі дамиды. Рөлдік ойындарға арналған жиынтықтар ұлдар мен қыздардың өмірге деген қызығушылығын, оған қатысуға деген құштарлығын оятады.

Үшінші, маңызды топ - физикалық дамуға көмектесетін ойыншықтар. Бұл санат мыналарды қамтиды:

- тірек-қимыл аппаратын дамыту үшін (гурнилер, арқандар, велосипедтер, скутерлер, шаңғылар, конькилер және т.б.);
- дәлдікті арттыру (мылтық, тапанша, рот, арбалет);
- қолдың және қолдың бұлшықеттерін күшейту (сорттауыштар, кірістірулер, пирамидалар);
- бұлшықетін жаттықтыру үшін (шағын қалалар, доп, кегли, дартс);
- баланың жалпы күшін нығайту, икемділігін, ептілігін, бұлшықеттерін дамыту үшін (қабырғалар, арқандар, әртүрлі тренажерлар).

Физикалық дамуға арналған ойыншықтар спорттық қасиеттерді дамытуға, мимика мен ым-ишараны жақсартуға, табандылықты дамытуға және ұсақ және жалпы моториканы жақсартуға көмектеседі. Ойыншықтардың келесі санаты балалардың ақыл-ойын дамытуға және жалпы ой-өрісін кеңейтуге арналған дидактикалық элементтерді білдіреді. Мұндай ойыншықтардың маңызы зор, өйткені олар тәрбиелік, танымдық және тәрбиелік функцияларды орындайды. Кішкентай балалар үшін әртүрлі құрылыс жинақтары, манипуляторлар, модельдеу және дизайн жинақтары, лото, басқатырғыштар, басқатырғыштар, үстел ойындары және т.б. Бұл ойыншықтардың барлығы балалардың айналасындағы өмір туралы ақпарат алуға көмектеседі, сонымен қатар зейінін, байқағыштығын, интеллектін, есте сақтауын, логикалық және бейнелі ойлауын, сөйлеуді, түсті, дыбысты, пішінді дұрыс қабылдауға, көркемдік талғамын дамытуға қатысады.

Балалардың жаңа білім мен дағдыларды меңгеруіне әсер ететін ойыншықтар. Бұл ғылым мен техника элементтері бар ойын жинақтары, яғни техникалық және ғылыми ойындар. Ойындардың бұл категориясы ұлдар мен қыздарды әртүрлі құрылғылардың, механизмдердің және құрылымдардың жұмыс істеу принциптерін түсінуге үйретеді. Ойын барысында

балалардың құрастыру үшін схемалар мен сызбаларды пайдаланып, ұсынылған материалды, құралдарды пайдалана отырып, сол немесе басқа объектіні өз бетінше қайта құру дағдылары қалыптасады. Ғылыми ойыншықтар химия, физика, механика заңдылықтарын үйренуге көмектеседі, балалардың техникалық сауаттылық саласында білімін жетілдіреді. Сондай-ақ балаларда еңбек дағдыларын қалыптастыруға қатысатын ойыншықтарды ерекше атап өткен жөн. Бұл топқа көгалдандыру құралдары, құрылыс құралдары, техникалық шығармашылыққа арналған жинақтар және қолөнер бұйымдары кіреді. Ең бастысы, ойыншықтар ересектер қолданатын шынайы өмірдегі объектілерге барынша шынайы еліктейді.

Пропедевтикалық курс білім мен дағдыларды жүйелеу, интеграциялау, негіздеу және жалпылау мәселелерін шешуге бағытталған. Жоғарыда аталған міндеттерді методологиялық іс-әрекеттер жүйесі арқылы жүзеге асыруға болады [6, б. 75]:

- физика пәні бойынша оқу материалының құрылымы мен мазмұнын талдау, оның элементтерін бөлу;
- білім элементтері арасындағы маңызды байланыстарды зерттеу;
- білім элементтерінің арасындағы жаңа байланыс тәсілдерін табу;
- жаңа табылған байланыстарға сәйкес білім элементтері жүйесін ұйымдастыру;
- пәндік білімдерді меңгеру процесін жетілдіруге мүмкіндік беретін жалпы ережелер мен қағидаларды, яғни методологиялық қағидаларды әзірлеу;
- студенттерді жоғарыда аталған методологиялық іс-әрекеттерге үйрету.

Мақсатқа жету және методологиялық іс-әрекеттерді орындау үшін арнайы дидактикалық (білім беру) міндеттер жүйесін шешу қажет:

- бұрын оқылған мен жаңа білім арасындағы байланысты анықтау: 1) оқылғанды дамыту және тереңдету; 2) фактілерді, құбылыстарды, ұғымдарды түсіну; 3) объектілерді, құбылыстарды, процестерді модельдеу;

Қорытындылай келе, осы тармақта біз «функция», «міндет» ұғымдарының философия, логика, психология, педагогика салаларындағы нақты анықтамасын жан-жақты талдаған жоқпыз. Бұл біздің зерттеуіміздің мақсатына кірмейді. Алайда пропедевтикалық курстың функцияларын ашу барысында біз физика пәнін жалпылауға бағытталған міндеттер мен оның мазмұны мен оқыту процесі арасындағы функционалдық байланысты қарастырдық. Осы байланыс сипатын анықтау үшін біз философиялық сөздіктен функционалдық тәуелділіктің анықтамасын [7, б. 23] негізге алып, кейбір нақтылаулар енгіздік. Функционалдық тәуелділік – бұл объективті құбылыстар немесе оларды сипаттайтын шамалар арасындағы тұрақты өзара байланыс түрі, мұнда бір құбылыстың өзгеруі басқа құбылыстарда белгілі бір сапалық және сандық өзгерістерге әкеледі.

«Пропедевтикалық» термині, біздің пікірімізше, соңғы уақытта мектеп курсына ауыстырып алған, ғылыми пәннің әдіснамасы мен кәсіби бағдардың мәселелерімен байытылған енгізу курсының мәнін білдіреді. Пропедевтикалық курс студенттің қиялын қызықтыратын оқиғаларға үйіп-төгумен шектелмей, ең қарапайым құбылыстардың өзінде проблемалық әдіснамалық және әдістемелік ашылымдарды көрсетуге бағытталған. Тек осылайша студенттерді курстың шынайы терең қызығушылығын сақтауға болады, сол арқылы олар өз болашақ кәсібі туралы толық түсінік ала алады.

Пропедевтикалық курс ғылыми жүйенің элементтеріне бағытталған, бірақ олардан емес, студенттің нақты әлемінен шығуы тиіс. Әйтпесе, оның ойлауы дамымай, тек жеке мысалдарға қатысты қолданылатын элементтермен шектеліп, босқа таусылады. Пропедевтикалық курс бірінші кезекте дидактикалық қажеттілік болып табылады: ол студентті ғылыми ойлау процесіне тартудың ең жақсы құралы және оған ғылыми жүйенің таза танымдық құндылығын ашуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ол болашақ кәсіби қызметке қызығушылықты тәрбиелеудің жалғыз тиімді формасы болып табылады.

Дұрыс қойылған пропедевтикалық курс оқытушы мен студенттен арнайы дайындықты талап етеді. Мектеп оқулығы мен бағдарламасын білу, әрине, жеткіліксіз. Курс дұрыс

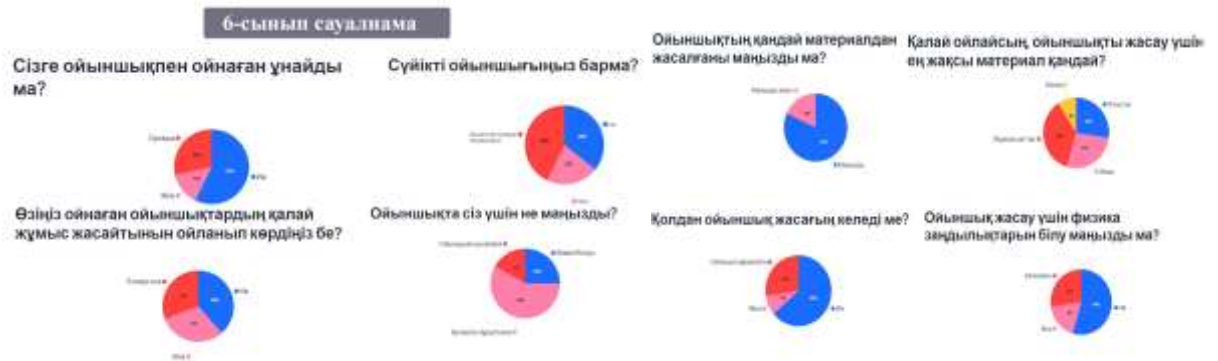
ұйымдастырылғанда, ғылыми жүйені терең білу мен педагогикалық оқыту жүйесін негіздеу, тұлғаны дамытуға, кәсібилік пен біліктілікке бағытталған әрекеттерді қамтиды.

Жұмыста бастауыш сыныптардағы физика пәнін бастауыш сынып оқушыларына ойыншықтар арқылы оқытуға бейімделген пропедевтикалық физика курсының жұмыс бағдарламасы берілген. 1 - кестеде осы бағдарламаның бір бөлігі көрсетілген:

1 – кесте: Күнтізбелік тақырыптық жоспар

Тақырып атауы	Сабак түрі	Көрнекілік құралдар	Сағат саны
Физика сабағына кіріспе. Физика құбылыстарының маңызы	Лекция, презентация	-	1 сағ.
Физиканың ғылым ретіндегі рөлі		-	1 сағ.
Тартылыс құбылысы. Ауырлық күші. Салмақ		Таразы ойыншығы, эксперименттік ойындар	3 сағ.
Үйкеліс күші		Зырылдауық ойыншығы	1 сағ.
Инерция құбылысы		Зырылдауық ойыншығы, эксперименттер	1 сағ.
Архимед заңы		Эксперименттік ойындар	1 сағ.
Электр тогы		Электр қозғалтқыш ойыншығы	1 сағ.
Магниттік құбылыстар		Магниттермен эксперименттік ойындар	1 сағ.
Электр құбылысы		Лампалармен эксперименттер	1 сағ.
Магнит өрістерінің өзара әрекеттесу заңы		Левитрон ойыншығы	1 сағ.
Дыбыс. Дыбыс толқындары.		Жер сілкініс сенсор ойыншығы	2 сағ.
Жарықтың шағылуы		Призма ойыншығы	1 сағ.
Линзалар		Линзалармен эксперименттер	1 сағ.

Ойыншықтарға оқушылардың көзқарасы туралы сауалнама алынды. Төмендегі 1-суретте сауалнаманың нәтижесі көрсетілген, сауалнамаға 6 – сынып оқушылары қатысты.

1-сурет - Оқушылардан алынған сауалнама

Осы сауалнамадағы нәтижелер арқылы оқушылардың ойыншықтарға деген қызығушылығын байқадық.

Пропедевтикалық курс барынсында физика құбылыстарына арналған арнайы ойыншықтар алынды. Және ойыншықтардың орындалу нұсқаулықтары оқушыларға ұсынылды. Төмендегі 2 – суретте нұсқаулықтар көрсетілген.

Левитрон ойыншығы

Қажет болғанда заттар:

1. Магниттер
2. Уақыт тақаша
3. Дөңгелек тақаша
4. Қысқа тақаша
5. Ойыншықтар магниті
6. Шайбалар

Ойыншықты құрастыруға нұсқаулық

1. Магниттері бар дөңгелек тақашаны ұзын тақашаны үстіне, тақашаның режіміне тұрақтылай етіп қойыңыз. Барлық 4 магнит бірдей полюстермен бір жаққа бағытталуы керек.
2. Магниттері тақашаның үстіне аспап төмендеті магниттері қатысты жазылатындай етіп "жамбылға". Төмендеті магниттердің аспапты еркін айналатын магниттері ұстап тұрады. Бұл суретте жамбыл және аспап қарай бағыттап айналады берілді. Бірақ тақашаның режімі оны айналатын ұстап тұрады, сонаншағы тақаша аула қалыптайды!

3. Білу болды сурет болса, ұзындығына бұл тақаша олардан аспап тақаша қалып қалдырып, тақашаның тақаша еркін айналуы. Бірақ, бір нәтиже тұрақта болды!
4. Магниттер болды төмендеті және төмендеті аспаптың дақ қалыптарының айналатын тақашаны айналатын тақаша еркін айналуы.
5. Білу магниттері тақашаны ұзын және қысқа тақаша және оны аула ұстайды, сонда бір біріне аспап қалып тақашаның айналатын тақаша еркін айналуы.
6. Дөңгелек тақашаны ұстап тұру үшін тақашаның режіміне етіп магниті білдірі керек. Бірақ оны ұстап тұрады еркін айналатын тақаша.
7. Магниттерді тақашада қалыпты керек.

а) левитрон ойыншығының нұсқаулығы

Пропедевтикалық физика курсында ойыншықтарды пайдалану тәжірибесі келесі қорытындыларға әкелді:

- ойыншықтарды пайдалана отырып өткізілетін сабақтар оқушылардың танымдық белсенділігі мен қызығушылығының жоғарылығы байқалды;

- сыныптан тыс жұмыстар мектеп оқушыларының пәнді тереңдетіп оқуға ішкі мотивациясын тудырды;

- ойыншықтарды құрастыру және жасау, оқушының шығармашылық дербестігін дамытуға әкелді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Bondi, D., Bondi, D. Free play or not free play: An interdisciplinary approach to deal with paradoxes. *Creativity Research Journal*, 2021, 33(1), С. 26–32.
2. Разумовский В. Г., Пентин А. Ю., Никифоров Г. Г. // *Физика в школе*. 2016. № 6. С.14.
3. Fleer, M. How conceptual playworlds create different conditions for children’s development across cultural age periods: A programmatic study overview. *New Ideas in Child and Educational Psychology*, 2022, 2(1-2), 329.
4. Бухаленкова, Д.А., Чичина, Е.А. Особенности развития воображения у дошкольников, играющих в цифровые игры разных типов. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Психология и педагогика*, 2023, 20(3), 482–483
5. Глазунов А. Т. В // *Стандарты и мониторинг образования*. 2014. № 3. С. 45–48.
6. Ясюкова Л. А. // *Народное образование*. 2015. № 9. С. 73–75.
7. Алмазова, О.В., Бухаленкова, Д.А., Веракса, А.Н., Гаврилова, М.Н., Якупова, В.А. Развитие саморегуляции у школьников . 2020, 2-е изд. Москва: Мозаика-Синтез. С. 23

DOI 10.24412/3007-8946-2024-15-152-155

ОӘЖ 37.013

КӨРКЕМ ЕҢБЕК ПӘНІНДЕ ОҚЫТУДЫҢ БЕЛСЕНДІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІН ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП ОҚУШЫЛАРДЫ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚҚА БАУЛУ

КҮНПЕИС ЖҰМАХАН ҚАЛПЕИСҰЛЫ

педагогика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Педагогика кафедрасы,
Орталық Азия инновациялық университеті, Шымкент қ., Қазақстан

ДАРИБАЕВА МАДИНА ДОСКУЛҚЫЗЫ

аға оқытушы, магистр, Педагогика кафедрасы,
Орталық Азия инновациялық университеті, Шымкент қ., Қазақстан

БАЛГИНБЕКОВА

КАЛДЫГУЛЬ БАЙТЕМИРОВА

аға оқытушы, Орталық Азия Инновациялық университеті

НУРМАХАМБЕТОВА АСЕЛЬ АЛИШЕРОВНА

оқытушы, магистр Орталық Азия Инновациялық университеті, Шымкент қ., Қазақстан

***Аннотация.** Содержаний статьи описаны организации качественного урока посредством активных методов обучения художественному труду в начальных классах. При этом список уникальную роль не традиционных активных методов обучения в формировании и развитии мировоззрения, системы мышления школьников при обучения художественному труду.*

***Ключевые слова:** активные методы, методы обучения, инноваци, инновационные технологии, творчество учащихся, творческая деятельность.*

Еліміз егемендік алған жылдардан бастап Қазақстанда білім беру деңгейі мен сапасына жаңа талаптар қойылып, біршама жүйелі реформалар жүріп жатты. Білім беру саласындағы жүргізіліп жатқан реформалар еліміздегі білім беру сапасының әлемдік деңгейге сәйкес келуін қамтамасыз ету, сол арқылы әлемдік сұранысқа жауап бере алатын мамандарды даярлау міндеттері жүктеліп келеді.

Сапалы білім беру – оқыту мен тәрбиелеудің үздіксіз үдерісі. Бүгінгі таңда білім берудегі негізгі мақсаттардың бірі-жан-жақты білімді, өмір сүруге бейім өзіндік ой-талғамы бар, адамгершілігі жоғары, қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру. Осы мақсаттарды орындауда білім берудің бүкіл әлемдік талап тілектеріне орай интерактивті қатынас жасауға оны жүзеге асыратын техникалық құралдардың арқасында мүмкіндіктерді пайдалан біліп, дамытып отыра алатын ақпараттық қоғамға көшіп отырмыз [1].

Өткен ғасырдың соңына таман ене бастаған білім берудің нновациялық әдістерімен ақпараттық технологияларды қолдану арқылы оқушының ойлау қабілетін арттырып, ізденушілігін дамытып, қызығушылығын тудыру, белсенділігін арттыру ең негізгі мақсат болып айқындалып отырғанын нақты дәйектермен айтып кетуімізге болады. Сондықтан, еліміздің білім беру, оқыту жүйелеріндегі талаптар «білікті адамға» бағытталған білімнен «мәдениет адамына» бағытталған білімге көшуді көздеп келеді. Бұл білім берудің жаңаша ұйымдастыру формасы бүгінгі қоғам талаптарынан туындап отырғаны баршамызға аян. Сондықтан оның философиялық, психологиялық, педагогикалық негіздерін, теориясы мен тәжірибесін тереңірек қайта қарауды қажет етеді. Әлемдік білім беру жүйесінің талаптарына орай бүгінгі күні еліміздің білім жүйесінде оқыту үдерісін тың идеяларға негізделген жаңа мазмұнын қамтамасыз ету міндеттері әсіресе мектептің жаңартылған оқу бағдарламаларының талаптарын орындауда ақпараттық және педагогикалық технологиялар негізінде

мұғалімдердің рөлін түбегейлі өзгертуге мүмкіндік туды, ұстаздар тек қана білім алушы ғана емес, сонымен қатар оқушының өзіндік шығармашылық жұмысының жетекшісі және бағыт берушісі болып анықталды.

Бүгінгі қоғам талаптап отырған оқушының өз бетімен жұмыс орындауы оның бойындағы шығармашылық қабілетті дамытудың басты жолы. Бұл деген оқушының шығармашылық ізденісімен, ойлау әрекетімен тікелей байланысты болып келеді. Ол үшін білім алушыларға берілетін білім сабақтастықты демек пәнаралық байланысты қажет етеді. Ол үшін, оқушының ойын жүйелеуде әртүрлі бұйымдарды орындауда әртүрлі әдіс-амалдар қолданылады.

Мысалы:

- жаңа оқу материалын меңгеру;
- оқушыға бағыт беруге түрткі сұрақ беру;
- оқушының өзін көбірек сөйлету;
- игерілген білімді тиянақтау және көрнекіліктердің әсерлігін тиімді пайдаланудың маңызын арттыру үлкен жетістіктерге жетелейді.

Бұл талаптардың арқасында оқушының өз бетімен ізденісіне деген қарым-қатынастық жүзеге асырылып, олар оқушылардың шығармашылық қабілетін жетілдіре түседі. Еліміздің болашағын, көркеюін ұштастра білу үшін оқушылардың дүниетанымын, олардың бойындағы жасырын ашылмай жатқан қабілеттерін яғни таланты мен қабілетін ашып, оларды оқыту барысында дамыту өте маңызды деп санаймыз. Әсіресе, **оқытудың бүгінгі тиімді технологиясының бірі дамыта оқытуда баланың ізденушілік – ойлау әрекетін ұйымдастыру басты назарда болуы шарт.** Ол үшін әрбір пән мұғалімдері сабақтар барысында білім алушының өзінің бұған дейінгі білетін тақырып аясындағы амалдарының, тәсілдерінің жаңа мәселені шешуге жеткіліксіз екенін сезетіндей жағдайға ой тұжырымы болу тиіс. Содан кейін барып, оның білім алуға деген ынта-ықыласы артады, білім алуға әрекеттенеді, талпына түсері анық. **Өтілетін сабақ мұндай жағдайда төмендегідей 3 құрамдас бөліктерден тұратыны айқындалады:**

1. **Оқу мақсаттарының сапалы әрі жүйелі құрылуы, қойылуы.**
2. **Оны шешудің жолын бірлесе қарастыру.**
3. **Шешімнің дұрыстығын дәлелдеу.**

Бұл жерде оқушы алдына оқу мақсаттарын қоюда ешқандай дайын үлгі берілмеуі тиіс. Бұл жердегі мұғалім сабақ үрдісін ұйымдастырушы, бағыттаушы адам рөлінде шешім табылған кезде әркім оның дұрыстығын өзінше дәлелдей білуге үйретіледі. Демек, әрбір оқушыға өз ойын, пікірін айтуға мүмкіндік беріліп, жауаптарын тыңдай отырып толықтырылып отырылуы тиіс. Дегенмен, әр білім алушы өзі жасаған еңбегінің нәтижесімен бөлісіп, дәлелдеуге талпыныс жасайды, жеке өз ойымен бөліседі, әрі үйренеді. **Дамыта оқыту жүйесінде Біріншіден** – шығармашылық жұмыстарды орындауда оқушыларға білім даяр күйінде берілмейді, оған оқушы өз оқу әрекеті арқылы қол жеткізеді. Сабақтың барысында тақырып аясында жаңа ақпарат жайлы не білетіндіктерін ортаға салып, мәселені өз беттерінше шешуге талпынады. Демек білім алушылардың дамыта оқыту технологиясында сабаққа деген қызығушылықтары оянады, ішкі түрткілері пайда болады. Көркем еңбек пәні сабақтарында әсіресе ұл балалар техника туралы, транспорттық көліктер туралы қызыға тыңдайды. Мысалы: «*Ұшақтар мен тік ұшақтар*» туралы сабақ тақырыбы балалар үшін проблемалық сұрақтармен байланыстырып өтілген жағдайда, балалар үшін өтілетін сабақ өте тартымды болады. Бұндай сабақтарда «Жақсы оқушы», «Жаман оқушы» ұғымының болмауы, балаларды танымдық әрекеттерге ұмтылдырады, құштарлығын арттырады [2].

Қойылатын сұрақтардың мазмұны: *Балалар тік ұшақтар мен ұшақтардың қандай айырмашылығы бар? Ұшақтар ауада қалай қалықтап ұшады? Олардың жер бетінен қозғалуына не түрткі болады? Ал тік ұшақтарда қанаттар бола ма? Тік ұшақтардың мүмкіндіктерін атап бере аласыңдар ма? Ұшақтар мен тік ұшақтарды басқаратын мамандарды кімдер деп атаймыз? Сендерде ұшақтарды басқару мамандарының*

жұмыстарына қызыға қарайсыңдар ма? Аталған әуе көліктерін басқару үшін ең бірінші батырлық, ержүректілік пен бірге денсаулық жағы қатты ескеріледі.

Жалпы оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін тапсырмаларды түрлендіріп және жаңа технологиялардың түрлі әдіс-тәсілдерін тиімді пайдалану жолдарын үнемі іздестіріп отырған абзал. Көркем еңбек пәні әрдайым жаңаша, ерекше болу үшін білім алушылармен шынайы диалогтар, визуалды бейнелер, ойын жағдайлары, компьютерлік бағдарламаларды қолдану арқылы сабақты өтіп отру білім алушылар үшін тартымды сабақтар болып саналады [3]. Сабақта білім алушылар пәнаралық байланыс негізінде бейнелеу сабақтарының көркемдік іс-әрекеттерінің формаларын меңгереді: жазықтықта және көлемді сурет салады (натурадан, есте сақтау бойынша); сәндік және конструктивті жұмыс; шынайы құбылыстары мен өнер туындыларын зерттеу, талдау т.б.

Көркем еңбек сабақтарында бастауыш сынып оқушылары әртүрлі көркем материалдарды (акварель бояулары, қарындаштар, маталар, пластилин, қағаз, картон) материалдары мен көптеген жұмыстарды орындап игереді Білім алушылармен жұмыс түрлері мен формаларының әртүрлілігі олардың пәнге, өнерді зерттеуге деген қызығушылығын оятады және жеке басын қалыптастыру болып табылады. Дегенмен, оқушылардың шығармашылық әлеуетін дамытуда барлығы жеке ерекшеліктеріне байланысты бірдей бола бермейді, бірақ әр білімалушыға белсенді, өзін-өзі көрсетуге және шығармашылық еңбектің қуанышын сезінуге мүмкіндік беруге тырысып отруды қажеттейді.

Қиялды дамытудың бір тәсілі-бірқатар ерекше және күтпеген тапсырмаларды орындау мен қатар жүйелі және мақсатты түрде орындайтын бірнеше тапсырмаларды беру арқылы қиялын дамыта отыру, өз шешімін таба білуге, жұмыс істеуді әдетке айналдырады. Білім алушылардың шығармашылық әлеуетін дамыту барысында қызығушылықтарына үлкен мән беру арқылы белгілі бір еңбектің түрімен таныстырып, түрлі бағыттар бойынша ой-өрістерін кеңейту, әрдайым кеңес, қажетті материалдарды қалай іздеу керектігі, және тағы да басқа түсіндірме жұмыстарын жүргізіп отру мұғалім үшін үлкен жетістіктердің бірі деп санаймыз.

Әрі пәнге қызығушылықтарын арттыруға ықпал етіп, белсенді шығармашылық іс-әрекетке ынталандыру жұмыстарының біріне түрлі көрмелер мен байқауларға дайындалуға және қатысуға қызығушылығы бар сынып оқушыларының бар екендігінде атап өтуге болады. Шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың маңызды шарты-ынталандыру болып табылады. Ынталандырудың бір түрі – көрмеге қатысу. Көрмелер білім алушылар арасында олардың жалпы дүниетанымын кеңейтуге, қызықты мәліметтерді ынтыға көруге талпынып отырады. Көрмелерді мерзімді ұйымдастыру балаларға өз жұмыстарын қайта көруге және бағалауға, сәттілік қуанышын сезінуге мүмкіндік береді[4]. Біз атап отырған сабақтың сапалы формалары бүгінгі заманғы білім беруде бастамашылық, шығармашылық ойлау және стандартты емес шешімдер табу қабілеті, өмір бойы өзін-өзі тәрбиелеуге дайын болу сияқты маңызды бар тұлғаны қалыптастыруға көмектесері хақ.

Қорыта келгенде жаңа әдіс –тәсілдерді тиімді пайдалана білу — оқушы шығармашылығы мен дүниетанымын кеңейтудің негізі деп санаймыз. Оқытуды белсенді әдіс-тәсілдері арқылы шығармашылық іс — әрекет талаптарын орындау мақсатында, оқушылардың қызығушылықтарын арттыру мақсатында шығармашылық тапсырмаларды іріктей отырып, практика жүзінде қолданып, мынадай тұжырымдар жасалды:

- оқушылардың сынып ерекшеліктеріне орай оқушының шығармашылық дербестігін дамытуда оқушының жеке тұлғасын қалыптастыруға үлкен септігін тигізеді;

- оқушылардың қызығушылық іс-әрекет түрлері олардың белгілі бір ретпен, жүйемен жүргізілуі нәтижесінде шығармашылық деңгейлері дамиды;

- оқушыларды танымдық тапсырмаларды орындау мүмкіндіктеріне қарай олардың қызығушылық іс-әрекеттерін дәстүрлі емес әдіс-амалдар пайдалануда олардың интеллектуалдық қабілеттерін дамытып, оқу-танымдық және ғылыми ізденістер жасауға талаптандырады деп тұжырымдаймыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Күнпейіс Ж.Қ., Дарибаева М.Д. Сапалы білім - ұлт болашағының кепілі. ҚР Астана қ. “Бөбек” Халықаралық ұйым «Жаһандық ғылыми және инновация: Орталық Азия» атты Халықаралық ғылыми-тәжірибелік журнал. 15.12.2022.
2. Еркебаева Г.Ф. Қазіргі білім беру технологиялары: магистранттарға арналған оқу құралы. –Алматы: ГИГА- ТРЭЙД, 2010 .-116 б.
3. Әуелбеков Е.Б. Бейнелеу өнері арқылы бастауыш сынып оқушыларының дүниетанымын қалыптастру (пәнаралық байланыс материалдары негізінде) Педагогика ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. Қазақстан Республикасы. Түркістан -2008.
4. Педагогикалық ізденіс. –Алматы 1990.- 580 Бет.

СОДЕРЖАНИЕ CONTENT

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ PEDAGOGICAL SCIENCES

DAURENBEKOV KANAT NARBEKOVICH, KULBAEVA MADINA SERIKOVNA, ORTAI SALTANAT BAKHYTZHANOVNA, KATCHANOVA AIGERIM BOLATOVNA [SHYMKENT, KAZAKHSTAN] TO STUDY THE EFFECTIVENESS OF THE USE OF INNOVATIVE METHODS IN TEACHING CHEMISTRY IN A MEDICAL UNIVERSITY.....	3
САЛГАРЕВА ГУЛАЙЫМ ИБРАГИМОВНА, ТАШБОЛАТ СҰЛУХАН, ТОКБЕРГЕНОВА АРУЖАН, СЕРІЖАНҚЫЗЫ ҰЛМЕКЕН [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ ОҚУШЫЛАР АРАСЫНДАҒЫ БУЛЛИНГТІҢ АЛДЫН АЛУ.....	8
ИМАТЗОДА ЛУТФИЯ МАҢМАДУЛЛО, ҲАКИМОВА ҶАМИЛА САЙФУЛЛОЕВНА, ХАСАНОВ ХУРШЕД [ДУШАНБЕ, ТОЪКИСТОҢ] ТАҲКИКИ КЎДАКОНИ ДОРОИ ИЛЛАТҲОИ ГУНОГУН ДАР ИНКИШОФ ВА РОҲҲОИ ИСЛОҲНАМОӢ.....	13
АЛИЕВА ИНАРА БАДАЛҚЫЗЫ, АТАЕВ ПАЧЧАХАН ТУРАХАНОВИЧ [КЕНТАУ, КАЗАХСТАН] ВЛИЯНИЕ МОБИЛЬНЫХ ПРИЛОЖЕНИЙ НА САМОСТОЯТЕЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ СТУДЕНТОВ: ВОЗМОЖНОСТИ И ВЫЗОВЫ.....	18
ШАМШИЕВА МАЛИКА РАШИДОВНА, ТАУБАЕВА РАУШАН СЕРИХАНОВНА, АЗИМБЕКОВ ГАЛЫМ ЕЛДОСУЛЫ [ТАРАЗ, КАЗАХСТАН] ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАЗЛИЧНЫХ МАТЕРИАЛОВ В ПРЕПОДАВАНИИ ХИМИИ В БИЛИНГВАЛЬНОМ КЛАССЕ.....	21
Г.И.САЛГАРАЕВА, Е.Н.НУРБОЛАТОВНА, К.А.НҰРХАНҚЫЗЫ, Ж.Б.ӘЛІМЖАНҚЫЗЫ [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] ТРАНСМЕДИАЛЫҚ ОҚЫТУ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТІЛДІК ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУ.....	26
САЛГАРАЕВА ГУЛАЙЫМ ИБРАГИМОВНА, ЖАҒЫПАРОВА ДИЛЬНАРА, ЖҰМАШ СЫМБАТ, ИМАНҒАЛИ АРУЖАН [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] ЖОБАЛАУ ӘДІСІ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	32
САУЫТБЕК ДАНАГҰЛ ЕРБОЛҚЫЗЫ [ТАРАЗ, ҚАЗАҚСТАН] БІЛІМ БЕРУ ӘДІСТЕМЕСІ.....	36
ҚАЛҚАБЕКҚЫЗЫ АЙЗАТ, ЕСИМБЕКОВА НАЗДАНА ИЛГИДАЕВНА [СЕМЕЙ, ҚАЗАҚСТАН] МЕКТЕПТЕ ФИЗИКА ПӘНІНЕН ОЙЛАУ ДАҒДЫСЫНЫҢ ДЕҢГЕЙЛЕРІ БОЙЫНША ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	41
БЕЙСЕМБАЕВА БАЛЖАН ЖАНАТҚЫЗЫ, ҚАДЫС ҚАЙНАР [СЕМЕЙ, ҚАЗАҚСТАН] ФИЗИКАНЫ ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ ЖАҒДАЙЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӨЗДІК ЖҰМЫСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ.....	45
АСАУОВА ГУЛЬНАРА ЛОКМАНОВНА [СЕМЕЙ, ҚАЗАҚСТАН] «ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИНКЛЮЗИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГОВ–ПСИХОЛОГОВ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ».....	49
МОМУНОВА НУРАЙЫМ ДҮЙШӨНАЛИЕВНА ОРТО МЕКТЕПТЕ МАТЕМАТИКАЛЫҚ МОДЕЛДЕРДИ ОКУТУУНУН МААНИСИ.....	52

МОМУНОВА НУРАЙЫМ ДҮЙШӨНАЛИЕВНА, АСЕЛ НАРЫНОВНА ОРТО МЕКТЕПТИН ГЕОМЕТРИЯ КУРСУ БОЮНЧА МАСЕЛЕЛЕРДИ ЧЫГАРУУДА ОКУУЧУЛАРДЫН ЧЫГАРМАЧЫЛ ОЙ ЖҮГҮРТҮҮСҮН АРТТЫРУУНУН ЖОЛДОРУ.....	56
МАНТЕЕВА САИДА САГАТБЕКОВНА, МЫРЗАЛИЕВА САЛТАНАТ ЕРМЕКБАЕВНА [КАЗАХСТАН] ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ ВУЗА ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ.....	62
SALYBEKOVA NURDANA, ARGYNBAY AIZADA [TURKESTAN, KAZAKHSTAN] FORMATION OF ECOLOGICAL AWARENESS AND RESEARCH SKILLS THROUGH THE STUDY OF ORNAMENTAL PLANTS IN THE BOTANICAL GARDEN.....	65
ТУГАНБЕКОВА КЕНЖЕКУЛ МЕДИЕВНА, БОЛАТОВА АЛУА ҚАНАТҚЫЗЫ [ҚАРАҒАНДЫ, ҚАЗАҚСТАН] ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАЛАЛАРДЫҢ ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТІНІҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	72
САЛГАРАЕВА ГУЛАЙЫМ ИБРАГИМОВНА, ӘБДРАМАН АЯЖАН, АНАРҚҰЛОВА САИДА [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚАУІПСІЗ ОРТАСЫН ҚҰРУ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ.....	76
ЕРЖАНҚЫЗЫ БАЛНҰР, БАЙМУХАМЕТ РОЗА БАҚЫТЖАНҚЫЗЫ, КАДИРБАЕВА ДИНА КАЙРАТҚЫЗЫ БОЛАШАҚ АРНАЙЫ ПЕДАГОГ СТУДЕНТТЕРДІҢ ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖӘНЕ ЭМПАТИЯСЫН ТӘЖІРИБЕ ТҰРҒЫСЫНДА ДАМУЫ.....	82
MANSUROVA LALƏ AZAD QIZI, MƏMMƏDLİ ÇİNARƏ ARAZ QIZI STEAM ТƏНСІЛІНІН ƏНƏМІҮҮƏТІ. FİZİKА FƏNNİNİN TƏDRİSİNDƏ STEAM ТEХNOLОGİYALARININ ROLU.....	85
МАКУЛБАЕВА А.А. ПОВЫШЕНИЕ УРОВНЯ СОЦИАЛИЗАЦИИ ОБУЧАЮЩИХСЯ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ ЧЕРЕЗ ФОРМИРОВАНИЕ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ (ИЗ ОПЫТА ИЗУЧЕНИЯ РОМАНА А.С. ПУШКИНА "ЕВГЕНИЙ ОНЕГИН" В КОЛЛЕДЖЕ).....	89
SHERIPOVA NAZERKE ALTYNBEKKYZY, BULATBAEVA K.N. [АКТОБЕ, KAZAKHSTAN] THE IMPORTANCE OF USING REGIONAL STUDY MATERIAL TO INCREASE MOTIVATION IN THE EDUCATIONAL PROCESS.....	95
БАЙМУКАШЕВА ВЕНЕРА АНЖАНОВНА [УРАЛЬСК, КАЗАХСТАН] СРАВНИТЕЛЬНО-СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ ПОДХОД ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК НЕРОДНОГО.....	100
АППАЗОВА ЖАДЫРА САКЕНОВНА, ОЛЕКСЮК ЗАРЯНА ЯРОСЛАВОВНА [ҚАРАҒАНДЫ, ҚАЗАҚСТАН] ЗИЯТЫ ЗАҚЫМДАЛҒАН ЖОҒАРҒЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ТҰРМЫСТЫҚ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУЫ ТӘСІЛДЕРІ.....	103
ОМАРБАЕВ Д.Д., МҰРАТҰЛЫ М. ОРТА МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНЕ ЖҮКТЕМЕЛЕРІНЕ БЕЙІМДЕЛУІ.....	107
КАБДУАЛИЕВ ДАСТАН КАЙРАТОВИЧ [ТАЛДЫКОРҒАН, КАЗАХСТАН] ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ.....	110
МОЛДАҒАЛИЕВА ҚАРАКӨЗ ЕРҒАЛИҚЫЗЫ [АҚТӨБЕ, ҚАЗАҚСТАН] ЭМОЦИОНАЛДЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҚТЫ ДАМУЫ: ОҚУШЫЛАРҒА СТРЕССТІ БАСҚАРУ ӘДІСТЕРІН ҮЙРЕТУ.....	117
СЕВДА АББАСОВА [АЗЕРБАЙДЖАН] PEDAQOJİ UNİVERSİTET TƏLƏVƏLƏRİNİN KOMMUNİKATİV BACARIQLARININ FORMALAŞDIRILMASI.....	122

КАНТАЕВА ГУЛЬНУР ГУСМАНОВНА, СОН ЕЛЕНА ДМИТРИЕВНА [АСТАНА, КАЗАХСТАН] ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДИДАКТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ ВУЗА.....	127
UTAYEV ZAFAR [SAMARKAND, UZBEKISTAN] PHYSICAL PREPARATION OF STUDENTS WHO RUN SHORT DISTANCE IN THE TRAINING GROUP (IN THE EXAMPLE OF THE GIRLS).....	132
UTAYEV ZAFAR [SAMARKAND, UZBEKISTAN] RESULTS OF CHANGES IN PHYSICAL FITNESS INDICATORS OF SHORT-DISTANCE RUNNERS IN THE STUDY TRAINING GROUP. (IN THE CASE OF GIRLS).....	136
СМОРОДИН ВЛАДИМИР ВЛАДИМИРОВИЧ, ЕНКУЛЕВ АНДРЕЙ АНДРЕЕВИЧ [КОСТАНАЙ, КАЗАХСТАН] ПОНЯТИЕ И КРАТКАЯ ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ СПОРТИВНОГО ОРИЕНТИРОВАНИЯ.....	140
ҚАЛМҰРЗА АЖАР НҰРЖАНҚЫЗЫ, ОРАЗБАЕВ САГИ АМЗЕЕВИЧ [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] 6 - СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ОЙЫНШЫҚТАРДЫ ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ ФИЗИКА ПӘНІНІҢ ПРОПЕДЕВТИКАЛЫҚ КУРСЫН ДАЯРЛАУ.....	145
КҮНПЕИС ЖҰМАХАН ҚАЛПЕИІСҰЛЫ, ДАРИБАЕВА МАДИНА ДОСКУЛКЫЗЫ, БАЛГИНБЕКОВА КАЛДЫГУЛЬ БАЙТЕМИРОВНА, НУРМАХАМБЕТОВА АСЕЛЬ АЛИШЕРОВНА [ШЫМКЕНТ, ҚАЗАҚСТАН] КӨРКЕМ ЕҢБЕК ПӘНІНДЕ ОҚЫТУДЫҢ БЕЛСЕНДІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІН ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП ОҚУШЫЛАРДЫ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚҚА БАУЛУ.....	152

"IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION"

Контакт

els.education23@mail.ru

Наш сайт

irc-els.com